

VILNIAUS UNIVERSITETAS

Tomas Nemunas Mickevičius

**GRAIKIŠKOSIOS GAMINIMO SAMPRATOS APMAŠTYMAS
HEIDEGGERIO TECHNIKOS FILOSOFIJOJE**

Daktaro disertacija

Humanitariniai mokslai, filosofija (01H)

Vilnius, 2017

Disertacija rengta 2012 – 2016 metais Vilniaus universitete

Mokslinis vadovas – doc. dr. Naglis Kardelis (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, filosofija – 01H);

Mokslinis konsultantas – doc. dr. Mintautas Gutauskas (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, filosofija – 01H).

TURINYS

ĮVADAS	5
1. HEIDEGGERIO TECHNIKOS APMAŠTYMO PRIEŠISTORĖ	9
1.1. Gaminimas kaip senovės graikų būties supratimo ištaka	9
1.1.1. „Idėjos“ (εἶδος) sampratos kiltis gaminimo struktūroje	12
1.1.2. Gamtos patirtis per gaminimo struktūrą	15
1.1.3. Priežasties idėjos kiltis gaminime	19
1.1.4. Haidegeriškosios ir įprastinės graikų mąstymo santykio su amatais interpretacijų sandūra	25
1.2. Τέχνη kaip ἀληθεύειν būdas	29
1.3. Technikos klausimas <i>Būtyje ir laike</i>	32
1.3.1. Parankumo struktūros pamatiškumas <i>Dasein</i> analizėje	33
1.3.1.1. Destrukcijos sampratos reikšmė parankumo analizėje	35
1.3.1.2. Pamatiniai reikmens struktūros aspektai	37
1.3.1.3. Sambūvio kiltis reikmens struktūroje	39
1.3.1.4. Parankumo struktūros ir moderniosios techninės būties atverties ryšys	41
1.3.2. Esamybė (<i>Vorhandenheit</i>) kaip techninės stovėsenos (<i>Bestand</i>) provaizdis	45
1.3.3. Erdviškumo (<i>Räumlichkeit</i>) samprata <i>Būtyje ir laike</i> ir techninis beatstumiškumas (<i>Abstandlose</i>)	48
1.3.4. <i>Būties ir laiko</i> interpretacijos technikos problemos kryptimi kritika	50
2. BRANDUSIS HEIDEGGERIO TECHNIKOS APMAŠTYMO PERIODAS	54
2.1. Machinacijos (<i>Machenschaft</i>) samprata	54
2.1.1. Krikščionybės reikšmė machinacijos sampratoje	58
2.2. Sąstato (<i>Gestell</i>) samprata	62
2.2.1. Netechninė technikos esmė	67

2.2.2. Technizacijos įtaka erdvės patyrimui	69
2.2.3. Ekonominis technizacijos matmuo. Suišteklinimas	72
2.2.3.1. Žmogus kaip išteklius. Masių visuomenė	73
2.2.4. Moderniosios technikos ir Naujųjų laikų gamtos mokslo ryšys	78
2.3. Technika kaip metafizikos išsipildymas	80
3. HEIDEGGERIO TECHNIKOS TRAKTUOTĖS AMBIVALENCIJA	83
3.1. Alternatyvos techniškumui linija.....	83
3.1.1. Neigiami praktiniai technikos padariniai	84
3.1.2. Ontologinis technikos pavojus	87
3.1.3. Technikos įveika (<i>Überwindung</i>)	90
3.1.4. Būtis kaip alternatyva technikai	92
3.1.5. Priežastingumo konceptualinio horizonto kritika.....	95
3.2. Techniško apropriacijos linija.....	98
3.2.1. Sąstatas kaip būties įvykis (<i>Ereignis</i>)	99
3.2.2. Technikos įsavinimas (<i>Eignis</i>) ir įveika (<i>Verwindung</i>)	103
3.3. Techninės φύσις samprata	107
IŠVADOS.....	114
LITERATŪRA	118

ĮVADAS

Temos aktualumas. Šios disertacijos aktualumas dvilypis. Pirmiausia, gyvename vis labiau besivystančioje technomokslinėje civilizacijoje, tad filosofija tiesiog negali neapmąstyti šio reiškimo. Kaip teigia britų profesorius Arthuras Bradley savo studijoje *Pirminis techniškumas: Technologijos teorija nuo Marxo iki Derrida* (2011): „<...> mes šiuo metu esame šiuolaikinės kontinentinės filosofijos technologiniame „posūkyje“ <...>.“ (Bradley 2011: 2). Jeigu iš tiesų taip ir yra, tai kaip tik vokiečių filosofo Martino Heideggerio mąstymas neabejotinai čia turi didelę reikšmę, nes jo unikali technikos filosofija, kaip pripažįsta tyrinėtojai, yra įtakinga technikos filosofijos srityje. Kita vertus, pats Heideggeris vis dar yra vienas įtakingiausių praėjusio amžiaus mąstytojų, kurio mąstymo esmė vis dar bandoma suprasti ir įvairiai interpretuojama (pvz., Thomaso Sheehano knyga *Making Sense of Heidegger: A Paradigm Shift* (2015) ar Richardo Capobianco knyga *Heidegger's Way of Being* (2015)). Ši disertacija taip pat pasiūlo savąjį Heideggerio mąstymo interpretacijos variantą – tokį, kuris akcentuoja technikos temos primatą jame. Nuo praėjusio šimtmečio devintojo dešimtmečio svarstomas Heideggerio garsiojo veikalo *Būtis ir laikas* ir moderniosios technikos sampratos ryšys, vėliau radosi svarstymų apie dar ankstesnių Heideggerio tekstų, skirtų senovės graikų filosofijai, ryšį su moderniosios technikos samprata. Disertacija įsiterpiama į šią diskusiją, ji pristatoma ir pasiūlomi nauji argumentai.

Tikslas ir uždaviniai. Šia disertacija siekiama išsiaiškinti, kokie pamatiniai ankstyvojo Heideggerio mąstymo elementai nulėmė jo vėlyvesnę moderniosios technikos sampratą. Šiam tikslui pasiekti išsikelti tokie uždaviniai:

kaip įmanoma išsamiau išskleisti Heideggerio moderniosios technikos sampratą;

atrasti pamatinę Heideggerio moderniosios technikos apmąstymo struktūrą, suvienijančią įvairius to apmąstymo pavidalus;

išskleisti Heideggerio moderniosios technikos apmąstymo raidą;

išskleisti Heideggerio mąstyme regimas moderniosios technikos vertinimo kryptis.

Metodų ir literatūros apžvalga. Disertacijos metodinį pagrindą sudaro Michaelo Zimmermanno (1990) ir Hanso Ruino (2013; 2014a; 2014b) tekstai, skirti eksplikuoti ankstyvosiose Heideggerio senovės graikams skirtose paskaitose pasirodžiusį gaminimo (*Herstellung*) motyvą kaip moderniosios technikos sampratos pamatą. Skleidžiant veikalo *Būtis ir laikas* bei moderniosios technikos sampratos ryšį pasitarnauja Trish Glazebrook (2000), Grahamo Harmano (2002; 2009), Jeffo Malpaso (2000), Miguelio de Beistegui (2003) ir, pirmiausia, Huberto Dreyfuso (1992) bei Marko Sinclairo (2006) tekstai. Brandžiosios Heideggerio moderniosios technikos sampratos daugiabriauniškumas rekonstruojamas remiantis gausybe šiai temai adekvačių paties Heideggerio bei jo tyrinėtojų tekstų (pvz., ekonominį technizacijos matmenį išskleisti padeda Vytauto Rubavičiaus knyga (2010), o krikščioniškojo pasaulėvaizdžio ryšiui su moderniąja technika parodyti pasitarnauja Arvydo Šliogerio tekstas (2009)). Skleidžiant Heideggerio moderniosios technikos vertinimo ambivalenciją pasiremiamą tinkamais šiai mažai išplėtotai temai tyrinėtojų tektais (pvz., Gianni Vattimo (1991) ir Ritos Šerpytytės (2007)).

Mokslinis disertacijos naujumas lietuviškajame kontekste pasireiškia tuo, kad pirmą sykį išsamiai pristatoma brandžiosios Heideggerio technikos esmės kaip machinacijos (*Machenschaft*) (ši samprata lietuvių kalba taip pat pristatoma pirmą kartą) ir sąstato (*Gestell*) sampratos priešistorė: dar ankstyvosiose paskaitose ir tekstuose pasirodžiusi graikų mąstymo kaip kylančio iš gaminimo veiklos (*herstellende Verhalten*) samprata. Taip pat ieškoma kai kurių temai relevantiškų terminų atitikmenų lietuvių kalboje. Tarptautiniu mastu mokslinis disertacijos naujumas pasireiškia tuo, kad bandomas parodyti visas Heideggerio moderniosios technikos apmąstymo kelias ir jo išsišakojimai, atskleidžiant pastaruosius vienijančią pamatinę – minėtojo gaminimo – struktūrą. Sugestionuojama gaminimo struktūros (taip pat ir moderniosios technikos apmąstymo) svarba Heideggerio mąstymo visumai. Be to, reaktualizuojama detali ir originali Heideggerio atlikta senovės graikų mąstymo kaip kylančio iš gaminančios veiklos samprata.

Darbo struktūra. Disertaciją sudaro įvadas, trys skyriai ir išvados. Pirmajame skyriuje pristatomos ankstyvosios Heideggerio paskaitos ir tekstai, skirti išskleisti senovės graikų filosofijos kiltį iš pamatinės gaminimo (*Herstellung*) patirties. Šitaip pradedama todėl, kad ši samprata kai kurių autoritetingų Heideggerio tyrinėtojų laikoma mąstytojo moderniosios technikos sampratos ištakomis ir prie jos nuolat bus grįžtama vėlesniuose disertacijos skyriuose. Taip pat pristatomas diskusijų dėl veikalo *Būtis ir laikas* ryšio su moderniosios technikos samprata laukas. Antrajame skyriuje pristatoma brandžioji Heideggerio moderniosios technikos samprata, skleidžiama po machinacijos (*Machenschaft*) ir sąstato (*Gestell*) vardais. Parodomas šios sampratos susietumas su ankstyvosiomis mąstytojo paskaitomis bei išskleidžiami šiam tikslui aktualiausi šios sampratos aspektai. Trečiajame skyriuje parodomas

Heideggerio atliktų moderniosios technikos vertinimų įvairialypumas: nuo siekio įveikti (*überwinden*) moderniosios techninės būties atverties viešpatavimą iki siūlymo įsavinti (*aneignen*) moderniosios technikos teikiamą žinojimą pačios būties atverčiai. Parodomas, vėlgi, pastarosios moderniosios technikos traktuotės ryšys su ankstyvosiomis paskaitomis.

1. HEIDEGGERIO TECHNIKOS APMASTYMO PRIEŠISTORĖ

Šiame skyriuje pristatoma tai, ką galima laikyti Heideggerio moderniosios technikos apmąstymo priešistorė – ankstyvosiose paskaitose ir tekstuose pasirodžiusią gaminimo (*Herstellung*) kaip esminės senovės graikų filosofijos ištakos sampratą. Pristatomi moderniosios technikos temai svarbiausi šios sampratos aspektai: būties kaip pastovios išvaizdos interpretacija, priešastingumo konceptualinis horizontas bei gamtos patirtis per artefakto struktūrą; taip pat pristatomas Heideggerio atliktas Aristotelio τέχνη kaip tiesos būdo traktuotės aptarimas. Galiausiai pristatomas diskusijų dėl veikalo *Būties ir laikas* ryšio su vėlesne moderniosios technikos samprata laukas: pirmiausia parodoma veikalui esminė ir minėtajam gaminimui gimininga parankumo (*Zuhandenheit*) struktūra bei esamybės (*Vorhandenheit*) ir erdviškumo (*Räumlichkeit*) struktūros.

1.1. Gaminimas kaip senovės graikų būties supratimo ištaka

Nors eksplicitiškai ir visu ryškumu technikos tema iškyla tik vėlyvojo Heideggerio mąstyme, ypatingai, žinoma, garsiajame pranešime, o vėliau ir tekste „Technikos klausimas“ (1954), vis dėlto, mano nuomone, šios temos giją galima atsekti nuo pat ankstyvojo Heideggerio mąstymo periodo. Pirmiausia čia turiu galvoje gana garsų ir laikomą svarbiu Heideggerio mąstymo visumai 1922 -ųjų metų tekstą „Fenomenologinės interpretacijos atsižvelgiant į Aristotelį (Hermeneutinės situacijos nuoroda)“ (Heidegger 2005). Eksplicitiškai apie moderniąją techniką šiame tekste dar nėra kalbama, tačiau, kaip matysime, tam tikri jame išskleisti motyvai nuolat įvairiai pasikartoja vėlesniame Heideggerio mąstyme, jau aiškiai sietame su minėtąja technika. Mano požiūrį apie šio

teksto reikšmę platesnei Heideggerio technikos apmąstymo visumai patvirtina švedų Heideggerio palikimo tyrinėtojas Hansas Ruinas, rašantis: „<...> ši tema [Heideggerio Ge-Stell ar, lietuviškai, są-stato apmąstymai – T. M.] išskyla dar Paului Natorpui rašytame 1922 - ūjų tekste apie Aristotelį, kuriame graikų substancinė metafizika apibrėžta kaip grįsta technine nuostata, kuria remiantis gamta pasirodo kaip tai, kas yra *hergestellt*, pagaminta <...>.“ (Ruin 2014b: 26). Kaip minėjau, pats Heideggeris čia dar eksplacitiškai nekalba apie techniką, tačiau aš pritariu Hansui Ruinui, kad mes vis dėlto kaip tik apie ją čia jau ir turėtume šnekėti – tad tebūnie šio tyrinėtojo straipsniai šia tema bus metodinė priemonė pagrįsti tokiai mano interpretacijos kryptčiai. Prie Ruino įžvalgų plėtodami originalią Heideggerio atliktą Aristotelio ar, galima sakyti, senovės graikų ontologijos apskritai, interpretaciją dar grįšime, tačiau dabar paskaitykime patį Heideggerį. Čia reikės išskleisti lietuvių Heideggerio tyrinėjimuose detalai iki šiol dar neaptartą Heideggerio įvestą senovės graikų metafizikos kaip kylančios iš *gaminančios Dasein*¹ veiklos (*herstellende² Verhalten*) (Heidegger 1975: 149) sampratą. Štai Arūnas Sverdiolas mums, svarstantiems apie Heideggerio technikos sampratą, palankiai susiedamas su „*techne*“ sąvoka, savo straipsnyje „Du demiurgai“ užsimena: „Pasak Martino Heideggerio, Platonas net pačią būtį aiškinęs dirbdinimo (*techne*)

¹ „Dasein“ yra Heideggerio veikale *Būtis ir laikas* randamas senas vokiečių kalbos žodis, Heideggerio pasitelktas nurodyti žmogaus egzistencijai būties klausimo požiūriu. Nors čia kalbama apie žmogaus egzistenciją, vis dėlto šis terminas neturi būti suprastas subjektyvistškai, bet veikiau dar iki subjekto ir objekto skirties, kurią Heideggeris kritikuoja.

² Atkreipkime dėmesį į čia Heideggerio vartojamo žodžio „gaminti“ (*herstellen*) etimologiją – jo šaknyje glūdi žodis „statyti“ (*stellen*), kuris bus svarbus vėlyvojoje minėtoje „sąstato“ (*Gestell*) kaip įvairių statymo būdų santalkos sampratoje. Kaip pažymi tas pats Hansas Ruinas, „Vokiškas žodis [Hergestelltsein – T. M.] čia yra svarbus, nes jis yra pirmasis ilgoje eilėje sąvokų aplink šakninį veiksmąžodį *stellen*, statyti ar padėti, kurią pratęsdamas jis [Heideggeris – T. M.] galiausiai nukala Ge-stell.“ (Ruin 2013: 355). Tai pakankamai svarbus argumentas bandant įrodyti, kaip mes dabar darome, kad jau ankstyvajame Heideggerio mąstyme glūdi vėlyvojo technikos apmąstymo užuomazgos.

akiratyje. Tiesa, Heideggeris manė, kad šitaip dirbdinimo samprata buvo nepagrįstai išplėsta <...>“ (Sverdiolas 2013: 156), tačiau šios temos detaliau neplėtoja. Apie tai kiek plačiau užsimenama Povilo Aleksandravičiaus straipsnyje (2010), taip pat Nerijaus Stasiulio disertacijoje (2014) – prie šių tekstų greitai prieisime.

Bene pagrindinis, matyt, čia yra šis vadinamojo *Raporto Natorpui*³ fragmentas: „Objektų laukas, kuris suteikia pirmąją būties prasmę, yra *pagaminti* [*hergestellt*], pirmiausia naudojimui skirti objektai. Tai gi ne *daiktų* kaip *teoretiškai* ir *faktiškai* suvoktų objektų būties laukas, bet gaminančioje, dirbančioje, naudojančioje apsieityje sutinkamas pasaulis yra tas „kur“ [*Das Worauf*], į kurią yra nukreipta pirmąją būties patirtis. Tai, kas gaminančios apsieities⁴ judėjime (*ποίησις*) yra tapę užbaigta, įėję į savo naudojimo tendencijos pasiekiamą [*Verfügbaren*] buvimą esamu [*Vorhandensein*], yra tai, kas *yra*. Būtis reiškia *buvimą pagamintu* [*Hergestelltsein*] ir, kaip kažkas pagaminta, susiję su apsieities tendencijos reikšmiškumu <...>.“ (Heidegger 2005 [1922]: 373). Tai gi, anot Heideggerio, kaip tik tai, ką graikai įvardijo žodžiu „ποίησις“, iš pamatų nulėmė jų būties patyrimą ir supratimą.

Ši tema detaliau plėtojama 1927 -ųjų paskaitų kurse *Pamatinės fenomenologijos problemos*, kuriame, be kita ko, aiškinama kas yra „<...> gaminanti [*Herstellende*] *Dasein* veikla su esiniais <...>“ (Heidegger 1975: 149) vėlgi senovės graikų metafizikos kontekste. Lietuvių Heideggerio tyrinėtojas Povilas Aleksandravičius teigia, jog „Ši gamybinė elgsena yra vienas *Dasein* egzistencialų, t.y. vienas ontologinių būdų, kuriuo *Dasein* suvokia save kaip tą, kuris kelia būties klausimą.“ (Aleksandravičius 2010: 97-98). Manau, tikrai galima šią gamybinę elgseną įvardyti ir *Būties ir*

³ Taip (vokiškai – „Natorp-Bericht“) šis tekstas kartais vadinamas todėl, kad Heideggeris jį rašė vokiečių neokantizmo profesoriui Paului Natorpui, pretenduodamas užimti dėstytojo pareigas Marburgo universitete.

⁴ Terminas „Umgang“ čia ir kitur verčiamas pagal Tomo Kačerausko *Būties ir laiko* atitinkamo termino vertimą.

laiko fundamentinės ontologijos terminu, tik pridurčiau, kad per šio egzistencialo prizmę vyksta ne tik savivoka, bet ir bet koks suvokimas apskritai – taigi ir, tarkime, gamtos. Nepaisydami pavadinimo, pasvarstykite *patį dalyką*.

Mąstytojas čia netikėtai, tačiau labai įtikinamai argumentuoja, kad pamatinės senovės graikų filosofijos sąvokos – forma, idėja, materija, teorija ir kitos – bei jų mąstymo struktūra apskritai kyla bei savo prasmę įgauna kaip tik iš „gaminimo patirties“. Pirmiausia pasakysiu, kad, mano nuomone, išskirtini trys šios gaminančios veiklos struktūruojami būties supratimo elementai, kurie yra svarbūs Heideggeriui: pirmasis yra dar gamintino ir jau pagaminto daikto išvaizda (graikiškai „εἶδος“ ir vokiškai „Aussehen“), antrasis – iš gaminimo veiklos kylanti gamtos gaminimosi samprata, bei trečiasis – iš tos pačios gaminimo veiklos kylanti priežasties (atitinkamai „αἰτία“ ir „Ursache“) idėja. Toliau ir panagrinėkime šiuos struktūrinius elementus, pradėdami nuo pirmojo.

1.1.1. „Idėjos“ (εἶδος) sampratos kiltis gaminimo struktūroje

Imkime centrinę Platono sąvoką „idėja“, „εἶδος“. Anot Heideggerio, „idėja“ pirmiausiai reiškia amatininko mintyse esamą provaizdį, pagal kurį jis gamina vienokį ar kitokį daiktą⁵. Štai kaip jis rašo:

⁵ Žodžio „materija“ (ὕλη) prasmė taip pat pirmiausia kyla iš kasdieniauose darbuose pagamintinos, kokių nors būdu suformuotinos medžiagos sampratos. Kaip svarsto Sverdiolas, „<...> galbūt galima atsargiai teigti, kad pats dalykas – materija – prašosi apmąstomas, kai nagrinėjamas dirbdinimas.“ (Sverdiolas 2015: 44). Minėtasis Hansas Ruinas šitaip – aktualiai mūsų temai – įvardija šią sąvokų porą: „<...> tradicinė – technologiškai orientuota – formos ir materijos matrica.“ (Ruin 2013: 357). Taip traktuojant, Vakarų kultūroje nuo seno dominuojanti esinių interpretacija formos ir materijos terminais yra techninė; vakarietiškojoje kultūrinėje terpėje vyraujantis būties supratimas nuo seno yra techninis – kaip mąstysime, būtent tai ir sugestionuos Heideggeris. Ši sąvokų pora į Heideggerio akiratį sugrįš tekste *Meno kūrinio išta*ka,

„Eĩδος kaip vaizduotėje numatyta suformuotino [esinio] išvaizda daiktui duoda atitinkamai tai, kas jis jau buvo ir yra dar prieš bet kokį įtikrovinimą. Todėl numatyta išvaizda, eĩδος, taip pat dar vadinama τὸ τί ἦν εἶναι, tuo, kas esinys jau buvo. Tai, kuo esinys jau buvo prieš įtikrovinimą, išvaizda, iš kurios ima matą gamyba [Herstellung], tuo pat metu yra tai, iš kur autentiškai kyla suformuotasis [esinys]. Eĩδος, tai, kuo daiktas jau pirmai buvo, suteikia daikto giminei jos kilmę, γένοϋς.“ (Heidegger 1975: 151). Čia Heideggeris „idėją“ susieja su vienu iš Aristotelio terminų, taip pat nurodančių dalyko esmę (τὸ τί ἦν εἶναι) ir kurį pažodžiui galima versti kaip „tai, kuo kas nors yra buvęs“ (prieš įtikrovinimą). Kitaip tariant, anot novatoriškos Heideggerio interpretacijos, vieni pamatinių graikų filosofijos terminų, nurodančių kokio nors dalyko esmę, kyla iš kasdienės gaminimo veiklos. Platoniškosios idėjos kaip juslinėje tikrovėje sutinkamų daiktų provaizdžio samprata, anot Heideggerio, kilo iš amatininko, kuriančio kokį nors daiktą pagal iš anksto sumanytą planą, veiklos struktūros. Mano darbo kontekste svarbu tai, kad ši mintis 1924 - ujų metų paskaitų kurse *Platonas: Sofistas (Platon: Sophistes)* išreiškiama ir per sąsają su sąvoka „τέχνη“; jame kalbama apie „τέχνη kaip pamatą būties interpretacijai per eĩδος“ (Heidegger 1992b: 44). Taigi platoniškoji esinio esmė, idėja ar, fenomenologiškiau tariant, išvaizda (*Aussehen*), anot Heideggerio, yra ne kas kita, o amatininkinės technės struktūrinis elementas – būtent minėtasis gamybos provaizdis.

Tačiau gaminamo esinio išvaizda čia svarbi ir kitu aspektu – ne vien tik gamintino daikto provaizdžio, bet ir jau pagaminto daikto kaip savy-stovinčio išvaizda. Kaip rašo vokiečių filosofas, „Šenstatyti [*Herstellen*]⁶ taip pat reiškia: į artimesnio ar tolimesnio prieinamumo

kuriame jis pastarajai priešins autentišką daikto patyrimą – tai viena iš Heideggerio techninės būties atverties traktuočių, būtent – oponuojanti.

⁶ Žodį „Herstellen“, kurį šiame tekste paprastai verčiu žodžiu „gaminti“, čia išverčiau taip, kad būtų matyti šio žodžio sandara, į kurią Heideggeris kreipia dėmesį,

aplinką atnešti, šen, čionai, į čia [Da], taip, kad pagamintasis pats iš savęs *sau stovētu* ir kaip *sau pastovus*⁷ [*Ständiges*] išliktų randamas ir *gulētu pateiktas*. Iš čia kyla graikiškas pavadinimas ὑποκείμενον, priešgulintysis. Artimiausioje žmogiškosios veiklos aplinkoje pirmiausiai ir pastoviai glūdintys bei, atitinkamai, pastoviai turimi, yra visuma *naudojimo daiktų*, su kuriais mes pastoviai turime veiklos, visuma esančių daiktų, kurie patys jų pačių tikrąją prasme vienas su kitu yra susižaidę, *naudojami reikmenys* ir pastoviai naudingi gamtos gaminiai [Erzeugnisse]: namas ir kiemas, miškas ir laukas, Saulė, šviesa ir šiluma. <...> Turima manta ir gėrybės, turtas, yra tiesiog esiniai, graikiškoji οὐσία. <...> Pirmiausiai čia turima galvoje tai, kas ėsama [Vorhandene], namas ir kiemas, ūkis [Anwesen], kaip mes taip pat sakome, tai, kas ėsama kaip esantieji [das Vorhandene als das Anwesende].“ (Heidegger 1975: 152-153). Šį momentą – būties interpretacijos esamybės (*Vorhandenheit* ir *Anwesenheit*) terminais kiltį iš gaminimo – reikia gerai įsidėmėti, nes esamybės samprata viena esminių tiek Heideggerio mąstyme apskritai, tiek (mums tai svarbiausia) jo technikos apmąstymuose.

Kaip matėme, priėjome kitą centrinę graikų metafizikos sąvoką – οὐσία. Tai, kas filosofijos tradicijoje verčiama „būtimi“ ar „substancija“, Heideggerio nuomone, savo tikrąją ištaka nurodo į jau pagaminto, taigi jau laisvo nuo gaminančiojo vyksmo, bet vis dėlto kaip tik pastarojo nulemto, esinio esatį. Nepaisant to, kad toks esinys jau nebėra gaminamas, „[š]is santykis, pagamintojo ir esamojo radimas, priklauso pačiam gaminimui.“ (Heidegger 1975: 153-154). Mąstytojas graikiškąjį terminą οὐσία aiškina ne vien ontologine, bet ir kasdiene šio žodžio prasme – kaip namų

priešdėlį pabraukdamas kursyvu.

⁷ Kaip teigia Stasiulis, „Nors žodis „pastoviai“ lietuvių kalboje laikomas nevertotinu, būtent ši gan natūraliai lietuvių kalboje prigyjanti svetimybė dėl indoeuropietiškąją šaknį „st-“ turinčių ir žodžiui „stoti“ giminingų žodžių svarbos Heideggerio mąstyme geriausiai tinka haidegeriškajam „ständig“ versti.“ (Stasiulis 2014: 19).

apyvokos reikmenis, kaip tai, kas vokiškai įvardijama žodžiu „Anwesen“ („ūkis“) (šis įprastas vokiečių kalbos žodis, tiksliau jo vediniai, Heideggerio mąstyme, panašiai kaip οὐσία Aristotelio filosofijoje, taip pat įgis svarbią ontologinę prasmę). Anot Heideggerio, klasikinė οὐσία samprata, visai sutinkamai su jos kasdiene, dar iki-terminologine prasme, nurodo į pagamintus namų apyvokos reikmenis, tiksliau jų, pagamintų, išvaizdą. Ateinančiuose skyriuose matysime šio motyvo nuolatinį pasikartojimą vėlesniuose Heideggerio tekstuose, mums čia svarbiausia, susijusiuose su moderniosios technikos samprata.

1.1.2. Gamtos patirtis per gaminimo struktūrą

Ypač svarbu ir gal net svarbiausia čia tai, kad aiškinat klasikinės filosofijos orientyro – pastovios išvaizdos ar pastovios esamybės – ištaką iš pamatinės gaminančios veiklos, šalia žmogaus sukurtų apyvokos artefaktų buvo išvardyti ir tokie gamtinės aplinkos dalykai kaip Saulė ar miškas. Čia pradeda skleistis haidegeriškosios interpretacijos neįprastumas: visa būtis, taigi ir, pavyzdžiui, gamta (φύσις), ne tik kokie su žmogaus veikla susiję dalykai, anot mąstytojo, senovės graikų suprasti iš gaminimo perspektyvos. Štai kaip rašo vokiečių filosofas: „Ta pačia „kas“ [des Was] interpretacijos kryptimi nurodo ir φύσις samprata. Φύειν reiškia leidimą augti, gaminimą [erzeugen], pirmiausia paties savęs gaminimą. Kas gaminį [Erzeugnis] arba pagamintą reikmenį [erzeugte Zeug] padaro galimą (pagaminamą) vėlgi yra išvaizda, iš kurios tai, kas pagamintina, turi tapti ir būti. Iš φύσις, dalyko prigimties, iškyla tikras daiktas.“ (Heidegger 1975: 151). Ši teksto vieta Heideggerio, deja, nėra detaliai išplėtotą, tad yra gana mįslinga ir neaiški bei atvira interpretacijoms, tačiau, mano nuomone, ji yra labai svarbi. Nepaisant to,

net ir Heideggerio tyrinėtojų ji beveik neaparta. Neaišku kokį vaidmenį gamtos sąraigoje galėtų vaidinti, kaip teigia Heideggeris, išvaizda – nepanašu, kad augalai ar gyviai gamintų save, matydami tam tikrą siektiną savo provaizdį. Galėtume manyti, kad čia turima galvoje Aristotelio pateikta gyvybės kaip siekiančios savojo tikslo (τέλος) samprata: galbūt Heideggeriui atrodo, jog tokia teleologinė gyvybės samprata taip pat kyla iš gaminimo veiklos, nes gamtos esinių τέλος, stebimas žmogaus, suvokiamas kaip gyvos būtybės ėjimas link savojo provaizdžio, būtent žmogaus jau numatomos išvaizdos, kurią viena ar kita gyvūno ar augalo rūšis turėtų pasiekti – o tokia suvokimo struktūra kaip matėme, anot Heideggerio, pirmiausia kyla iš amatininko, techniko, siekiančio pagaminti ką nors pagal to ko nors iš anksto numatytą provaizdį, veiklos. Suomis Mikko Joronen, atrodo, palaiko pastarąją interpretacijos kryptį: „Graikams tad *gaminimo* struktūra sudarė *būties* struktūrą. Tai, betgi, nereiškia, kad graikams visi daiktai, nuo gamtinių esinių iki artefaktų, buvo tiesiog pagaminti, bet tai, kad gamta, kaip artefaktinis pasaulis, buvo radimosi vyksmas, kuriame dalykai statė save į rodydami proporcingai jų tikslui, pagamindami jų prieš-nustatytą *telos*.“ (Joronen 2012: 363). Iš tiesų, nepaisant to, kad Aristotelio *Fizika* garsi savąja skirtimi tarp gamtinių esinių ir žmogaus dirbinių, pavyzdžiui, veikalo 199a puslapyje randame kaip tik tokį gamtos τέλος aiškinimą per analogiją su tikslinga žmogaus kūryba (τέχνη).

Kad ir kaip ten būtų, atkreipkime dėmesį, jog Heideggeris, įvardydamas gamtos, φύσις vyksmą, čia vartoja žodį „erzeugen“. Vėlgi nėra visai aišku, ar jį čia turėtume suprasti kaip tapatų su aptartuoju „gaminimo“ (*Herstellung, herstellen*) terminu, ar turėtume matyti tam tikrą skirtį tarp jų (šiaip ar taip, juk Heideggeris čia įvedė naują terminą); vis dėlto, remdamasis kitų giminingų Heideggerio tekstų kontekstu, linkstu manyti, jog čia turimas galvoje veikiau šių dviejų sąvokų panašumas, tad

abu žodžius išverčiau tuo pačiu „gaminimo“ terminu. Mano nuomone, Heideggeris čia išreiškia tokią mintį: graikai patį gamtos vyksmą taip pat suvokė kaip tam tikrą savaime vykstančią *gamybą*⁸. Šią mintį Heideggeris plėtos ir vėlesniame mąstyme kaip poetinę (nuo žodžio ποιησις) graikų φύσις sampratą.

Ši mintis turi labai svarbių implikacijų Heideggerio technikos sampratai. Kaip teigia minėtasis amerikiečių Heideggerio žinovas Michaelas Zimmermannas, aptardamas kaip tik čia mums rūpimą ankstyvąją Heideggerio pateiktą senovės graikų metafizikos kilties sampratą, „Graikų metafizikos kūrėjai apibrėžė esinių būti proto-technologiniu būdu. Jiems „būti“ reiškė „būti pagamintu“ [produced]. Taigi, pagal Heideggerį, metafizikos istorija tapo *produkcionistinės* [*productionist*] metafizikos išsklaida. Technologinis būties supratimas, požiūris, kad visi daiktai yra ne kas kita kaip gryna medžiaga nesustojančiam gamybos ir vartojimo procesui, tėra galutinė produkcionistinės metafizikos pakopa.“ (Zimmermann 1990: xv). Iš tiesų, galima pasakyti, kad jau čia Heideggeris pradeda tokią mąstymo giją, kuri teigia, jog visa tikrovė savo struktūriniuose pamatuose iš esmės yra pagauli moderniajai techninei būties atverčiai, taigi yra *techniška*. Tokios Heideggerio mąstymo krypties išskaidą pateiksiu vėliau.

Tiesa, reikia pabrėžti, kad Heideggeris ir oponavo – ir netgi, bent jau kiekybiškai, intensyviau nei teigė – tokiai minčiai; minėtasis vėlyvesnis poetinės φύσις sampratos variantas, įvardytas žodžiu „Hervorbringen“ (Tomo Sodeikos verčiamu žodžiu „patiekimas“

⁸ Nerijus Stasiulis pastaraisiais metais vykusių mokslinių konferencijų pranešimuose ir diskusijose, kalbėdamas mums rūpimame Heideggerio filosofijos kontekste, atkreipia dėmesį į etimologinį lietuviškų žodžių „gamta“ ir „gaminti“ ryšį. Turint šį ryšį galvoje, šioje teksto vietoje būtų galima pasakyti, kad, anot vieno iš Heideggerio interpretavimo kelių, graikai suvokė *gamtą* kaip tam tikrą visuotinę, pirmąją, didžiąją *gamyklą*. Žinoma, šiuolaikinio fabriko vaizdinio senovės graikai neturėjo, tačiau tokia išraiška vaizdžiai išreikštų Heideggerio mintį: senovės graikai gamtą suvokė per gamybos modelį.

(Heidegger 2003: 65)) kaip matysime, ir priešintas techninei būties atverčiai, įvardytai „Herausfordern“ – tam tikram tikrovės provokavimui, ar netgi, kaip verčia Šliogeris (Heideggeris 1992g: 338), „prievertavimui“. Natūralus gamtos radimasis priešintas dirbtiniam gamtos procesų konstravimui. Tokia mąstymo kryptimi, priešingai nei prieš tai ką tik minėtoje mąstymo kryptyje, Heideggeris siekė išsaugoti φύσις primatą τέχνη atžvilgiu bei teigė, kad taip elgėsi ir senovės graikai – bent jau ikisokratikai. Šiose Heideggerio moderniosios technikos ir senovės graikų filosofijos ryšio traktuotėse esama esminės dviprasmybės. Tačiau prie šios svarbios temos sugrįšime vėliau.

Dabar dar kiek detaliau pasiaiškinkime, kaip suprasti tai, kad kaip tik tai, kas paprastai laikoma savaimė besirandančiu, nuo žmogaus nepriklausančiu ir netgi, priešingai, jį patį steigiančiu dalyku (gamta, φύσις), vis dėlto senovės graikų, anot Heideggerio, suprantama per žmogiškąją veiklą – gamybą. Tokios Heideggerio interpretacijos padėtį gerokai apsunkina ir tai, kad Vakarų kultūrai esminga, kaip minėta, dar Aristotelio *Fizikoje* suformuluota perskyra tarp φύσει ὄντα ir τέχνη ὄντα, gamtinių, natūralių esinių ir dirbtinių daiktų.

Šį klausimą, be abejo, numato ir pats mąstytojas: „Būtent tas esinys, kurį graikai pirmiausia padaro savo ontologinių tyrimų išeities tašku ir tema, esinys kaip gamta ir kosmosas, kaip tik ir nėra pagamintas gaminančiojo Dasein. Kaip pirmiausia į kosmosą orientuota graikiškoji ontologija turėtų savo būtį suprasti iš gaminimo, juolab kai Antika yra tokia, kuri visiškai nežino apie pasaulio kūrimą ir gaminimą, priešingai, yra įsitikinusi pasaulio amžinumu?“ (Heidegger 1975: 162). Čia susiduriame su tokia svarstymo logika: panašiai kaip Heideggeris įžvalgiai pastebėjo, kad graikų filosofijos būties interpretacija tarpsta laiko horizonte (pavyzdžiui, amžinų, belaikių esinių samprata vis dėlto kyla kaip tik iš laiko reiškinių konceptualinio lauko), taip ir to, kas *nepagaminta*,

samprata savo prasmę vis dėlto įgyja kaip tik iš *gaminimo*. Kaip rašo vėlgi pats Heideggeris, „Pagaminimo-nereikalingieji [Herstellungsunbedürftiges] apskritai gali būti suprasti ir atskleisti tik viduje gaminimo būties suprasties. <...> Gaminimo būties suprastis toli gražu nėra vien esinio kaip pagaminto supratimas, [ir ji tokia nėra tokiu mastu,] kad, atvirkščiai, ji pirmiausia atidengia supratimą būties to, kas jau yra tiesiog esama [vorhanden]“ (Heidegger 1975: 163), taigi, pridurkime, nepagaminta arba bent jau nebegaminama. Su sąvoka „Herstellungsunbedürftiges“ dar susidursime nagrinėdami *Būtį ir laiką*, o dabar svarbiausia suvokti Heideggerio siūlomą mintį: visi esiniai graikų suprasti gaminimo terminais, iš gaminimo perspektyvos. Šiame skirsnyje tai svarbu tuo, kad, kaip matėme, net gamtos ir jos esinių struktūra, anot Heideggerio, graikų suvokta per artefakto struktūrą.

1.1.3. Priežasties idėjos kiltis gaminime

Šiame skirsnyje pristatysiu vieną įspūdingiausių (šalia Platono olos analogijos *Valstybėje* analizės) Heideggerio atliktų senovės graikų tekstų interpretacijų – Aristotelio *Metafizikos* pirmosios knygos analizę. Net ir gerai susipažinę su Aristotelio tekstu galiausiai liks nustebę, jog iki tol skaitydami nepastebėjo, neįsisąmonino, kad Stagirietis pačioje savo didžiojo teksto pradžioje pagrindžia jam rūpimo mokslinio žinojimo kaip kylančio iš *techninio* žinojimo sampratą. Kitaip tariant, Aristotelio *Metafizika* mums, techninio pasaulio techniniam žmonėms, šneka apie mūsų būklės ištaką, ir, kaip parodys Heideggeris, būtent mūsų kasdienos sąrangoje, taigi, galbūt net galima sakyti, tiesiog mūsų prigimtyje, mūsų φύσις. Ši būklė pristatoma ne kaip kokia Aristotelio asmeninė idiosinkrazija ar užgaida, o kaip senovės graikų bendruomenės patirtyje

susiklosčiusi nuostata, galbūt net nurodanti į pačios žmogiškosios tikrovės ir net tikrovės apskritai sąrangą.

Heideggeris minėtame 1922 - ūjų programiniame savo tekste pradeda šitaip: „Klausinama: kaip *išėitiškai* [*ausgänglich*] [išėities taško požiūriu – T.M.] esti tai, ką Aristotelis apibūdina kaip tyrinėjimą?“ (Heidegger 2005: 387). Anot Heideggerio, Aristotelis tyrinėjimą įšaknija ne kur kitur, o mūsų kasdienio buvimo sąrangoje. Paminėsiu tai, kad esama koreliacijos tarp šios Heideggerio interpretacijos ir jo ankstyvųjų gyvenimo faktiškumo (*Faktizität*) apmąstymų; nesiimsiu spręsti, ar Heideggerio mąstymas, kaip teigia kai kurie tyrinėtojai, šioje vietoje buvo įtakotas Aristotelio, ar vis dėlto Heideggeris pritaikė savo sumanymą interpretuodamas Aristotelio filosofiją, o galbūt tiesiog abu mąstytojai mąstė savarankiškai, tačiau giminingai. Šiaip ar taip, minėtajame Heideggerio tekste randame tokį sakinį: „<...> grynojo supratimo struktūra tampa suprantama būtent tik iš jo būtiškojo įsišaknijimo faktiškajame gyvenime ir *genezės jame būdo*.“ (Heidegger 2005 [1922]: 387). Mąstytojas čia elgiasi visai neįprastai – tam, kad suprastų Aristotelio mokslinio tyrinėjimo sampratą, jis atsigręžią ne į, kaip būtų įprasta, Aristotelio veikalus *Pirmoji* ir *Antroji Analitika*, kuriuose detaliausiai eksplicitiškai ir aptariama mokslinio žinojimo specifika, o nagrinėja tokį sakinį iš *Metafizikos*: „<...> mes manome, kad žinios bei nuovoka labiau priklauso nuo meno [τέχνη], nei nuo patyrimo, o menininkai [τεχνίτας] išmintingesni [σοφωτέρους] už turinčius patirtį žmones, nes visų žmonių išmintis labai priklauso nuo žinių. Taip yra todėl, kad pirmieji žino reiškinių priežastį [αἰτίαν], o antrieji – ne. Mat turintieji patyrimą žmonės žino „kad“ [τὸ ὅτι] [kas nors yra], bet nežino „kodėl“ [διότι]. Dėl to mes kiekvieno darbo vadovus gerbiame labiau nei amatininkus, ir manome, kad jie išmintingesni už juos, nes žino to, kas yra daroma, priežastį.“ (Aristotelis 1999: 571 / *Met.* 981a - 981b). Kaip minėjau, Heideggeris

priima šiuos sakinius ne kaip Aristotelio asmeninę nuomonę, bet veikiau kaip tam tikrą visuotinį senovės graikų bendruomenės kasdienėje patirtyje nejučiomis susiklosčiusį pasirinkimą, galbūt net nurodantį į pačią žmogaus prigimtį. Mąstytojo nuomone, šiame fragmente Aristotelis išskleidžia svarbiausios, aukščiausios žinojimo rūšies – išminties (σοφία) – specifiką per jos kilties kasdienoje struktūrą. Heideggeriui čia rūpi „komparatyvinė išraiška“ (2005: 388) „išmintingesnis“ (σοφώτερον), kuria įvardijami menininkai, ar, siedami su šios disertacijos tema geriau tiesiog verskime, *technikai* (τεχνίτας) kaip pranašesni už vien patyrimą (ἐμπειρίας) turinčiuosius – kaip tik minėtoji išraiška Heideggeriui ir yra nuoroda į tai, kad čia kalbama apie išmintį, σοφία (kaip kylančią iš τέχνη). Kaip matėme, šis technikų pranašumas iškyla todėl, kad pastarieji žino reiškinių priežastis (αἴτιον), tų reiškinių „kodėl“ (διότι), o ne tiesiog „kad“ [ὅτι] jie yra vienaip ar kitaip. Tai svarbu todėl, kad vienas iš uždavinių, kurį Heideggeris išsikelia šioje teksto vietoje, yra išskleisti „numatančią, kodėl-ryšiais nukreiptą apsieitį (ἐπιστήμη)“ (Heidegger 2005 [1922]: 387), t.y. pamatinę mokslinės veiklos struktūrą. Anot Heideggerio, per šią analizę išaiškėja ir „ἀρχή-tyrimo, kaip suprastina ir [Aristotelio veikalo – T. M.] *Fizika*“ (Heidegger 2005: 387), pamatinė struktūra. Kitaip tariant, šia pačios pirmosios Aristotelio *Metafizikos* knygos analize Heideggeris, be kita ko, ketina atskleisti pamatinę aristotelinio mokslinio-metafizinio mąstymo, vėliau lėmusio visą Vakarų mąstymą, struktūrinę sąrangą. Svarbiausi čia minėtieji „kodėl-ryšiai“ (Warum-zusammenhänge), nes jie nurodo į patį klasikine prasme suprasto mokslinio-metafizinio tyrimo centrą – reiškinių priežasčių, galiausiai pereinančių į galutinio tikrovės pagrindo (ἀρχή ar, lotyniškai, *ratio*), ieškojimą. Heideggeris, remdamasis Aristotelium, čia kaip tik ir bandys atsekti tokio tyrimo apskritai struktūros kilmę mūsų kasdienėje būtyje ar, netgi galima sakyti, buityje. Reikia pastebėti, kad šis motyvas bus svarbus ir visai netrukus (aptariant veikalą

Būtis ir laikas), ir netgi išskleidžiant vėlyvojo Heideggerio mąstymo specifiką; kitaip tariant, šios priežastinės struktūros tyrimas yra vienas esminių Heideggerio mąstymo – ir ypatingai ten, kur jis liečia moderniosios technikos ir techninio būties supratimo ar atvėrimo temą – elementų.

Kokiu būdu minėtame Aristotelio teksto fragmente, kuriame kalbama apie amatininkus ir jų vadovus, Heideggeris randa aukščiausių Vakarų mąstymo principų eksplikaciją? Anot Heideggerio, nuorodą į tai čia randame toje aplinkybėje, kad išmintingesnieji technikai tokie yra todėl, kad jie *daugiau mato*. Šitaip Heideggeris verčia Aristotelio išraišką „μᾶλλον εἰδέναι“, teigdamas, kad čia kalbama kaip tik apie „daugiau matymą“ (Mehr an Hinsehen) (Heidegger 2005: 388). Panagrinėkime detaliau tai, su kuo siejamas čia minimas matymas – būtent priežastingumą. Anot Heideggerio, „Faktinis gyvenimas yra susirūpinęs savo apsieitį – iš tikrųjų ir pirmiausiai pirmapradiškai įvykdančią, gaminančią – išvystyti į tokią, kuri pačiai sau visad turėtų kaip kaskart išanksto-nustatytą [vorgegebene] „vien matymą“. Šiame „vien matyme“ tampa matoma apsieities-su-kuo [dalyko, su kuriuo apsieinama – T.M.] „išvaizda“, ir būtent ne kaip teorinės nuostatos objektas, bet kaip atliekančio rūpinimosi „kur“. „Išvaizda“ (pvz., ligos) turi apsieitiškai vykdančio rūpinimosi (ιατρύειν, „suteikti pirmąją pagalbą) kodėl-pobūdį (αἴτιον). Pats „kodėl“ [Das Warum] turi pirmapradiškai „praktinę“ prasmę.“ (Heidegger 2005: 388). Kitaip tariant, anot Heideggerio, pamatinė minėtoji kasdienos gaminančioji veikla (*herstellende Verhalten*) esinių atžvilgiu savo struktūroje turi polinkį išsivystyti į savarankišką matymą (kaip tik šį motyvą jau aptarėme ankstesniame skirsnyje), kurio pamatinė charakteristika yra būtent reiškinių priežasties regėjimas.

Paskaitykime kiek vėliau Heideggerio skaitytą minėtąjį giminingą 1924 -ųjų metų paskaitų kursą *Platonas: Sofistas* (*Platon:*

Sophistes), kuris mums čia itin parankus, nes dar detaliau eksplikuoja 1922 - ują teksto mintį. Pirmiausia, čia detaliau aptariamas minėtasis matymo ir priešasties ryšys: „Kuo labiau vien matantis atvėrimas išsipildo, tuo labiau [išsipildo – T.M.] ir pats „kodėl“ – „διὰ τί“ arba „αἰτία“ – ir galiausiai labiau ir labiau tampa matomas pats „iš-kur-link“, τὸ διὰ τί πρῶτον (Met. I, 3; 983a29) arba: τὰ ἐξ ἀρχῆς αἴτια (plg. a24) – pati ἀρχή.“ (Heidegger 1992b: 94). Čia jau kalbama ne vien apie priešastį, αἰτία, bet jau ir apie fundamentalesnį dalyką, t.y. pagrindą, ἀρχή. Kaip toliau argumentuoja Heideggeris, „Τέχνη apeina „jei – tai“ [Sobald – dann] nuorodų sąryšį link „kadangi – todėl“ [Weil – deshalb] [sąryšio – T. M.]. <...> O „kadangi – todėl“ [sąryšyje – T.M.], kaip tai atskleista per τέχνη, *jau numatytas pagrindo ir padarinio [Grund und Folge] ryšys*. Tai, kas nuorodų sąryšyje pirmiausia yra αἴτιον, *kaltė kam nors, motyvas, dėl kurio kas nors* yra, vis labiau ir labiau tampa ἀρχή. Pats „kodėl“ tad daugiau nebėra tai, kas vadovauja įvykdymui [Errichten] [arba gaminimui – T. M.], bet vien tik tai, kas atskleidžia esinius. Kilmės sąryšis esinių struktūroje, taigi ir patys esiniai, tampa vis labiau ir labiau atskleisti bei suprantami.“ (Heidegger 1992b: 76-77). Anot Heideggerio, kasdienės, techninės žmogaus veiklos su daiktais struktūroje implicitiškai ar potencialiai glūdi filosofinis teoretinis polinkis į grynąjį tų daiktų žinojimą, kuriam savybinga tuos daiktus žinoti būtent per priešastis. Toks techninis priešasčių žinojimas, savo ruožtu, yra linkęs pereiti į dar bendresnio dalyko – pagrindo – žinojimą.

Mąstytojo nuomone, „Kad ši tendencija glūdi pačiame Dasein Aristoteliui aišku iš to, kad τεχνίτης, tuo, kaip mes sakome, kuris „at-skleidžia“, yra *žavimasi*.“ (Heidegger 1992b: 93). Heideggeris turi galvoje šį Aristotelio *Metafizikos* sakinį: „Todėl natūralu, kad žmonės žavisi tuo, kuris pirmasis, be įprastų bendrų pojūčių, išrado kokį nors meną [τέχνην]. Žavisi juo žmonės ne tik dėl to, kad šis išradimas teikia kokią nors naudą,

bet ir juo pačiu kaip išmintingu ir išsiskiriančiu žmogumi. Išrandant daugiau menų, iš kurių vieni skirti būtiniams dalykams, o kiti – laisvalaikiui, šių menų išradėjai visada laikomi išmintingesniais už pirmuosius, nes jie pritaikė savo žinias ne pelnui gauti.“ (Aristotelis 1999: 572 / *Met.* 981b). Pagal vokiečių filosofo interpretaciją, Aristotelio pateiktas graikų kasdienos aprašymas, kuriame matyti senovės graikų bendruomenės pagarba techninius menus ar tiesiog technikas kuriantiems žmonėms, nurodo, kad pačioje žmogaus prigimtyje, išsiskleidžiančioje per bendruomenę (prisiminkime, kad Aristoteliui žmogus yra esmingai politinis gyvūnas, ζῷον πολιτικόν), glūdi polinkis tikrovę atverti techniškai (įdomu, ar kitame kultūriniam areale gyvenančių žmonių bendruomenėje būtinai susiklostytų toks pats polinkis). Šis polinkis, kuo ilgiau jis kultivuojamas ir turi progų įeiti į savo esmę, galiausiai tampa aukščiausiu žmogui pasiekiamu žinojimu – išmintimi (σοφία). Heideggeris nuolat primena šios išminties technines ištakas; galima pasakyti taip: Heideggeriui σοφία yra τέχνη – atitraukta nuo esmingai ją kildinančių gaminimo reikalų τέχνη, bet vis dėlto τέχνη. Svarbu čia tai, kad techninis santykis su tikrove, iš kurio galiausiai išsivystė teorinis žinojimas, išaknytas tiesiog natūralioje žmogaus būklėje: „Aristotelis tokiu būdu pelno „filosofijos“ prasmę *per faktinio rūpesčio judamumo interpretaciją iš galutinės jo tendencijos*.“ (Heidegger 2005: 389). Atkreiptinas dėmesys, kad gaminantis, techninis santykis su tikrove, nulemiantis mokslinio žinojimo sąrangą (priežasties ir, galiausiai, pagrindo tyrimo struktūrą), čia suprantamas kaip kasdienio rūpesčio (*Sorge*) išsklaida. Trumpai tariant, cituodami kiek vėlesnį tekstą, skirtą Gottfriedo Leibnizo filosofijai, galime taip pasakyti: „<...> priežasties ir priežastingumo idėja pirmiausiai ir primygtiniausiai pasirodo iš mūsų įsitraukimo pasaulyje gaminant [Herstellen] vienus esinius iš kitų, t.y. su tuo susijusio susigaudymo – τέχνη, pamato.“ (Heidegger 1976a [1928]: 146). Τέχνη sąvokos

figūravimas čia visai neatsitiktinis, nes, kaip matysime, tikrovės matymas priešastingumo terminais yra vienas iš pagrindinių techninės būties atverties atributų.

Baigdami šį skirsnį, galime pasakyti, kad šitaip išskleisdamas priešasties struktūros susidarymą Heideggeris novatoriškai atvėrė Aristotelio *Metafizikos* interpretavimo per technikos problemą horizontą – glūdėjusį pačiame tekste, tačiau tyrinėtojų nepastebėtą. Iš tiesų tai, kad beveik pačioje veikalo pradžioje žmonių rūšis atskiriama nuo kitų gyvūnų tuo, kad pirmoji be vaizdinių, atminties ir patyrimo dar gyva [ζῆ] ir amatu ar menu, arba, paprasčiausiai, technika (bei svarstymais) [τὸ δὲ τῶν ἀνθρώπων γένος καὶ τέχνη καὶ λογισμοῖς] (*Met.* 980b), rodo, kad *Metafizikoje* technikos tema tikrai turi svarios reikšmės. Be to, taip galima esmingai papildyti Aristotelio žmogaus sampratą (paprastai suprantamą per jo veikalą *Politika*) – pasirodo, jog Stagiriečiui žmogus yra ne tik politinis ir kalbą turintis, bet ir *techninis gyvūnas*⁹ (šiuo atveju tiksliau būtų pasakyti – techniškai suvokiantis gyvūnas).

1.1.4. Haidegeriškosios ir įprastinės graikų mąstymo santykio su amatais interpretacijų sandūra

Baigdami šį poskyrį apie Heideggerio pateiktą senovės graikų metafizikos struktūros kaip kylančios iš gaminančios veiklos sampratą, paskaitykime šį Heideggerio pripažinimą: „Antikinėje ontologijoje nepatiriame išreikštai nieko apie šį atsigrėžimą [į gaminančią veiklą, *herstellende Verhalten* – T. M.]. *Antikinė ontologija atlieka esinių interpretaciją bei aptartą sąvokų išdirbimą tarytum naiviai.*“ (Heidegger

⁹ Kaip nurodo Bradley minėtojo numatomo „technologinio posūkiu“ kontekste, esama mąstytojų, suprantančių jau pačią gyvybę kaip techninę (Bradley 2011: 1-20). Prie šios temos – ir Heideggerio santykio su ja – dar prieisime.

1975: 155). Taigi tai, ką kartu su Heideggeriu ką tik aptarėme praeituose skirsniuose, nėra pačių graikų eksplikuota. Kaip teigia mąstytojas, „Ši struktūra Aristotelio nėra išreikšta. Apskritai pasakytina, kad interpretacija peržengia, tai, kas tekste glūdi iš pradžių. Tai nėra [kitos, svetimos prasmės – T. M.] įskaitymas [Hineindeuten], bet veikiau tai priklauso nuo to, kas atskleistina tame, kas graikams buvo neišreikštai esama.“ (Heidegger 1992b: 77-78). Vargu, ar tokį interpretavimo judesį būtų galima įteisinti kaip mokslinį metodą, tačiau Heideggeris to anaiptol nelaiko filosofinio mąstymo trūkumu ir vėlesniame tekste, 1935 - ujų paskaitų kurse *Ivadas į metafiziką*, šitaip teigia: „Autentiška interpretacija privalo parodyti tai, kas neglūdi vien žodžiuose, bet vis dėlto yra pasakyta. Todėl aiškinimas būtinai privalo naudoti prievartą. Tai, kas autentiška [Das Eigentliche], turi ieškoti ten, kur nieko daugiau neranda mokslinė interpretacija, kuri visa, kas peržengia jos sritį, pasmerkia kaip nemoksliška.“¹⁰ Kaip minėjau, mano nuomone, ši Heideggerio pastanga (kartais netgi kritikuota dėl savavališkumo) parodyti pamatinių Vakarų mąstymo struktūrų kiltį iš τέχνη sąvoka apibūdinamo žinojimo, kyla – nors dar neeksplicitiškai – iš jo intencijos apmąstyti dabartinės žmonijos techninės būklės ištakas.

Kaip ir galima tikėtis, tokia Heideggerio atlikta senovės graikų filosofijos ištakų interpretacija, nors ir labai įdomi bei įtikinama, toli gražu nėra neproblemiška. Tiesą sakant, ji visiškai prieštarauja įprastinei graikų mąstymo traktuotei. Štai garsus amerikiečių Heideggerio tyrinėtojas Michaelas Zimmermannas, pristatydamas ir komentuodamas mums čia rūpimą Heideggerio mintį, rašo: „<...> Platonas nebūtų galėjęs išplėtoti savosios idealiųjų formų kaip amžinų provaizdžių ar modelių laikiniems daiktams sampratos, jeigu jis nebūtų buvęs dalimi kultūros, kuri šlovino

¹⁰ Šioje vietoje Heideggeris apibūdina savąją Sofoklio *Antigonės* interpretaciją, kurią prancūzų filosofas Bernardas Stiegleris įrašo (Stiegler 1998: 4) į Heideggerio technikos apmąstymų istoriją.

amatininkų veiklą. Nėra lengva, kita vertus, suderinti šią tariamą atidą puikiai meistrystei su pagarsėjusiai paniekinama graikų elito nuostata, demonstruota rankų darbui.“ (Zimmermann 1990: 158). Eksplikuodami tokią, priešingą pasiūlytajai Heideggerio, graikų mąstymo kulties sampratą, paskaitykime kaip apie senovės graikų filosofus rašo žymusis lietuvių filosofas Arvydas Šliogeris: „Ir pagaliau ne mažiau radikalai – ir net ypač aistringai – savo žvilgsnį į daiktus, vadinasi, ir tą pamatinę daiktų patirtį, iš kurios iškyla pati filosofija, graikų filosofai atkerta nuo technologijos, vadinasi, pirmiausia nuo to sąlyčio su daiktais, iš kurio išauga daiktų technologinė interpretacija, ir nuo to daiktų patirties tipo, kurį jie vadina techniniu.“ (Šliogeris 2009: 324). Ši tradicinį supratimą apie senovės graikų filosofiją, be abejo, patvirtina ir pats Aristotelis cituotoje *Metafizikos* 981b atkarpoje apie graikų skirtą didesnę pagarbą nepraktiniam žinojimui nei praktiniam, ar, kiek toliau, kur kalbama apie „laisvalaikio leidimą“ (σχολάζειν) ir šiojo būtinumą teorinių mokslų susiformavimui. Šiai senovės graikų mąstymo traktuotės kryptčiai sustiprinti pasitarnauja ir Aristotelio teiginys, kad teoriniai mokslai labiau panėši į išmintį nei kūrybinės žinios (*Met.* 982a). Apskritai galima pritarti, kad tikrovės prigimties apmąstymai turi mažai ką bendra su pavergti linkusiais kasdieniais rūpesčiais, kylančiais iš būtinybės (Ἀνάγκη) srities ir tiesiog neleidžiančiais atsidėti tiems apmąstymams. Kaip aptardamas socialinį senovės graikų mąstytojų pagrindą teigia vėlgi tas pats Zimmermannas, „<...> visuomenės struktūra įgalino Platoną ir Aristotelį pasukti nuo pragmatinės, parankiškos [ready-to-hand¹¹] žemesniųjų sluoksnių orientacijos į teoretinę, esamumo [present-at-hand] elito orientaciją.“ (Zimmermann 1990: 158).

¹¹ „Presence-at-hand“ yra anglakalbėje Heideggerio vertimų tradicijoje nusistovėjęs *Būties ir laiko* sąvokos „esamybės“ (*Vorhandenheit*) vertimas (parankumas (*Zuhandenheit*), atitinkamai, paprastai verčiamas žodžių rinkiniu „Ready-to-hand“). Zimmermannas čia visai pagrįstai susieja veikalo terminologiją su senovės graikiškuoju kontekstu. Prie šių veikalo sąvokų prisisime vėliau.

Vis dėlto tai, kas graikų atmesta kaip neesminė teorinės žiūros sąlyga, atrodytų, svarbi tik tuo, kad turi būti paneigta idant netrukdytų tai teorinei žiūrai, Heideggerio reabilituojama netgi kaip svarbesnė už pastarąją. Tačiau reikia pasakyti, kad Heideggeris kalba ne tiek apie išorines, socialines mąstytojų gyvenimo aplinkybes – daug laisvo laiko jie turėjo, ar mažai – bet veikia apie ontologinę jų mąstymo struktūrą. Iš pradžių galime prisiminti logiškai formalų Heideggerio atliktos interpretacijos aspektą. Anot filosofo, jei traktuojame, kad graikų mąstymui savybinga atsiriboti nuo techninio sąlyčio su daiktais, pačiu šiuo atribojimu to mąstymo samprata vis dėlto kaip tik nulemiama techninio sąlyčio. Kitaip tariant, nors ir paneigiamas graikų mąstymo ir technikos ryšys, vis dėlto pats mąstymas šiame paneigime apibrėžiamas per technikos prizmę, aprašomas jos kategorijomis. Tačiau ši Heideggerio samprata nėra vien formali. Nepaisant to, kad galbūt išoriškai graikų mąstytojai ir nedirbo praktinių, techninių darbų, vis dėlto pati jų mąstymo struktūra, kaip matėme, nulemta kaip tik pastarųjų. Formos ir materijos skirtis, graikų pritaikoma apmąstyti ir gamtai (φύσις), gana akivaizdžiai kyla iš amatininko, techniko, formuojančio kokią nors medžiagą siekiant sukurti kokį nors padargą, veiklos struktūros. Net ir vienas pagrindinių Vakarų filosofijos ir mokslo uždavinių – apmąstyti tikrovės pamatus – savąją struktūrą semia kaip tik iš tokios techniko veiklos, ekstrapoliuojant ją visatiniais mastais. Anot Heideggerio, tik perkėlus amatininkiškos veiklos struktūrą į kosmoso prigimties apmąstymus, įmanoma klausti apie pirminius to kosmoso pradus, kitaip tariant, ieškoti, svarstyti, kaip jis buvo *padarytas*. Iš čia ir Visatos kūrėjo, demiurgo ar sutvėrėjo samprata. Prie šios minties – būtent krikščioniškojo jos pavidalo – dar prieisime vėliau. Dabar galime tik prisiminti, kad, anot Heideggerio, ir gyvų būtybių suprastis senovės graikų filosofijoje kyla per analogiją su žmogiškąja gamyba – gamtos esiniai jiems yra tam tikri save-gaminantys dariniai ar,

kaip sakėme, senovės graikams *gamta gaminasi*, gamta yra gamykla. Ši gaminimo struktūra kaip viena pagrindinių pasikartos vėlesniajame mąstyme apie technikos esmę, įvardijamą iš pradžių machinacijos (*Machenschaft*), o vėliau ir sąstato (*Gestell*) sąvokomis, taip pat ir kitose giminingose temose.

1.2. Tέχνη kaip ἀληθείειν būdas

Kitas vėlyvesniems Heideggerio technikos apmąstymams lemtingas ankstyvųjų paskaitų, skirtų senovės graikų filosofijai, motyvas yra sąvokos „amatas“, „menas“ ar, siejant su mūsų tema, „technika“ („τέχνη“) artikuliacija per sąsają su graikiškąja tiesos kaip „ἀλήθεια“, mąstytojo originaliai ir išvalgiai verčiamos „nepaslėptimi“ (*Unverborgenheit*), samprata. Čia tiesiog išskleiskime šį ankstyvąjį Heideggerio atliktą τέχνη paaiškinimą, o kuo jis svarbus mąstytojo moderniosios technikos sampratai – pamatysime vėliau.

Šią išskleidą galima pradėti nuo garsiosios Heideggerio tiesos kaip „nepaslėpties“ (*Unverborgenheit*) sampratos. Kaip žinia, Heideggeris kvestionuoja klasikinį tiesos apibrėžimą, esą tiesa yra teisingas mąstymo atitikimas apmąstomam dalykui, lotynišku pavidalu – *veritas est adaequatio rei et intellectus*. Anot Heideggerio, pirmiau šio vyksmo – atitikimo – esti paties dalyko atsivėrimas ar atskleistis, tik kurios pagrindu jau vėliau gali rasti išvestinis ir menkesnio rango atitikimas (*Richtigkeit* ar *Übereinstimmung*). Autentiškai suprasta tiesa yra ne kas kita kaip pats esinio atsivėrimas. Nemažai tyrinėtojų teigia, kad šioji Heideggerio tiesos samprata kaip tik ir kyla iš mums čia rūpimos senovės graikų filosofijos interpretacijų. Vėlgi čia nesiimu spręsti, ar taip ir yra – gali būti ir taip, kad šie Heideggerio apmąstymai yra tiesiog lygiagretūs arba netgi taip, kad

pirmiau jis suformulavo savo tiesos sampratą ir tik po to jos atitikmenų ieškojo didžiuosiuose senovės graikų tekstuose. Tačiau pažiūrėkime, kokie motyvai tarp šių dviejų temų (Heideggerio tiesos sampratos ir jo atliktų senovės graikų tiesos sampratos interpretacijų) yra giminingi.

Esminis autorius čia ir vėl yra Aristotelis, tačiau jau ne su *Metafizika*, bet su *Nikomacho etika*. Ankstyvuoju periodu, kaip matėme, Heideggeris manė esant reikmės filosofinį mąstymą aptarti jo išaknytumo žmogiškojoje egzistencijoje požiūriu. Kaip tik todėl Heideggeriui ir svarbi Aristotelio *Etika* – joje esama detalai eksplikuotos žmogaus sielos galių analizės, kurioje mąstytojas randa graikų ontologijai trūkstamą egzistencinį matmenį. Turiu galvoje šeštąją *Etikos* knygą, kurioje Aristotelis išskiria penkis būdus, kuriais siela buvoja tiesoje, ar, neįprastai išsireiškus norint atskleisti veiksmažodinę graikiškosios tiesos (ἀλήθεια) formą, *tiēsi*, išslaptina: „Tarkime, kad pagrindinės formos, kuriomis siela teigdama ar neigdama pažįsta tiesą [ἀληθεύει] yra penkios: menas [τέχνη], mokslinis pažinimas, supratingumas, išmintis ir protas.“ (Aristotelis 1990: 172 / *EN*. VI. 1139 b). Čia ir pradėkime nuo minėtosios veiksmažodinės graikiškos tiesos sampratos, ἀλήθεια kaip ἀληθεύειν. Heideggeris graikiškąją išraišką ἀληθεύει verčia „das menschliche Dasein <...> erschließt“ (Heidegger 1992: 21), „žmogiškasis Dasein atskleidžia“. Kiek toliau apie šį atskleidimą jis rašo: „Tiesa yra <...> paties žmogiškojo Dasein būties nuostata. <...> Siela, žmogaus būtis, griežtai tariant, yra tai, kas yra tiesoje.“ (Heidegger 1992: 23). Svarbu tai, kad toks žmogaus sielos buvimas tiesoje yra ne atitikimas daiktams, bet veikiau pats tų daiktų atsivėrimo vyksmas. Tad šio tiesos susietumo su žmogiškąja egzistencija neturėtume suprasti pernelyg subjektyvistiškai ar antropomorfiškai – pats Heideggeris vėliau bandys atsisakyti šių konotacijų, nors žmogus kaip vienas esminių tiesos ar būties atsivėrime reikalingų elementų vis tiek bus minimas ir vėlyvajame mąstyme. Reikia pabrėžti, kad žmogus čia svarbus

tik kaip būties atverties vieta, taigi svarbiausias čia ne pirmasis, o kaip tik pastaroji. Kaip teigiama kiek vėliau tame pačiame tekste, „Tiesa, nepaslėptis, buvimas-atskleistu krypta greičiau link esinių <...>.“ (Heidegger 1992: 24). Kitaip tariant, tiesa nėra žmogaus mąstymo atitikimas dalykui, bet, kaip sakyta, veikiau pats dalyko atsivėrimas.

Tiek pasakius apie Heideggerio tiesos sampratą, sugrįžkime prie „τέχνη“ sąvokos – vieno iš penkių būdų, kuriais, anot Aristotelio, žmogaus siela esti tiesoje. Minėtame Platono *Sofistui* skirtame paskaitų kurse analizuodamas mūsų cituotąjį Aristotelio teiginį Heideggeris pabrėžė: „Τέχνη yra savižina rūpinimesi, darbavimesi, gaminime, kuri gali išsivystyti įvairiais laipsniais, pvz., pas batsiuvi ar siūvėją; ji nėra pats darbavimasis ar gaminimas, bet žinojimo būdas, būtent savižina, kuri vadovauja ποιήσις.“ (Heidegger 1992b: 22). Šis teiginys yra prieš tai aptartos minties, kad techninėje gaminimo veikloje glūdi perėjimo iš fizinio darbavimosi į grynąjį tikrovės regėjimą per priežastingumo ir, galiausiai, pagrindo prizmę, variantas – minties, pabrėžiančios, kad τέχνη pirmiausia yra tam tikras tikrovės atverties būdas.

Kalbėdamas apie šį Heideggerio aptariamą Aristotelio sakinį minėtasis Ruinas rašo: „Šio teiginio prasmė yra plačių diskusijų šaltinis. Tačiau kad ir ką Aristotelis turėjo galvoje, jo svarba Heideggerio technologijos supratimui sunkiai gali būti pervertinta. Santykis tarp techne ir tiesos bei būties atverties yra klausimas, lydintis jo bandymus apmąstyti technologiją filosofiskai nuo pat ankstyvųjų paskaitų.“ (Ruin 2013: 354-355). Taigi, dar sykį, τέχνη svarbi ne tiek kaip pats gaminimas, bet kaip žinojimas, Heideggerio suprantamas kaip pačios būties atvėrimas. Matysime, kad ši mintis atsispindės vėlyvojoje moderniosios technikos traktuotėje tekste „Technikos klausimas“, kuriame, kaip žinia, ji novatoriškai pristatoma ne kaip sudėtingų aparatų visuma, o būtent kaip būties atverties būdas.

1.3. Technikos klausimas *Būtyje ir laike*

Dabar galima pereiti prie žinomiausio Heideggerio veikalo – *Būtis ir laikas*. Šiam veikalui skirto poskyrio pavadinimas yra neatsitiktinis. Susipažinusiems su Heideggerio filosofija žodžių junginys „technikos klausimas“, be pačios technikos problemos, iš karto nurodo ir į to paties pavadinimo garsų mąstytojo straipsnį. Tad abejopai šio poskyrio pavadinimą galima ir traktuoti: ir kaip nuorodą į tai, kad *Būtyje ir laike* esama pačios technikos problemos užuomazgų ir, filosofijos-istoriografiškai, į tai, kad veikalo išvalgos tam tikru mastu atsispindi garsiajame straipsnyje. Tiesa, kadangi apskritai šis skyrius skirtas Heideggerio moderniosios technikos apmąstymų priešistorei, tai čia daugiau bus orientuojamasi į pirmąją nuorodą, tačiau, skleidžiant šią pirmąją, nebus išvengta ir antrosios.

Minėtasis Hansas Ruinas rašo: „<...> ankstyvuosiuose jo [Heideggerio – T.M.] publikuotuose darbuose, įskaitant *Būtį ir laiką*, technologijos klausimas neiškyla kaip pamatinis rūpimas dalykas. Tik ankstyvais 1950 - aisiais jis eksplicitiškai ir viešai imasi technologijos kaip savarankiškos filosofinės temos.“ (Ruin 2013: 353). Tačiau reikia pastebėti, kad, skirtingai nei kituose ankstyvuosiuose Heideggerio darbuose, *Būtyje ir laike* technikos problema iškyla net ir eksplicitiškai, nors, tiesa, ne „kaip pamatinis rūpimas dalykas“, bet epizodiškai. Paskaitykime ištrauką iš Hanso Georgo Gadamerio įvado į Heideggerio tekstą „Meno kūrinio ištaka“: „Aistringa savimi pasitikinčio vyresniosios kartos puoselėto „kultūros pasaulio“ kritika, audringas protestas prieš vis labiau viską uniformuojančią pramoninę visuomenę, prieš šiai visuomenei būdingą individualių gyvenimo formų niveliavimą, viešosios nuomonės formavimą, manipuliuojant informacijos technika – štai kas iš Heideggerio pirmojo sisteminio veikalo puslapių galinga banga užliejo įvairiems

visuomenės sluoksniams priklausiusius amžininkus.“ (Gadamer 2003: 99). Iš tiesų *Būtyje ir laike* – ypač pirmojoje veikalo dalyje – jau esama tam tikrų pabirų ontinių moderniosios technikos fenomenų aprašymų. (Tiesa, pati sąvoka „technika“ net ir šiame kontekste nepavartota; įdomumo dėlei paminėsiu, kad šis žodis pavartotas priešpriešoje su paties Heideggerio siūlomą autentišku tyrimo metodu.). Vėlyvajame mąstymo periode dar daugiau tokių fenomenų sulauks sistemiškesnio dėmesio – mes taip pat tai aptarsime toliau einančiuose skyriuose – o šiame kontekste tuos aprašymus galime traktuoti kaip *nuorodą* į tai, kad galbūt ir veikalo ontologinė problematika susijusi su technikos tema. Pastaroji prielaida diskutuojama kai kurių Heideggerio žinovų, mano žiniomis, bent jau nuo devintojo praėjusio amžiaus dešimtmečio (Dreyfus (1992 [1983]); Schürmann (1987 [1982]); Šliogeris (1985)) – prie šių Heideggerio tyrinėtojų ir filosofų tuoj prieisime. Šie mąstytojai su moderniąja technine būties atvertimi siejo veikalo parankumo (*Zuhandenheit*) sampratą – tai pirmasis tyrinėtojų aptariamasis aspektas; tačiau, matysime, kiti tyrinėtojai kalbėjo, ir, antra, apie esamybės (*Vorhandenheit*) bei, trečia, apie erdviškumo (*Räumlichkeit*) sampratų ryšį su vėlesne moderniosios technikos samprata.

1.3.1. Parankumo struktūros pamatiškumas *Dasein* analizėje

Daugiausia tyrinėtojų dėmesio kalbant apie technikos temą ankstyvajame Heideggerio mąstyme patraukė vadinamojo „parankumo“ (*Zuhandenheit*) analizė pirmojoje *Būties ir laiko* dalyje – tiesą sakant, tai apskritai vienas garsiausių Heideggerio mąstymo motyvų. Amerikiečių filosofas, vadinamojo spekuliatyviojo realizmo atstovas Grahamas Harmanas, pavyzdžiui, netgi redukuoja visą Heideggerio filosofavimą į tąjį motyvą (Harman 2002), tiesa – priešingai nei mes čia dabar darome –

atsiedamas jį nuo technikos temos.

Parankiškumo analizė tampriai susijusi su aptartąja senovės graikų būties kaip pagamintos (*Hergestelltsein*) samprata. Heideggeris 1931 - ūjų paskaitų kurse, skirtame Aristotelio *Metafizikos* Θ knygos pirmųjų trijų dalių analizei, šitaip retrospektyviai teigė: „Tai, ką graikai apibrėžė kaip ἐπιστήμη ποιητική, buvo jų pačiam pasaulio supratimui principinės reikšmės. Todėl reikia padaryti aiškiu, ką tai reiškia, kad žmogus turi santykį su dirbiniais [Werken], kuriuos jis pagamina [herstellt]. Štai kodėl tokioje knygoje *Būtis ir laikas* esama šnekos apie apsiėjimą su reikmeniu; ne pakoreguoti Marxą ar sukurti naują nacionalinę ekonomiką nei iš primityvaus pasaulio supratimo.“ (Heidegger 1990: 137). Turbūt detaliausiai Heideggerio atliktos senovės graikų ontologijos kaip kylančios iš gaminančios veiklos ir kiek vėlesnės parankiškumo analizės *Būtyje ir laike* ryšį išnagrinėjo Markas Sinclairas knygoje *Heideggeris, Aristotelis ir meno kūrinys: Poiesis būtyje* (2006). Jos skyriuje „Pakartojant metafiziką: Heideggerio reikmeniškumo samprata“ jis šitaip rašo: „<...> įrankiškumo aprašymas *Būtyje ir laike* jokių būdu nėra haidegeriškas išradimas. Šis aprašymas iš tiesų nulemtas metafizikos ištakų.“ (Sinclair 2006: 70). Prie šio tyrinėtojo įžvalgų dar sugrįšime, o dabar galime patvirtinti, kad tikrai reikmenišką ar gaminantį žmogaus santykį su tikrove Heideggeris traktuoja kaip tam tikrą pamatinę žmogaus santykio su tikrove apskritai struktūrą, tad, svarbiausia, ir metafizinio ar ontologinio mąstymo apskritai struktūrą. Kaip minėjau, ši struktūra Heideggerio jau paliesta ankstyvuosiuose tekstuose, nagrinėjančiuose pamatinį gaminantį žmogaus santykį su esinija, tačiau veikale ji aprašoma dar detaliau – tiesa, jau ne besiremiant (bent jau eksplicitiškai) Aristotelio ir kitų senovės graikų filosofija bei jos interpretacijomis.

1.3.1.1. Destrukcijos sampratos reikšmė parankumo analizėje

Pasekime paties Heideggerio siūloma mąstymo eiga ir pradėkime nuo destruktijos (*Destruktion*) sampratos. Mano nuomone, Heideggeris čia dorojasi su ta jo (mūsų dienoms tai tinka juo labiau) laikmečio situacijos ypatybe, kurią lietuvių filosofas Arvydas Šliogeris įvardijo „katastrofiško kalbos pertekliaus“ (Šliogeris 2011: 183) situacija. Galima sakyti, kad Heideggeriui rūpi ne vakarietiškosios filosofijos tradicijos įvairiopos interpretacijos, judėjimas jos viduje bandant sukurti dar vieną filosofinę sistemą, bet veikiau bandymas suprasti paties tradicinio filosofavimo esmę. Štai kaip jis rašo: „Jei pačiam buvimo klausimui turi būti laimėta jo nuosavos istorijos [Geschichte] skaidra, reikia išpurenti sustabarėjusią tradiciją ir nuplėšti ja įlaikintą uždangą. Šią užduotį suprantame kaip antikinės ontologijos perduoto sando [Bestandes]¹² destruktiją, buvimo klausimui kreipiant į pirmapradžius patyrimus [ursprünglichen Erfahrungen], kuriais buvo laimėtos pirmosios ir nuo tol¹³ kreipiančios būties apibrėžtys.“ (Heidegger 2014: 19 / *Sein und Zeit*: 22). Taigi, dar sykį, Heideggeriui rūpi ne pakartoti vienokią ar kitokią praeities filosofinę teoriją, bet atrasti pamatines patirties struktūras, iš

¹² Dermotas Moranas savajame straipsnyje apie Heideggerio destruktijos sampratą (Moran 1994: 190-191) atkreipia dėmesį, kad terminą *Bestand* Heideggeris vartoja ir straipsnyje „Technikos klausimas“, nurodydamas būties kaip techninio vartojimo medžiagos atvėrimą (kiek užbėgant už akių reikia pasakyti, kad tai vienas svarbiausių vėlyvųjų Heideggerio technikos apmąstymų terminų). Nepaisant to, kad, kaip matėme, Heideggeris, kalbėdamas apie savo prieigos prie interpretuojamų tekstų sampratą minėjo netgi prievartą, nesutinku su tolesne Morano sugestija, jog Heideggeris tokiu būdu norėjo išreikšti savąjį požiūrį į filosofijos tradiciją kaip voliuntaristinės techninės manipuliacijos išteklių. Filosofas veikiau nori leisti pačiai tradicijai autentiškai atsiskleisti; aptariamoje *Būties ir laiko* vietoje jis veikiausiai įvertino neautentišką filosofijos-istoriografinį požiūrį į tradiciją kaip techniškai manipuluojamą, tyrinėjamą medžiagą.

¹³ „Šiol“ pakeičiau į „tol“.

kurių klostėsi – pirmiausia ir dabartį lemiantis senovės graikų – filosofavimas.

Šalia minėto patirties (*Erfahrung*) termino dar svarbi „savaime-suprantamybės“ samprata, tad skaitykime toliau: „Kartu įsivyraujanti tradicija pirmiausiai ir dažniausiai daro tai, ką ji „perduoda“, taip mažai prieinama, kad ji tai veikiau uždengia. Pasitikėdama perleistu savaime suprantamumu [Selbstverständlichkeit] ji užtveria prieigą prie pirmapradžių „šaltinių“ [ursprünglichen „Quellen“], iš kurių buvo iš dalies tikroju būdu semiamos perduotos kategorijos ir sąvokos.“ (Heidegger 2014: 18 / *Sein und Zeit*: 21). Taigi, anot Heideggerio, filosofijos tradicija paprastai tarpsta tam tikrame savaime-suprantamybės režime, kuomet manoma suprantant, tačiau iš tikrųjų nėra suprantama, apie ką šnekama. Vienintelis kelias iš tokios situacijos – tai, kas duota kalboje, kažin koku būdu *įgyvendinti* savojoje patirtyje. Heideggeris kviečia ne filosofuoti žongliruojant tuščiomis sąvokomis, bet veikiau, pavartojus vėlyvesnį išsireiškimą, „mąstančiai patirti“ („Denkend <...> Erfahren“). (Heidegger 1983 [1970]: 220).

Mano nuomone – nors eksplicitiškai *Būtyje ir laike* taip ir nėra pasakyta – gaminanti veikla (kaip tai įvardyta aptartame giminingame paskaitų kurse *Pamatinės fenomenologijos problemos, herstellende Verhalten*) arba, kaip veikale labiau akcentuojama, naudojanti veikla ir yra vienas iš tų pirmapradžių šaltinių ir viena tų pirmapradžių patirčių, į kuriuos savo didžiuoju veikalu kreipia Heideggeris. (Iš čia, veikiausiai, minėtoji Sverdiolo formulotė „gaminimo patirtis“.) Ši gaminimo patirtis savo fenomenologiniu akivaizdumu leidžia esmingai susiorientuoti Vakarų filosofinės tradicijos tekstų gausybėje. Susiedami destrukcijos ir ja pasiekiamos pirmapradės gaminimo patirties temą su šios disertacijos bendraja teze, pasitelkime Marką Sinclairą, kalbantį apie „<...> Heideggerio tradicinės ontologijos turinio destrukciją kaip pastangą giliau

apmąstyti gamybinį ar techninį filosofijos ištakų horizontą.“ (Sinclair 2006: 47). Šis tyrinėtojas pataiko tiesiai mano sugestionuojama interpretacijos kryptimi – ir Heideggerio *magnum opus*, be kita ko, skirtas eksplikuoti techninės būties supraties sąrangą. Matysime, jog esama ir kitų tyrinėtojų, *Būtį ir laiką* interpretuojančių kaip tik mums rūpima kryptimi; prie jų prieisime netrukus.

1.3.1.2. Pamatiniai reikmens struktūros aspektai

Parankumo (*Zuhandenheit*) analizė yra Heideggerio *Būtyje ir laike* atliktos fundamentinės ontologijos išsklaidos dalis. Fundamentinę ontologiją Heideggeris supranta kaip klasikinės ontologijos galimybės sąlygų išskleistį, pasitarnausiančią naujam būties prasmės klausimo iškėlimui. Mūsų darbo kontekste, pasiremdami, pavyzdžiui, minėtoju Marku Sinclairu, šitai galime suprasti ir kaip techninio būties atvėrimo galimybės sąlygų išsklaidą. Šią išsklaidą Heideggeris atlieka analizuodamas bendriausias *Dasein* buvimo struktūras. Tad parankumo analizę Heideggeris pradeda norėdamas išskleisti savąjį pasauliškumą (*Weltlichkeit*), esmingo *Dasein* buvimui, sampratą. Reikmuo čia atsiranda kaip tas motyvas, kuris yra pats artimiausias žmogaus aplinkoje, pats įprasčiausias dalykas (*Būties ir laiko* analizė apskritai orientuota į vidutiniškąją kasdienybę (*durchschnittliche Alltäglichkeit* (*Sein und Zeit*: 16)). Štai kaip rašo Heideggeris: „Rūpinantis sutinkamą buvinį vadinsime *įrankiu* [*Zeug*]. Apsieinant aptinkami rašymo, siuvimo, darbo, važiavimo, matavimo įrankiai. Iškeltinas įrankio būties būdas¹⁴.“ (Heidegger 2014: 57 / *Sein und Zeit*: 68). Kaip matome, Heideggeriui čia rūpi pati įprasčiausia kasdienė žmogaus veikla, o tiksliau – tos veiklos pamatinė ontologinė

¹⁴ Žodžių junginio „Seinsart“ vertimą „būtiškumu“ keičiu „būties būdu“. Šitai, atskirai nebepažymėdamas, keisiu ir toliau.

struktūra. Čia ir atsiranda „parankumo“ analizė: „Įrankio būties būdą, kuriuo jis prasiveria iš jo paties¹⁵, vadinsime *parankumu* [Zuhandenheit].“ (Heidegger 2014: 58 / *Sein und Zeit*: 69). Vienas svarbiausių šios struktūros elementų yra tam tikras jos *sąryšingumas*, ar, kaip verčia Kačerauskas, „aplinkybių visybė“ – *Bewandtnisganzheit* (Heidegger 2014: 70 / *Sein und Zeit*: 70). Čia turima galvoje tai, kad „Įrankio būčiai jau visada priklauso įrankių visuma, kurioje šis įrankis, kuris yra, gali būti.“ (Heidegger 2014: 57 / *Sein und Zeit*: 68). Pakartokime Heideggerio tekstų komentarus skaitantiems pažįstamą mąstymo motyvą: kiekvienas įrankis nurodo į kokį nors kitą – pvz., rašiklis nurodo ne tik į rašalą, popierių ir sugeriamą popierių, bet ir į metalurgijos pramonę su visa dabartine galinga rūdos išgavimo mašinerija, taip pat logistikos infrastruktūrą ir t.t. Kitaip tariant, „Įrankis esmingai yra „kažkas tam, kad...“ [um zu].“ (Heidegger 2014: 57 / *Sein und Zeit*: 68). Mano supratimu, ši pamatinė parankumui „tam kad“ struktūra kiek kitu pavidalu išreiškia ir pagilina Heideggerio atliktą gaminimo struktūros analizę – būtent τέχνη sąvoka apibūdinamam žinojimui esmingą „kadangi - todėl“ [weil - deshalb] ryšį, savo ruožtu, funduojantį priežasties idėją ir konceptualinį lauką. Tad ši „tam kad“ („Um-zu“) struktūra turi fundamentinės reikšmės: tik iš reikmens paskirtumo kokiai nors funkcijai atlikti struktūros kyla galimybė suvokti ką nors *kaip* („Als“) (*Sein und Zeit*: 149) ką nors. Anot Heideggerio, ši struktūra netgi funduoja kalbos galimybę¹⁶. Tačiau svarbiausia, jog iš šio „tam kad“ ar, kiek kitaip tariant, „todėl“ inversiškai tik ir kyla išvestinė galimybė atsirasti klausimui „kodėl?“, kaip matėme, esmingam, be kita ko, Vakarų mokslo pamatinei struktūrai. Galima pasakyti, jog tik todėl, kad mes naudojames reikmenimis ir tas naudojimas yra tiesiog įaugęs į mūsų suvokimo sąrangą, mes galime paklausti, pavyzdžiui, „kodėl yra kažkas, o

¹⁵ „Von ihm selbst“ vertimą „pačiam sau“ keičiu „iš jo paties“.

¹⁶ Mano supratimu, galima vesti paralelę tarp šios minties ir vėlyvojo Heideggerio suformuotos „techninės kalbos“ (*Technische Sprache*) sampratos.

ne veikia niekas?“.

1.3.1.3. Sambūvio kultis reikmens struktūroje

Dabar pridurkime ir kitą aspektą, į kurį nurodo kiekvienas įrankis: „Pagamintas dirbinys nukreipia ne tik į tą savo pavartojamumo¹⁷ „kam“ ir į tą savo sandaros „iš ko“, paprastomis amato sąlygomis dirbinyje drauge glūdi nukreiptis į dėvėtoją ir naudotoją. <...> Taigi su dirbiniu sutinkamas ne vien buvinys, kuris yra parankus, bet ir žmogaus buvimo būdo¹⁸ buvinys, kuriam tai, kas pagaminta¹⁹, tampa paranku juo rūpinantis; drauge taip sutinkamas pasaulis, kuriame gyvena nešiotojai ir vartotojai ir kuris kartu yra mūsų. Kaskart rūpinimas dirbinys yra parankus ne tik, tarkim, dirbtuvės namų pasaulyje, bet ir *viešame pasaulyje*.“ (Heidegger 2014: 59 / *Sein und Zeit*: 70-71). Anot Heideggerio, netgi tai, kas vadinama mūsų viešuoju gyvenimu, savo pamatuose yra konstituota pagaminto įrankio naudojimo. Pirminė socialumo struktūra, anot mąstytojo, kyla iš darbavimosi vardan kitų žmonių arba naudojimosi kitų sukurtais padargais. Čia paskaitykime ištrauką iš vėlyvesnio – daugmaž dešimtmečiu – Friedricho Nietzschės filosofijos analizei skirto paskaitų kurso. Štai kaip jame rašoma: „<...> kaip pagaminti [Hergestelltes], jie [Gerätschafte, prietaisai – T.M.] yra padaryti [gemacht] bendram naudojimui drauge-buvojimo vienas-su-kitu-būtyje. Šie vienas-su-kitu-buvojantieji yra δῆμος, „tauta“, suprasta viešos, savitarpiškai susipažinusios ir susibuvusios vienu-su-kitais-būties prasme. Tai jiems padaryti padargai. Kas tokius padargus gamina yra tad vadinamas

¹⁷ Žodžio „Verwendbarkeit“ vertimą „vartojiškumu“ keičiu natūraliau skambančiu „pavartojamumu“; Heideggeris čia turi galvoje dirbinyje glūdinčią potencialią būti panaudotą.

¹⁸ Vertimas patikslintas.

¹⁹ „Das Hergestellte“ vertimą žodžiu „gaminamasis“ pakeičiau į „tai, kas pagaminta“.

δημιουργός, darbuotoju, gamintoju ir darytoju [Macher] ko nors δῆμος labui. Mūsų kalboje mes vis dar turime tam vieną – tiesa, retai benaudojamą ir vien tam tikra sritimi apribotą – žodį: račius [Stellmacher], darantis korpusus [Gestelle], vežimo korpusų [Wagengestelle] prasme (Wagner).“ (Heidegger 1961: 202). Tad neatsitiktinai Heideggeris kaip tik šioje *Būties ir laiko* dalyje nagrinės garsiąją beasmenės vieno-su-kitais-būties struktūrą, pavadintą išraiška *Das Man* (*Sein und Zeit*: 114). Čia iš amatininko dirbtuvės jau pereinama į šiuolaikinio techninio megalopolio gatves: „Naudojant viešas transporto priemones, sekant naujienas (spaudą) kiekvienas Kitas yra kaip Kitas.“ (Heidegger 2014: 105 / *Sein und Zeit*: 126). Žinoma, paminėti reiškiniai tėra tik vienas iš nedaugelio visaapimančio technizavimo fenomenų, tačiau pats paminėjimas yra svarbus mano temai ir argumentui, be to, vėlyvuosiuose Heideggerio tekstuose tokių visuomenės technizavimo apraiškų analizių sutiksime vis daugiau – prie to dar prieisime. Dabar pakaks pasakyti, kad čia aprašytas dabartinis modernųjų *mass media* technikų formuojamas masių buvojimas Heideggeriui savo prigimtimi nėra kokybiškai naujas fenomenas; tai tėra pamatinės bendrabūvio struktūros, kylančios iš pagaminto reikmens naudojimo (mums – techninės) struktūros, variantas. Tad, anot kai kurių tyrinėtojų, *Būtyje ir laike* išskleistos visa-apimančių nuorodų totalybės sąrangoje, anticipuojant vėliau aptartą žmonijos susišteklinimą technokapitalistinėje būties atvirtyje, techniškai atveriamas ir pats žmogus: „Ankstyvojo Heideggerio kasdienio gyvenimo aprašymas kaip vaidinančio pagrindinį vaidmenį visa-apimančioje nuorodų totalybėje visiškai anticipavo jo vėlesnį požiūrį, kad žmonija patapo grynuoju ištekliumi. Nors ankstyvasis Heideggeris kalbėjo apie *Dasein* kaip pasauliškos veiklos „tam-kad“, jis, atrodo, taip pat matė kokiu mastu *Dasein* pasidavė moderniosios gamybos pobūdžio reikalaujamam gyvenimo būdui.“ (Zimmermann 1990: 151-152). Paradoksaliu būdu

žmogaus egzistencijos sąraigoje glūdinčios pamatinės techninės parankumo struktūros šviesoje pasirodo ir pats žmogus. Prie šios temos dar prieisime vėliau.

1.3.1.4. Parankumo struktūros ir moderniosios techninės būties atverties ryšys

Aptarę esminius parankumo struktūros elementus (ir jau užsiminę apie kai kurias galimas jų interpretacijas technikos problemos kryptimi) panagrinėkime, kaip žadėjau, tas tyrinėtojų interpretacijas, kurios kviečia *Būtį ir laiką*, pirmiausia turint galvoje būtent parankumo struktūrą, skaityti kaip technikos filosofijos veikalą. Paskaitykime amerikiečių Heideggerio žinovo ir filosofo (žinomo dirbtinio intelekto apmąstymo srityje) Huberto Dreyfuso tekstą (pirmą kartą išleista 1983 - aisiais metais), kuriame veikalas *Būtis ir laikas* eksplicitiškai susiejamas su technikos problema: „<...> koku mastu reikmeniškumo samprata *Būtyje ir laike* yra technologijos ontologijos kritika ir koku mastu ji yra indėlis į technologinio būties supratimo raidą?“ (Dreyfus 1992 [1983]: 175). Šiame klausime svarbu ne tiek tai, kaip suprasime Heideggerio nuostatą moderniosios technikos atžvilgiu – neigiama ji ar teigiama – kiek tai, kad šitokiu klausimu apskritai pripažįstama, jog *Būtis ir laikas* kelia *technikos* klausimą ir yra su juo esmingai susijęs. Kaip minėjau, ne vienas tyrinėtojas sugestionavo tokią veikalo interpretacijos kryptį. Paskaitykime Arvydo Šliogerio tekstą *Žmogaus pasaulis ir egzistencinis mąstymas*: „Net gamtos daiktai ir pati gamta atsiveria tik iš pasaulio, kaip galimi reikmenys, kaip „žaliava“, patenkanti į instrumentinių manipuliacijų erdvę.“ (Šliogeris 1985: 154). Nors Šliogeris eksplicitiškai nemini žodžio „technika“, akivaizdu, jog čia turimas galvoje kaip tik modernusis

techninis būties atvėrimas, detaliau eksplikuotas vėlyvajame Heideggerio mąstyme (mes jį pilnavertiškai išskleisime taip pat tik kitame skyriuje). Lygiai taip ir Dreyfusui čia pirmiausia svarbu tai, kaip Heideggeris aprašo gamtą jo išskleistos parankumo struktūros, glūdinčios žmogaus egzistencijos sąrauge, šviesoje. Turiu galvoje šią *Būties ir laiko* vietą: „Tačiau gamtos čia negalima suprasti kaip vien esamojo²⁰ – taip pat kaip *gamtos galios*. Miškas yra mediena, kalnas – akmens skaldykla, upė – vandens jėga²¹, vėjas – vėjas „būrėse“. Su atskleista aplinka sutinkama taip atskleista „gamta“. Galima atmesti jos buvimo būdą kaip parankios, jai pačiai atsiskleidžiant ir apsibrėžiant vien tik savo grynu [puren] esamumu²². Tačiau šitaip atskleidžiant gamtą, ji kaip tai, kas „juda ir veržiasi“, kas mus užklumpa, kas užburia kaip gamtovaizdis, lieka paslėpta. Botaniko augalai nėra gėlės prie Reino, geografiškai užfiksuotas upės „ištekėjimas“ nėra „gelmių šaltinis“.“ (Heidegger 2014: 59 / *Sein und Zeit*: 70). Dreyfusui (ir kitiems tyrinėtojams) čia kliūva už akių pirmiausia ši gamtos fenomenų traktuotė: „Miškas yra mediena, kalnas – akmens skaldykla, upė – vandens jėga, vėjas – vėjas „būrėse“.“ Čia to detaliai negalime išskleisti (tai padarysime kitame skyriuje), tačiau, kiek užbėgant už akių, reikia pasakyti, kad ši traktuotė labai panėši į straipsnyje „Technikos klausimas“ ir kituose gimininguose tekstuose aprašomą moderniosios techninės būties atverties specifiką. Anot vėlyvojo Heideggerio, moderniajame techniniame būties atvėrime tikrovė atsiveria kaip žmogaus techninių manipuliacijų (ar, vartojant paties Heideggerio terminą, machinacijų) išteklius. Atrodo, panašiai ir *Būtyje ir laike* medis suprantamas kaip medienos išteklius, o upė – energiją teikianti gamtos

²⁰ Terminas „Vorhandene“ vertimą žodžiu „būsimojo“ pakeičiau į „esamojo“.

²¹ „Wasserkraft“ vertimą „jėgainė“ pakeičiau „vandens jėga“. Kačerausko vertimas, mano supratimu, „įskaito“ į šį *Būties ir laiko* fragmentą moderniosios techninės būties atverties motyvą, tačiau nėra aišku, ar galime šį veikalo fragmentą taip suprasti.

²² Šio sakinio vertimą koregavau, mano nuomone, labiau priartėjant prie originalo prasmės. Kačerausko vertimas čia skamba taip: „Jos – parankios – buvimo būdą galima numatyti, ji pati atskleidžiama ir apibrėžiama vien tik savo grynu [puren] esamumu.“

galia. Tai konkretūs pavyzdžiai Heideggerio teiginio, jog pirminis žmogaus santykis su tikrove yra praktinis (parankus), o ne teorinis. Mąstytojas nuolat primena ir pabrėžia tokios tikrovės atverties primatą bet kokiai kitai: „Šio buvinio būtiškumas yra parankumas. Tačiau jis neturi būti suprantamas kaip vien koncepcijos pobūdis, tarsi pirmiausia sutinkamam „buviniui“ būtų įsiūlyti tokie „aspektai“, tarsi pirmiausiai sau esama pasaulio medžiaga tokiu būdu būtų „subjektyviai nuspalvinta“. Taip nukreipta interpretacija pražiūri, kad tam buvinys anksčiau turi būti suprastas bei atskleistas kaip grynas [pures] esamasis ir turėtų būti pirmenybiškas bei pagrindinis apsieinant su atskleidžiamu ir įsisavinamu „pasauliu“. Tačiau tai prieštarauja pažinimo, kurį parodėme kaip buvimo-pasaulyje *funduojantį* modusą, ontologinei prasmei. <...> *Parankumas yra buvinio, kaip jis yra „sau“, ontologinė-kategoriali apibrėžtis.*“ (Heidegger 2014: 60 / *Sein und Zeit*: 71). Mano supratimu, Heideggeris čia išreiškia tą pačią mintį, kurią išskleidėme pirmajame šio skyriaus poskyryje: kaip teigta, jog senovės graikams tikrovė (taigi ir gamta) atsiveria per pamatinę gaminimo struktūrą, taip ir veikale teigiama, kad žmogui tikrovė atsiveria per minėtajam gaminimui giminingą ar gal net tapačią parankumo struktūrą.

Kaip teisingai savojoje disertacijoje rašo Nerijus Stasiulis, „*Būtyje ir laike* pateiktoji Dasein aplinkos ir orientavimo joje analizė nėra „vien“ subjektyviosios srities aprašymas, bet yra ir *φύσις* esmės, jos *Wirklichkeit* apmąstymas.“ (Stasiulis 2014: 163). Iš tiesų apie parankų reikmenį Heideggeris taip rašo: „Kaskart rūpimas dirbinys yra parankus ne tik, tarkim, dirbtuvės namų pasaulyje, bet ir *viešame pasaulyje*. Su šiuo atskleista ir kiekvienam prieinama *gamtinė aplinka*.“ (Heidegger 2014: 59 / *Sein und Zeit*: 71). Kaip pirmajame poskyryje kalbėjome apie gaminimo primatą gamtos supratimo atžvilgiu, taip ir čia regime, jog gamtos struktūra suprastiną per reikmens struktūrą arba, Bernardo Stieglerio

žodžiais, per iš pastarosios kylanti „*techninį pasaulį*“ (Stiegler 1998: 6). Esminis čia toks sakiny: „Pati gamta yra buvinys, sutinkamas pasaulio viduje <...>.“ (Heidegger 2014: 53 / *Sein und Zeit*: 63). Kadangi pasaulio struktūra suprantama per reikmeniškumo struktūrą, tai ir gamta suprastinà per pastarąją. Kaip teigia Dreyfusas, anot Heideggerio, „<...> su visais esiniais, įskaitant Gamtą, gali būti susitikta tik tiek, kiek jie pasirodo reikmeniškame pasaulyje.“ (Dreyfus 1992: 180). Kalbant konkretesniais Heideggerio pavyzdžiais, ne iš pirmai suprastos gamtos ir jos reiškinių suprantame artefaktus, bet, atvirkščiai, per artefaktus suprantame gamtą: „Rūpinantis keliuose, gatvėse, tiltuose, pastatuose tam tikra kryptimi atskleista gamta. Dengtas peronas apskaičiuotas darganai, viešieji apšvietimo įrenginiai – tamsai, t.y. specifinei dienos šviesos, jai šviečiant ar ne, kaitai, „saulės padėčiai“.“ (Heidegger 2014: 59 / *Sein und Zeit*: 71). Arba: „Keliuose, gatvėse, tiltuose, pastatuose per rūpinimąsi tam tikra kryptimi atskleista gamta²³.“ (Heidegger 2014: 59 / *Sein und Zeit*: 70). Ši aplinkybė ir leidžia minėtiesiems tyrinėtojams svarstyti, kad *Būtyje ir laike* per parankiškumą aprašoma gamta iš tikrųjų skirta išskleisti techninei būties atverčiai.

Skaitykime dar kiek kitokią šios minties eksplikaciją: „Taigi aplinkoje tampa prieinamas ir buvinys, kuris pats nereikalingas pagaminimo [*herstellungsunbedürftig*], visada jau būdamas parankus. Plaktukas, replės, vyns patys savimi nukreipia į – susidėdami iš to – plieną, geležį, rūdą, akmenį, medį. Naudojant naudojamą įrankį kartu gamtos produktų šviesoje atskleidžiama „gamta“.“ (Heidegger 2014: 59 / *Sein und Zeit*: 70). Su esiniu, nereikalingu pagaminimo (*Herstellungsunbedürftige*), t.y. gamta, jau susidūrėme pristatydami ankstesnę graikų ontologijos kaip kylančios iš gaminimo patirties sampratą. Ir čia išreiškiama tokia pati mintis: tai, kas nereikalinga

²³ Vertimo sakinio struktūra kiek pakeista, mano nuomone, priartėjant prie originalaus sakinio.

pagaminimo, savaimė besirandanti gamta, vis dėlto savo prasmę įgyja kaip tik per gaminimo konceptualinį lauką, yra apibrėžiama jo kategorijomis. Kalbant apie tokią gamtos patirtį per gaminimo struktūrą, *Būtyje ir laike* bene pavaizdžiausias yra šis sakinytis, apibūdinantis gyvų būtybių sąrangą: „Gyvuliai pasitaiko pasaulio viduje ir be veisimo, ir net veisiami šie buviniai **gaminasi patys** [paryškinta mano – T. M.] [stellt sich <...> her] tam tikru būdu.“ (Heidegger 2014: 59 / *Sein und Zeit*: 70). Ši gamtos supratimo struktūra bus svarbi vėlesniuose Heideggerio technikos apmąstymuose; matysime, kad jis šią struktūrą traktuos nevienareikšmiškai. Dabar pakaks konstatuoti, kad *Būtyje ir laike* pabrėžiamas parankumo (gaminimo) struktūros primatas gamtos supratimo atžvilgiu leido rasti pagrįstoms veikalo interpretacijoms moderniosios technikos problemos kryptimi.

1.3.2. Esamybė (*Vorhandenheit*) kaip techninės stovėsenos (*Bestand*) provaizdis

Sugrįžkime prie aptartosios destrukcijos sampratos. Štai kaip apie ją rašo Mintautas Gutauskas: „Kaip pabrėžia pats Heideggeris, destrukcijos judesys yra iš esmės fenomenologinis: destrukcija yra įmanoma tik „laikiškumo (*Temporalität*) problematikos šviesoje“, o tai reiškia, kad būties supratimas, buvinių būtis ir duotis gali būti nagrinėjami tik patirties perspektyvoje. Žvelgdama būtent šiuo aspektu, destrukcija aptinka, kad graikai būtų suprato kaip esamybę (*Anwesenheit*), ši „esamybė buvo suprantama tik dabarties laiko modusu“.“ (Gutauskas 2013: 84-85). Vis dėlto, mano nuomone, reikia pagilinti šį teiginį, mat Heideggeriui buvo svarbiausia parodyti šio pamatinio būties supratimo esamybės modusu kiltį iš gaminančios veiklos, kurią jis supranta kaip funduojančią Vakarų

mąstymo tradiciją. Veikale tai pabrėžiama teigiant, kad esamybė (*Vorhandenheit*) yra išvestinė iš parankumo (*Zuhandenheit*), t.y. teorinis santykis su tikrove, esminis Vakarų mokslui, tėra defektyvus pirminės praktinės (parankios) apsieities su esiniais modusais. Idant išlaikytume šios disertacijos konceptualinį vientisumą pacituokime ir tokius sakinius iš pirmosios veikalo dalies: „Susilaikant nuo bet kokio gaminimo [Herstellen], manipuliavimo ir pan. rūpinimasis išsidėsto dabar jau vieninteliu pasilikusiu į-būties modusu, vien²⁴-tik-liktimi ties... Dėl šio būties pasaulin būdo, kuris leidžia sutikti pasauliškai sutinkamą buvinį vien tik savo gryna [puren] išvaizda (εἶδος) ir kaip šio būties būdo modusas galimas taip sutinkamojo raiškus įžvelgimas. Šis įžvelgimas yra kaskart apibrėžtas nukreipimas į..., esamojo [Vorhandenen] numatymas²⁵.“ (Heidegger 2014: 51 / *Sein und Zeit*: 61). Taigi, galima sakyti, čia pakartojama pirmajame šios disertacijos poskyryje išskleista mintis apie senovės graikų mąstymo pamatinio orientyro – gryniosios išvaizdos (*Aussehen*) ar esamybės (*Anwesenheit* ar *Vorhandenheit*) – kiltį iš pirminės gaminimo veiklos. Pastaboje teiginiui, kad graikai neapmąstė parankiosios esamojo daikto dimensijos, skaitome: „Kodėl? ²⁶εἶδος – μορφή – ὄλη! Juk iš τέχνη, taigi iš ‘meninės’ išsklaidos!“ (Heidegger 2014: 57 / *Sein und Zeit*: 68). Taigi, dar kartą pakartojama tokia mintis: senovės graikų metafizikos polinkis į pastovią esamybę (εἶδος) kildintinas iš pamatinės techninės jų nuostatos esinijos atžvilgiu.

Esama tyrinėtojų, manančių, jog ši esamumo samprata yra vėlyvosios Heideggerio technikos, lemiančios tikrovės atsivėrimą stovėsenos (*Bestand*) pavidalu, sampratos ištaka. Pati ši samprata išskleista 1953/4 - ujų „Technikos klausime“, tačiau paskaitykime ankstesnį 1938 - ujų straipsnį „Pasaulėvaizdžio metas“, nes jame daugiau aptartas mums

²⁴ Dalelytės „nur“ vertimą žodžiu „dar“ pakeičiau „vien“.

²⁵ Žodžio „Anvisieren“ vertimą „nusitaikymu“ pakeičiau „numatymu“.

²⁶ Originale nesamą vertime pridėtą įvardį panaikinau.

rūpimas moderniosios techninės būties atverties aspektas. Nors pastarasis straipsnis nėra skirtas išimtinai vien technikos temai, tačiau toliau pateiksima pastaba parodo, kad vis dėlto ji čia vaidina svarbų vaidmenį: „Prie esmingųjų Naujųjų amžių reiškinių priklauso jų mokslas. Pagal rangą lygiavertis reiškinys yra mašininė technika. <...> Mašininė technika iki šiol lieka akivaizdžiausia Naujųjų amžių technikos esmės, sutampančios su Naujųjų amžių metafizikos esme, emanacija.“ (Heideggeris 1992f: 136). Tad Hansas Ruinas šį straipsnį pagrįstai įrašo į Heideggerio technikos apmąstymo istoriją (Ruin 2014a: 189). Vokiečių mąstytojas šiame straipsnyje aptaria Naujųjų laikų tikrovės patyrimo specifiką: „<...> pasaulėvaizdis, suprastas esmingai, nėra pasaulio atvaizdas, o yra pasaulis, suvoktas kaip vaizdas. Šiuo atveju esinių visuma suvokiama taip, kad esiniai egzistuoja tik tiek, kiek jie yra pastatyti²⁷ priešstatančiai²⁸-gaminančio žmogaus. Kur atsiranda pasaulėvaizdis, ten įvyksta esmingas apsisprendimas esinių visumos atžvilgiu. Esinio būtis ieškoma ir surandama esinio priešpastatytime²⁹.“ (Heideggeris 1992f: 148). Nors straipsnyje nekalbama esamybės (*Vorhandenheit* ar *Anwesenheit*) terminais, manau, nesuklysimė pastaruosius sutapatinę su čia aprašomu vaizdavimo ar priešstatymo (*vorstellen*) motyvu. Ta aplinkybė, jog, anot Heideggerio, moderniosios technikos laike tikrovė suprantama kaip vaizdinys (*Bild*) leidžia kai kuriems tyrinėtojams svarstyti apie *Būties ir laiko* esamybės (*Vorhandenheit*) sampratos ir moderniosios technikos sampratos ryšį. Tad netgi Grahamas Hamanas, kuris, kaip matysime, ankstesniame savo tekste entuziastingai neigė *Būties ir laiko* (parankumo sampratos) ir moderniosios technikos sampratos ryšį, šitaip rašo: „Šis „stovintis rezervas“³⁰ yra be atstumo, be tikrojo artumo, ir ontologiškai yra

²⁷ Veiksmažodžio „gestellt“ vertimą žodžiu „pastatomi“ pakeičiau į „pastatyti“.

²⁸ Žodžių junginio „vorstellend-herstellenden“ pirmosios dalies vertimą žodžiu „priešstatančio“ pakeičiau į „priešstatančiai“.

²⁹ Sąvokos „Vorgestelltheit“ vertimą „priešstatymu“ pakeičiau „priešpastatyumu“.

³⁰ „Standing reserve“ yra gana įprastas Heideggerio termino „Bestand“ (kurį mes

identiškas tam, kas anksčiau buvo pavadinta esamybe [presence-at-hand].“ (Harman 2009: 22). Detaliau šio gretinimo argumentus ir pagrįstumą panagrinėsime vėliau. Šiaip ar taip, galime apibendrinti, kad esama pagrįstos diskusijos apie *Būties ir laiko* esamybės (*Vorhandenheit*) sampratos ir moderniosios technikos kaip atveriančios būti stovėsenos (*Bestand*) pavidalu sampratos ryšį. Jis svarstytinas ne tik tuo, kad jų apibūdinami fenomenai panašūs – nurodo į tikrovės kaip vien vaizdinio patyrimą – bet ir tuo, kad, kaip matėme, Heideggerio esamybės samprata sietina su graikiškosios metafizikos kaip kylančios iš gaminančios veiklos (t.y. τέχνη) samprata, o pastaroji taip pat esmingai siejasi su moderniaja technika.

1.3.3. Erdviškumo (*Räumlichkeit*) samprata *Būtyje ir laike* ir techninis be-atstumiškumas (*Abstandlose*)

Australų filosofas Jeffas Malpas čia mums įdomus – šiais visuotinės specializacijos laikais, manau, galima įvardyti net ir taip – kaip ankstyvojo ir vėlyvojo Heideggerio erdvės sampratų ryšio technikos problemos aspektu tyrinėtojas. Jis teigia: „Iš visų būdų, kuriais modernioji technologija sukėlė pasaulio ir mūsų pastarojo patirties transformaciją, būtent mūsų santykiyje su erdve – taigi ir su laiku – jos padariniai buvo labiausiai stulbinantys ir visur prasismelkiantys.“ (Malpas 2000: 205). Iš tiesų, vėlyvasis Heideggeris, kaip matysime, erdvės temai moderniajame techniniame būties atverties laike, t.y. mūsų gyvenamajame laike, skyrė nemažai dėmesio. Esama tyrimų, teigiančių jog šie vėlyvieji techninės būties atverties specifikos apmąstymai savo užuomazgas turi kaip tik veikale *Būtis ir laikas*. Kas čia turima galvoje?

verčiame žodžiu „stovėseną“) vertimas į anglų kalbą.

Paskaitykime tokį fragmentą iš *Būties ir laiko*, kuris mums pavaizdus ir tuo, kad jame aptariamas tam laikmečiui aktualus techninis artefaktas: „Visi greitinimo, prie kurio šiandien daugiau ar mažiau esame priversti prisidėti, tipai spaudžia įveikti nuotolumą. Pavyzdžiui, šiandien „radiju“ čiabūtis³¹ dar nenumatoma³² čiabūties prasme įvykdo „pasaulio“ nu-tolinimą [t.y. priartinimą – T. M.] per kasdienės aplinkos išplėtimą ir suardymą³³.“ (Heidegger 2014: 88 / *Sein und Zeit*: 105). Dar vienas *Būties ir laiko* erdviškumo egzistencialo ir moderniosios technikos būties atvėrimo specifikos ryšio tyrinėtojas Miguelis de Beistegui, turėdamas galvoje cituotą fragmentą, teigia: „Vėliau, kai Heideggerio mąstymas bus persiėmęs lemtingu istoriniu posūkiu, šio fenomeno užklausimas visu mastu taps uždaviniu, būtent „vizualizuojant“ šio visų atstumų atmetimo moderniosios technologijos „patobulinimuose“ [„advances“] ir per jas prasmę.“ (Beistegui 2003: 146). Kol kas čia svarbiausia tai, jog anot *Būties ir laiko* Heideggerio, nuotolių įveikimas glūdi pačioje *Dasein* sąrangoje, tad dabar ir išskleiskime šį fundamentinės ontologijos aspektą, įgalinantį, pavyzdžiui, prieš tai aptartą konkretų atvejį su radijo aparatu.

Pačiai *Dasein* sąrangai priklausantis erdviškumas (*Räumlichkeit*) skleidžiasi „nuo-tolio“ (*Ent-fernung*) ir „nukreipimo“ (*Ausrichtung*) bruožais (*Sein und Zeit*: 105) – mums čia svarbus pirmasis. Kaip teigia mąstytojas, „Čiabūtis yra esmingai nu-tolinanti [t.y. priartinanti – T. M.], ji leidžia, kaip esinys kuriuo ji yra, esinius sutikti artumoje.³⁴ Nuo-tolis atskleidžia nuotolumą. Šis, lygiai kaip atstumas, yra

³¹ Taip Kačerauskas verčia Heideggerio terminą *Dasein*, kurio šioje disertacijoje neverčiau.

³² Būdvardžio „nicht übersehbar“ vertimą žodžiu „nepražiūrima“ pakeičiau „nenumatoma“. Heideggeris čia turi galvoje, kad dar nežinoma moderniojo techninio artefakto – radijo aparato – sukeliama pasaulio patyrimo modifikavimo – būtent priartinimo – prasmė; šis motyvas – moderniosios technikos pasekmių nenumatomumas, jos prasmės neaiškumas – nuolat kartosis ir vėlesniame Heideggerio mąstyme.

³³ Pakeičiau vertimo sakinio struktūrą, mano nuomone, tiksliau atspindėdamas originalų tekstą; taip pat pridėjau praleistą „suardymo“ (*Zerstörung*) terminą.

³⁴ Šio sakinio vertimą koregavau.

nečiabūtiško buvinių kategoriali apibrėžtis. Vis dėlto nuotolį privalu laikyti egzistencialu.“ (Heidegger 2014: 88 / *Sein und Zeit*: 105). Čia svarbu suprasti, ką Heideggeris turi galvoje kalbėdamas apie nuotolį (*Entfernung*) ir nu-tolinimą (*Ent-fernung*). Pavyzdžiui, šis Heideggerio sakinytis skamba paradoksaliai: „Nutolimas reiškia tolumą, tai yra kažko nuotolumo, pradanginimą, priartinimą³⁵.“ (Heidegger 2014: 88 / *Sein und Zeit*: 105). Heideggeriui svarbi tokia vokiško žodžio „nuotolis“ (*Entfernung*) ypatybė (laimei, atsispindinti ir lietuviškajame atitikmenyje): šiaip jis žymi ko nors nutolinimą tam tikru atstumu, tačiau pačioje žodžio sandaroje (priešdėlis „ent“ nurodo neigiamą veiksmo kryptį, daugmaž atitinkančią lietuviškuosius „at“ (at-mesti), „iš“ (iš-imti) ir pan.) glūdi tolio įveikimo, jo pašalinimo, judėjimo „*nuo tolio*“ link artumos, taigi, galiausiai, priartinimo prasmė. Tad nu-tolinimas paradoksaliu būdu pašalina nuotolį, t.y. tolį. Anot Heideggerio, „*Čiabūtyje glūdi esminga tendencija link artumos*.“ (Heidegger 2014: 88 / *Sein und Zeit*: 105). Šis motyvas, kaip matysime, yra dar vienas galimas *Būties ir laiko* interpretacijos technikos problemos kryptimi aspektas. Dabar galime tik pasakyti, kad *Būtyje ir laike* išskleistos erdviškumo sampratos vieta vėliau suformuluotosios moderniosios technikos būties atverties sampratoje yra ambivalentiška – pirmoji gali būti ir yra nagrinėjama tiek kaip pirmosios galimybės sąlyga, tiek kaip alternatyva jai.

1.3.4. *Būties ir laiko* interpretacijos technikos problemos kryptimi kritika

Grįžkime prie parankumo struktūros, kaip matėme, nemažos dalies tyrinėtojų gretinamos su Heideggerio moderniosios techninės būties atverties samprata. Reikia pasakyti, kad *Būtyje ir laike* išskleista gamtos

³⁵ Vertimą kiek pakoregavau.

traktuotė parankumo struktūros šviesoje nėra visiškai tapati vėliau išskleistai techninei gamtos ar tikrovės apskritai atverčiai. Kaip pamename, skaitėme, kad pirminio parankumo atskleidžiama gamta yra ne tik „upė kaip jėga“, tarkime, elektrinei, bet ir „gėlės prie Reino“ ar upė kaip „gelmių šaltinis“. Kitaip tariant, Heideggeriui pamatinėje parankumo struktūroje išsitenka tiek, sakytume, natūralus gamtos patyrimas, tiek daugiau praktinis gamtos kaip naudojamų išteklių traktavimas. Šie du *Būtyje ir laike* lygiaverčiai gamtos traktavimo modusai priešinami teorinei mokslinei traktuotei: „Botaniko augalai nėra gėlės prie Reino, geografiškai užfiksuotas upės „išteklėjimas“ nėra „gelmių šaltinis.“ (Heidegger 2014: 59 / *Sein und Zeit*: 70). Šiuo požiūriu, nors ankstyva Heideggerio gamtos traktuotė parankumo šviesoje *Būtyje ir laike* ir panėši į išskleistą vėlyvąją techninės būties atverties sampratą, vis dėlto, griežtai kalbant, jos negali būti sutapatintos, nes vėlyvasis Heideggeris nebedaro skirties tarp moderniojo mokslo ir moderniosios technikos (šiųjų santykį detaliau aptarsime vėliau). Kaip tiksliai savo knygoje *Heideggerio technologijos: postfenomenologinės perspektyvos* pažymi amerikiečių Heideggerio tyrinėtojas ir technikos filosofas Donas Ihde, „Ko Heideggeris dar neatrado *Būtyje ir laike*, yra gilus šiuolaikinio mokslo ir technologijos ryšys.“ (Ihde 2010 [1983]: 51). Lietuvių Heideggerio tyrinėtojas Stasiulis argumentuoja: „Nors medkirtys mišką supranta kaip medienos šaltinį, o jūreivis vėją kaip vėją „burėse“, jis šių buvinių neredukuoja į subjektui priešstatytus ir jo disponuojamus išteklius.“ (Stasiulis 2012: 24). Bėda ta, kad Heideggeris nspecifikuoja kokį suišteklumą – modernųjį ar „tradicinį“ – jis turi omenyje. Kaip teisingai pastebėjo Hubertas Dreyfusas, „Pati šių dviejų perskaitymų galimybė sugestionuoja, kad *Būtis ir laikas* pasiūlo tokį reikmeniškumo būties supratimą, kuris neaiškiai pakimba tarp amatininkystės ir technologijos ir vilioja skaitytojus *Būtį ir laiką* identifikuoti su vienu arba kitu, tuo pat metu nesileisdamas nei vienai

asimiliacijai.“ (Dreyfus 1992: 176).

Tačiau ne visi tyrinėtojai sutinka su *Būties ir laiko* interpretacija technikos temos kryptimi. Ryškus tokios kritikos pavyzdys yra pateiktasis Grahamo Harmano, kuris yra originalios Heideggerio filosofijos traktuotės knygoje *Reikmens-būtis: Heideggeris ir objektų metafizika* (2002) autorius. Atrodo, tiesiogiai oponuodamas prieš tai aptartų tyrinėtojų, interpretuojančių Heideggerio *magnum opus* technikos problemos kryptimi, intencijoms filosofas rašo: „Dar sykį, argumentavau prieš bet kokią ryšį tarp Heideggerio reikmens-analizės ir jo apmąstymų apie technologiją. Nenuostabu, kad žiojėjanti praraja tarp šių temų buvo pražiūrėta, mat reikmeniškumo aprašymas niekad nebuvo suprastas iki galo taip, kad būtų pamatytas jo visiškas universalumas. Grėžimo kūjai yra parankūs; paukščių lizdai yra parankūs; dulkės yra parankios; juodosios skylės ir pulsarai yra parankūs. Reikmuo nėra „naudingas“; jis yra. Jis gali pasirodyti naudingas, ar kenksmingas, ar nesvarbus tik *tiek, kiek jis yra*. Heideggerio reikmeniškumo teorija neturi nieko daugiau bendra su techniniais įrenginiais, nei su labiausiai ne-instrumentiškais ir bereikalingais esiniais, kokius tik galima įsivaizduoti.“ (Harman 2002: 186). Vargu, ar tokia Harmano kontrargumentacija įtikinama – juk, kaip matysime, Heideggeriui moderniosios technikos esmė taip pat nesutampa su pačiais technikos įrenginiais (užbėgant už akių, reikia pasakyti, kad Heideggeriui technikos esmė pati nėra techninė), o į jos akiratį taip pat pakliūva visa tikrovė su visa skale įvairiausių joje sutinkamų esinių, kuriuos vardija Harmanas.

Nenuostabu, kad vėlyvesniajame 2009 - ūjų straipsnyje Harmanas, atrodo, atsisako buvusios savo pozicijos. Kalbėdamas apie moderniosios techninės būties atverties specifiką jis ją jau vis dėlto susieja su *Būtyje ir laike* išskleistomis analizėmis. Jau mūsų skaitytame straipsnio fragmente rašoma: „Šis „stovintis rezervas“ yra be atstumo, be tikrojo

artumo, ir ontologiškai yra identiškasis tam, kas anksčiau buvo pavadinta esamybe [presence-at-hand].“ (Harman 2009: 22). Tiesa, čia jis moderniąją techniką sieja su aptartuoju „esamybės“ (*Vorhandenheit*) ir gryniosios „išvaizdos“ (*Aussehen*) aspektu, tačiau matėme kad šioji, tariant senovės graikų terminais, eĩdoč savo prasmę įgauna tik iš τέχνη arba gaminimo, o tariant *Būties ir laiko* terminu, esamybė yra išvestinė iš pamatinės žmogaus buvimui ir suvokimui parankumo struktūros. Taigi, galima pasakyti, kad Harmanas šiuo straipsniu – bent jau implicitiškai – paneigė savo ankstesniąją poziciją knygoje ir pripažino, jog esama ryšio tarp *Būties ir laiko* parankumo analizės ir vėlyvosios moderniosios techninės būties atverties sampratos.

Apibendrinami galime pasakyti, kad esama aktyvios diskusijos dėl *Būties ir laiko* (ypač parankumo, sietino su senovės graikams skirtose paskaitose aprašytu gaminimu) analizių ir vėlyvosios technikos sampratų ryšio, bei pabrėžti, kad, atrodo, stipresnė vis dėlto yra ta argumentų grupė, kuri pasisako apie šį ryšį teigiamai. Veikalą interpretuojant tokia kryptimi, galima teigti, jog Heideggeris sugestionuoja žmogaus buvimą esant pirmapradiškai techniškai, taigi, net galima sakyti, jį patį pirmiausia kaip techniką. Pagal veikalą, žmogaus buvimo struktūra nulemia ir klasikinio mąstymo sandarą, tad galima teigti, jog pastarasis savąja pamatine struktūra taip pat yra techninis. Kita vertus, kadangi veikalas nėra skirtas vien žmogiškajai tikrovei aprašyti, bet veikia pačiai būčiai, taip pat galima teigti, jog čia esama ir pamatinio technikos ryšio su būtimi ar tikrove apskritai sugestijos. Prie tokios minties dar prieisime vėlesniuose skyriuose.

2. BRANDUSIS HEIDEGGERIO TECHNIKOS APMASTYMO PERIODAS

Šiame skyriuje išskleidžiama brandžioji Heideggerio moderniosios technikos samprata, ketvirtajame dešimtmetyje įvardijama machinacijos (*Machenschaft*), o nuo penktojo dešimtmečio – sąstato (*Gestell*) vardais. Išskleidžiami pamatiniai šių sampratų aspektai ir parodoma jų kiltis iš dar ankstyvuosiuose, senovės graikams skirtuose tekstuose suformuluotos gamtinimo (*Herstellung*) struktūros.

2.1. Machinacijos (*Machenschaft*) samprata

Išskleidę implicitinį technikos apmąstymo elementą ankstyvajame Heideggerio filosofavimo periode, galime pereiti prie viduriniojo ir vėlyvojo Heideggerio mąstymo periodų – pastarieji, matyt, gali būti laikomi Heideggerio technikos apmąstymu *per se*, nes kaip tik juose moderniosios technikos tema įgyja visai eksplicitinį pavidalą. Turėdamas galvoje ketvirtojo dešimtmečio paslaptinguosius 65 -ąjį ir 66 -ąjį Heideggerio *Rinktinių raštų* (*Gesamtausgabe*) tomus Hansas Ruinas rašo: „Šiuose po mirties publikuotuose darbuose randame pirmuosius žingsnius jo [Heideggerio – T.M.] [atlikto] technologijos kaip pasaulį formuojančios galios, galios, tuoj perkeisiančios gamtos supratimą, vedančios į būties užmarštį (GA 65, 227), įvertinimo.“ (Ruin 2013: 357). Švedų tyrinėtojas čia rašo apie šiuose tekstuose pasirodžiusią machinacijos (*Machenschaft*) sampratą. Machinacijos tema, panašiai ir netgi dar labiau nei aptarotji pagamintos būties (*Hergestelltsein*) samprata, lietuvių Heideggerio tyrinėjimuose menkai paliesta – galima rasti keletą paminėjimų, tačiau tikrai nesama esminės šios sampratos išsklaidos.

Apskritai, mano supratimu, machinacijos samprata šiuose

tekstuose – bet ypač *Nuovokume (Besinnung)* (66 tomas) – yra centrinės reikšmės. Štai kaip pradedamas *Nuovokumas*: „Tik ateidamas iš „tos“ Būties [„des“ Seyns] istorijos [Geschichte]³⁶ pradžios tolumoms, laisvas nuo bet kokios istoriografijos, *mąstymas* gali paruošti pasiruošimo pagrindimą *vienam sprendimui* <...> ir vien tik dėl šito: ar esinių machinacija paleis žmogų kaip ypatingai galingą ir į nesuvaldomą galios esmę, ar būtis padovanos savo tiesos pagrindimą kaip bėdą, iš kurios *prieštaravimas* tarp dievų ir žmogaus bei *ginčas* tarp žemės ir pasaulio susikryžiuos. Toks persikryžiavimas yra kovų kova: į-vykis [Er-eignis], kuriame pirmiausia esiniams vėl sugražinamas jų priklausomumas būčiai. Karas yra vien tik nekontroliuojama esinių machinacija, taika – tik tariamas tojo nekontroliuojamumo nurindymas.“ (Heidegger 1997: 15). Taigi kaip pamatinis motyvas čia iškyla machinacijos tema, kuri priešinama autentiškos būties tiesos patirčiai. Apskritai reikia pasakyti, kad čia matome vieną iš Heideggerio moderniosios technikos traktuotės pagrindinių strategijų – būtent oponavimo technikai kelią, kuriame, šiuo atveju, pati Būtis (*Seyn*) pasitarnauja kaip tai, kas pirmapradiškai netechniška. Matysime, kad ilgainiui tokia technikai oponuojanti pozicija vis labiau ims užleisti vietą pozityvesnei pozicijai technikos atžvilgiu, tačiau tai nagrinėsime vėliau.

Dabar pasiaiškinkime paties termino „machinacija“ („Machenschaft“) prasmę. Kaip teigia Heideggeris, „Įprasta prasme pavadinimas [machinacija – T.M.] skirtas „prasto“ [„üble“] pobūdžio žmogiškajai veiklai bei tokios kurstymui. Kalbant apie būties klausimą, pastaruoju turėtų būti vadinama ne žmogiškasis santykis, bet būties esmė [Wesung] būdas.“ (Heidegger 1989a: 126). Žodyje „machinacija“ Heideggeriui rūpi ne piktų kėslų, pinklių ar suktybių reikšmė, bet pačioje vokiško žodžio sandaroje glūdintis „*machen*“ (*Machen-schaft*) –

³⁶ Heideggerio skirtį tarp *Geschichte* ir *Historie* verčiu, sekdamas Kačerausko *Būties ir laiko* vertimu, „istorija“ ir „istoriografija“.

lietuviškai tariant, „daryti“, „darymas“, mano nuomone, sietinas su ir kildintinas iš pirmajame šios disertacijos skyriuje aptartojo „gaminimo“ („Herstellung“). Šis „darymas“ nurodo ne į šiaip kokius gaminimo veiksmus, bet į tam tikrą pačios būties atsivėrimo principą, būtent – techninį. Anglakalbiuose vertimuose šis Heideggerio pasiūlytas terminas verčiamas kaip tik žodžiu „machinacija“³⁷ („Machination“), tačiau ieškant lietuviškesnio atitikmens būtų galima svarstyti ir apie vertimą senu lietuvišku žodžiu „pādarynė“, kurio etimologijoje glūdi mums čia reikalingas „darymas“, o ir padargų ar įrankių reikšmė labai gimininga mums čia rūpimam Heideggerio mąstymo kontekstui (prisiminkime aptartąjį reikmens (*Zeug*) motyvą *Būtyje ir laike*).

Tačiau nuo vardo pereikime prie dalyko esmės. Svarbu tai, kad, nors skleidžiant machinacijos sampratą paviršiuje eksplicitiškai bene pirmą sykį Heideggerio tekstuose iškyla technikos tema bei daugybė kitų motyvų, vis dėlto gelminė šio mąstymo struktūra pratęsia dar ankstyvuosius Heideggerio atliktus senovės graikų filosofijos esmės apmąstymus – būtent jų kilties gaminimo konceptualiniame ir, svarbiausia, patirtiniame horizonte sampratą; kitaip tariant, machinacijos apmąstymai pratęsia būtent tą temą, kurią ką tik išskleidėme pirmajame šios disertacijos skyriuje. Turbūt parankiausia šioje vietoje būtų pacituoti šį machinacijos apibrėžimą tekste *Indėliai į filosofiją (Iš įvykio)* (65 tomas): „<...> pavadinimas [machinacija – T.M.] iškart turėtų nurodyti į *darymą* [*Machen*] (ποίησις, τέχνη), kurį mes pirmiausia žinome kaip žmogiškąjį santykį. Tačiau jis pats kaip tik ir galimas per pamatą tokios esinių interpretacijos, kurioje paviršiu iškyla esinių padaromumas, ir būtent tokiu būdu, kad esiniškumas apibrėžiamas per pastovumą [Beständigkeit] ir esamumą [Anwesenheit].“ (Heidegger 1989a: 126). Kaip minėjau, mano nuomone, čia tęsiama ankstyvuosiuose tekstuose ir paskaitų kursuose

³⁷ Vertimas šiuo žodžiu tinkamas ir todėl, kad jis kilęs iš graikiškojo žodžio μηχανή, turinčio giminingą aptariamai temai prasmį lauką.

išskleista senovės graikų būties kaip pagamintos (*Hergestelltsein*) samprata. Machinaciškai atveriamos būties per esamybę (*Anwesenheit*) principas yra pirmajame šios disertacijos skyriuje aptartos gaminimo struktūros variantas – dar senovės graikų mąstymą struktūruojančio pagamintų esinių pastovios išvaizdos modusas. Ši senovės graikų būties patirčiai centrinė pastovi esamybė (*beständige Anwesenheit*) galiausiai pereina į techninę būties kaip grynojo vaizdinio patirtį, kurią detaliau išskleisime nagrinėdami sąstato (*Gestell*) sampratą.

Tačiau svarbiausias čia apskritai tas faktas, kad šiame tekste bene pirmą sykį graikiškoji būties pagamintumo intuicija eksplacitiškai susiejama su moderniąja technika – kaip pamename, pirmajame šios disertacijos skyriuje išskleistą Heideggerio atliktą senovės graikų metafizikos kilties iš pamatinės gaminimo patirties interpretaciją su moderniąja technika susiejome hipotetiškai, remdamiesi autoritetingų Heideggerio tyrinėtojų interpretacijomis šia kryptimi; taigi, galima sakyti, kad Heideggeris šiuose ketvirtojo dešimtmečio tekstuose patvirtina tą mūsų keltą hipotezę. Kaip skaitome vėlesnėje Heideggerio teksto atkarpoje, „Kas Platono įtvirtinta, ypač kaip per τέχνη interpretuotų esinių pirmenybė, tampa dabar taip stipriai išsikeroję bei į tokį išskirtinumą iškelta, kad sukuriamos pamatinės sąlygos žmogiškojo laikmečio, kuriame būtinai „technika“ – pirmenybė to, kas machinaciška, mato nustatymo bei metodo [Verfahren] tam, kas pastarųjų pagaunama ir taip tampa sumišę [betroffen] – ima viešpatauti.“ (Heidegger 1989a: 336). Sąsaja su vėlyvaisiais ir brandžiaisiais moderniosios techninės būties atverties apmąstymais, kaip matysime, yra gana akivaizdi, tad teisingai teigia Lin Ma ir Jaap van Brakel: „Prieš įvedamas *Ge-stell* terminą 1949 - ujų Brėmeno paskaitoje ir pastarosios minčių tąsoje 1953 - ujų „Technikos klausime“, Heideggeris išreiškė savo mintis tokiais terminais kaip *Technik* (technologija, techniškumas), *Beherrschbarkeit* (kontroliuojamumas) ir

Machenschaft (machinacija). Šie terminai funkcionuoja kaip pirmtakai to, kas vėliau pavadinta Ge-stell.“ (Ma/Brakel 2014a: 528).

Reikia tik pridurti, kad šioje senovės graikų būties patyrimo per pirminę gaminimo struktūrą temos sąsajoje atsiranda ir kai kurių naujų niuansų. Pirmiausia ir svarbiausia čia turiu galvoje tai, kad senovės graikų pirminė būties pagamintumo patirtis čia tarsi kiek sureliatyvinama, pamatoma iš tam tikros alternatyvios, distancijuotos perspektyvos. Heideggeris būties pagamintumo intuiciją įvertina kaip autentiškos φύσις patirties nusilpimo rezultata – taigi čia atsiranda numanoma tam tikra dar pirmapradiškesnė graikiškoji būties supratimo struktūra, vis dėlto netgi pirmesnė už būties pagaminamumo intuiciją, kuriai, kaip matėme, ankstyvasis Heideggeris suteikė centrinę vietą senovės graikų metafizikos formavime ir raidoje. Kaip teisingai pastebi Alexanderis di Pippo, „<...> pagal ankstyvąjį Heideggerį *phusis* esmingai nulemta gaminimo, kai tuo tarpu vėliau Heideggeris suvokia, kad labiau pirmapradė *phusis* prasmė, kurią jis atranda ikisokratikuose, nesuderinama su ta [ankstesniąja – T. M.] samprata <...>.“ (Pippo 2000: 18). Šiuos svarbius pamatinių graikų sąvokų supratimo niuansus panagrinėsime vėliau – šios disertacijos pabaigoje. Dabar užteks pasakyti, kad šiame Heideggerio mąstymo laikotarpyje pasirodžiusi φύσις patyrimo galimybė ne gaminimo, netechniniame horizonte yra lygiagreti šio laikotarpio technikos traktuotei: techninis tikrovės atvėrimas čia vertinamas kritiškai ir jam priešinama autentiška pačios būties patirtis.

2.1.1. Krikščionybės reikšmė machinacijos sampratoje

Be to, kad pamatinė senovės graikų būties pagamintumo intuicija sureliatyvinama dar pirmapradiškesnės būties patirties sampratos

fone, machinacijos sampratoje nauja yra dar ir tai, kad per būties istorijos (*Seinsgeschichte*) sampratą parodoma, kaip ši pamatinė intuicija vystėsi ir kokius pavidalus įgavo Vakarų kultūros raidoje. Vienas iš pagrindinių šios istorijos momentų yra krikščioniškasis pasaulėvaizdis. Krikščionybės vaidmuo machinacijos sampratoje ambivalentiškas – viena vertus, pati krikščionybė yra pirminės machinaciškos būties pagamintumo patirties padarinys ir pasekmė, tam tikras istorinis šios intuicijos pavidalas, priklausantis nuo pirminio jos provaizdžio, kita vertus, pati krikščionybė prisidėjo prie machinacinės-techninės būties atverties raidos. Kaip Heideggeris teigia minėtame 65 - ajame savo rinktinių raštų tome išskleisdamas veikiau pirmąjį šio santykio galimą traktavimo kelią, „Machinacijoje taip pat glūdi *krikščioniškai-biblinė* esinių kaip *ens creatum* interpretacija, ar dabar tai būtų suvokta tikėjimo prasme, ar pasaulietiškai.“ (Heidegger 1989a: 132). Anot mąstytojo, viena pamatinių krikščioniškojo mokymo idėjų – *creatio ex nihilo*, pasaulio sukūrimo iš nieko idėja – savo pamatine struktūra iš esmės sutampa su pirmajame šios disertacijos skyriuje išskleistu pamatiniu senovės graikų metafizikos interesu – pirminių pasaulio ištakų paieška. Kaip matėme, remiantis Heideggerio atliktomis pamatinių senovės graikų tekstų, ypač Aristotelio *Metafizikos* pirmosios knygos, interpretacijomis, galima pasakyti, kad toks mąstymo interesas ir toks mąstymo būdas iš esmės yra pirminės techninės gaminimo patirties ekstrapoliacija Visatos mastu. Šis mąstymo interesas suponuoja tikrovės *pagaminamumo* struktūrą, esančią, kaip matėme, anot Heideggerio, tiek pamatine senovės graikų metafizikos prielaida, tiek iš pastarosios kylančio dabar mūsų aptariamo šiuolaikinio techninio machinacinio būties supratimo struktūriniu elementu. Tokia tikrovės interpretacija, anot Heideggerio, akivaizdžiai regima ir krikščioniškoje *creatio* idėjoje – iš esmės tai pasaulio *pagaminimo* istorija, mitas ar paaiškinimas. Kaip teigia jau minėtas Michaelas Zimmermannas,

„Krikščionių teologai, įskaitant Šv. Augustiną bei Šv. Tomą Akvinietį, išplėtojo lotynišką būties kaip gaminančiosios bazės daiktams sampratą. Tokiems teologams Dievas buvo sutapatintas su esinių būtimi, t.y. savegrindžiančiu Kūrėju, kuris pagamino visą kūriniją.“ (Zimmermann 1990: 171). Tokį krikščionybės mokymui esminį Visatos Kūrėjo vaizdinį Heideggeris *Nuovokume* įvardija netgi „pirmuoju nu-matančiu techniku“ (Heidegger 1997: 274) ir, graikiškai, „Dievu kaip Τεχνίτης“ (Heidegger 1997: 391). Taigi, anot Heideggerio, pamatine savo struktūra krikščioniškasis mokymas, taip pat kaip ir senovės graikų metafizika, yra pirminės τέχνη patirties struktūrinis analogas. Krikščioniškoji Dievo kaip pasaulio ir visos esinijos sutvėrėjo samprata patenkina tą patį žmogiškąjį interesą, kuris būdingas senovės graikų mąstytojams, ir kuris, svarbiausia, savo pamatine struktūra yra techninis.

Kaip ir senovės graikiškajam, taip ir krikščioniškajam šio mąstymo variantui būdingas konceptualinis priežastingumo horizontas, kylantis, kaip aptarėme, iš pamatinės gaminimo patirties. Kaip teigia Arthuras Bradley, „Pagal Heideggerį, krikščioniškasis kreacionizmas suintensyvina *phusis* redukciją į hilomorfinį efektyvaus kauzalumo ar darymo aktą, [redukciją,] kuri vyksta jau graikiškojoje metafizikoje.“ (Bradley 2011: 73). Iš tiesų Heideggeris rašo, kad „<...> tai, kas machinaciška [das Machenschaftliche] atviriau prasibrauna ir per judėjo-krikščioniško kūrimo apmąstymo ir su juo susijusio Dievo vaizdinio atėjimą į žaidimą [hineinspielen] ens tampa ens creatum. Net jei grubi kūrimo idėjos interpretacija atkrinta, vis tik išlieka esmingas esinių buvimas sąlygotais [priežastinių ryšių – T. M.]. Priežasties-padarinio-ryšys tampa visavaldančiu (Dievas kaip causa sui). Tai yra esminis nutolimas nuo *φύσις* ir tuo pat metu perėja *machinacijos* kaip esiniškumo esmės Naujųjų laikų mąstyme iškilimui.“ (Heidegger 1989a: 126-127). Krikščioniškoji Dievo samprata savo struktūra yra pirminė tikrovės

priežastis, kuri, kaip matėme aptardami Heideggerio analizes, galima tik iš pamatinės gaminimo patirties.

Kaip minėjau, čia išskleidžiau krikščionybės kaip kylančios iš pirminės machinacinės, proto-techninės senovės graikų būties interpretacijos sampratą, tačiau Heideggerio tekstuose galima rasti ir atvirkščią šio santykio variantą. Šiuo atveju teigiama ne tai, kad krikščioniškosios pasaulio sukūrimo teorijos mokymas kyla iš pirminės techninės esinijos interpretacijos, bet kad pati techninė būties atvertis yra nulemta krikščioniškojo mokymo. Štai Herakleito filosofijai skirtame paskaitų kurse skaitome: „<...> krikščionybė, kuri, metafiziškai žiūrint, dėl joje tikėtos ir mokytos τέχνη-iškos kūrimo idėjos, taip pat kartu yra vienas iš esminių pamatų moderniosios technikos iškilimui <...>.“ (Heidegger 1979 [1943-1944]: 209). Galima pridurti, kad tokią krikščionybės ir moderniosios technikos santykio interpretavimo kryptį palaiko ir Arvydas Šliogeris, *Filosofijos likime* rašantis apie „<...> krikščioniškąją teologiją, beje, „tiesos“ fanatizmą perdavusią savo tiesioginei įpėdinei – technognozei.“ (Šliogeris 2011: 514). Vaizdingumo dėlei paskaitykime kiek ilgesnę ištrauką iš šio teksto: „<...> nuojauta, susijusi su krikščioniškojo „Dievo“, sugebančio iš Nieko pašaukti į būtį („sukurti“) pasaulį, o todėl – juk tai elementari logika – lygiai taip pat sėkmingai tą patį pasaulį sugrūsti į nihilistinę Juodąją Skylę, samprata; taigi ar „Dievo“ idėja nėra dabar realizuota, pavyzdžiui, H-bomboje arba Teslos elektroninėje patrankoje; ar H-bomba būtų galėjusi atsirasti ten, kur nesama būtent tokio, krikščioniškojo, monocentrinio ir dar absoliučiai antjuslinio „Dievo“, **branduolinio** „Dievo“ idėjos; ar neįmanoma iškelti kad ir tokios beprotiškos hipotezės: tikrieji H-bombos išradėjai yra krikščionių teologai ar net Aleksandrijos gnostikai?“ (Šliogeris 2011: 506). Taigi Šliogeris palaiko antrąją iš dviejų Heideggerio tekstuose randamų krikščionybės ir moderniosios technikos ryšio įvertinimų – būtent tą, kuris

teigia, jog modernusis techninis būties supratimas kyla iš krikščioniškojo.

Ivardiję šias dvi technikos ir krikščionybės santykio traktuotės galimybes nesistenkime atrasti, kuris vienas iš šių dviejų traktavimo kelių yra teisingas, o supraskime šį santykį iškart dvejopai ir traktuokime tiek krikščioniškojo pasaulėvaizdžio, tiek proto-techninio būties interpretavimų raidas kaip lygiagrečias ir viena kitą papildančias. Svarbiausia čia tiesiog įsisąmoninti, kad tarp krikščionybės ir machinacijos (moderniosios technikos esmės), anot Heideggerio, esama tamprus ryšio. Kaip vėlgi rašo Zimmermannas, „Metafiziniame Dieve Heideggeris aptiko technologinės žmonijos formą. Dievas buvo vaizduojamas kaip tikrai esamas, *actualitas* prasme veikiančio, kalkuliuojančio, planuojančio agentiško, kuris gamina santykiškai stabilią ir nepriklausomą kūrinių esatį.“ (Zimmermann 1990: 171). Anot tokios interpretacijos, dabartinis techninis žmogus užima krikščioniškojo Dievo, savo struktūriniuose pamatuose, kaip matėme, iš esmės esančio pirminiu, didžiuoju *techniku*, vietą. Jacques Derrida teigia, jog „Gerokai supaprastindami galėtume pasakyti, kad jo [Heideggerio – T. M.] „pozicija“ yra svarbi tuo, jog jis bando atsikratyti iš karto – lyg tai būtų *tas pat* – religijos ir technikos, arba, tiksliau, to, kas čia vadinama *Gestell* ir *Machenschaft*.“ (Derrida 2000: 70). Kaip matysime vėliau, Heideggerio mąstyme iš tiesų galime aptikti ne tik pastangą atsikratyti techninio pasaulėvaizdžio, bet ir jį apropriuoti ar tinkamai įsisavinti. Tačiau tai kito skyriaus tema, o dabar svarbiausia suprasti tai, kad, anot Heideggerio, tarp techninės machinacinės būties atverties, kylančios iš pirminės senovės graikų būties pagamintumo intuicijos, ir krikščioniškojo pasaulėvaizdžio esama esminio ryšio ar netgi tam tikros tapatybės.

2.2. Sąstato (*Gestell*) samprata

Pagaliau priartėjome prie to, ką visai pagrįstai galima laikyti

Heideggerio technikos apmąstymo apogėjumi – straipsnio „Technikos klausimas“ su centrine jam *sąstato* (*Gestell*) samprata. Gali paaiškėti, kad technikos tema kaip centrinė implicitiškai glūdi visame Heideggerio filosofavime daug didesniu mastu, nei atrodo iš pirmo žvilgsnio, tačiau net jei ši galimybė nepasitvirtintų, vien „Technikos klausimas“ – vienas garsiausių ir įtakingiausių Heideggerio tekstų apskritai – visai pakankamas įrodyti technikos temos svarbą Heideggerio mąstyme.

Pristatant sąstato sampratą pravartu pradėti nuo pačios Heideggerio šiam žodžiui suteikiamos prasmės. Kaip teigiama „Technikos klausime“, „Tai, kas kalnus [Berge] pirmapradiškai išskleidžia į kalnų grandines ir juos susieja kaip išskleistą visumą, yra tas sutelkiantis pradasis, kurį mes vadiname kalnynu [Gebirg]. Tą pirminį telkiantį pradą, iš kurio išsiskleidžia mūsų nuotaikų [zumute] niuansai, mes vadiname charakteriu [Gemüt]. O dabar tą provokuojantį [herausfordernden] iššūkį, kuris žmogų sutelkia išsislaptinantį dalyką nustatyti kaip stovėseną [als Bestand zu Bestellen], mes pavadinkime *są-statu* (*das Ge-stell*).“ (Heideggeris 1992h: 228-229). Taigi mąstytojas siūlo šį žodį suprasti per analogiją su kitais vokiškais kuopiniais daiktavardžiais, pavyzdžiui, žodžiu, žyminčiu „kalnyną“ – *Gebirg*. Tai yra kuopinis daiktavardis, kurio priešdėlis *Ge-* atlieka surenkančiąją, šiuo atveju kalnų (*Berg*), funkciją. Lygiai taip Heideggeris siūlo suvokti žodį *Gestell*, šiaip jau kasdieniškai reiškiantį „stovą“ ar „korpusą“: *Ge-* esą nurodo įvairiausių statymo (*stellen*) būdų sąranką. Svarbu tai, kad čia priklauso ir gaminimas (*herstellen*), kurį dar pačioje disertacijos pradžioje aptarėme kaip pamatinę senovės graikų būties supratimo ištaką, tačiau čia svarbūs ir daugybė kitų „statymo“ būdų: vaizdavimas ar priešstatymas (*vorstellen*), nustatymas (*bestellen*), atvaizdavimas (*darstellen*) ir kiti. Vis tik gaminimo motyvas esminis ir šiame technikos apmąstymo periode: Heideggeris dažnai minės „priešstatančiojo gaminimo“ [*vor-stellenden Herstellens*] (Heideggeris

1992d: 193), taigi vis dėlto pirmiausia *gaminimo*, vyksmą moderniosios technikos laike. Šiaip ar taip, kaip tik norėdamas išreikšti įvairių statymo būdų sutelktumą, minėtąjį nusistovėjusį lietuviškuosiuose Heideggerio vertimuose Šliogerio pasiūlytą naujadarą „po-stata“ keičiu žodžiu „sąstatas“, mano nuomone, savo sandara puikiai išreiškiantį Heideggerio siūlomą mintį; tiesa, reikia pasakyti, kad vokiečių kalboje pats „sąstatas“ įvardijamas kitu žodžiu („Zusammenstellung“), tad, žinoma, ir šis vertimas nėra tobulas. „Sąstatu“ verčia Tomas Sodeika *Meno kūrinio ištakoje* (Heidegger 2003: 91); nors šiame tekste Heideggeris dar nevartojo termino mums rūpima vėlyvąja, su technika siejama prasme. Idant iliustruotume šio termino turiningumą, dar paminėkime, kad Sodeika kaip galimą vertimą pamini ir struktūriškai giningą lotynišką žodį „kon-strukcija“; amerikiečių Heideggerio žinovas Theodoras Kisielis taikliai pasiūlo „sintetinį kom-pozicionavimą“ (Kisiel 2014: 137); Miguelis de Beistegui siūlo visiems puikiai žinomą žodį „sistema“ – graikiškasis žodis σύστημα sudarytas iš σύν (su, drauge) ir ἵστημι (statyti) (Beistegui 2005: 111).

Kas konkrečiai šia sąstato samprata turima galvoje? Skaitykime „Technikos klausimą“ toliau: „Są-statas reiškia surenkantį pradą to statymo [Stellens], kurį nustato [stellt], t.y. išspaudžia [herausfordert], žmogus, tikrovę išslaptindamas nustatymo kaip stovėsenos būdu. Są-statas reiškia išslaptinimo, viešpataujančio moderniosios technikos esmėje, tačiau paties savaime netechninio, būdą.“ (Heideggeris 1992h: 229). Prie netechninės technikos esmės tuoj prieisime kitame skirsnyje, o dabar supraskime, ką reiškia techninis tikrovės statymas (*stellen*) stovėsenos (*Bestand*) būdu. Heideggerio nuomone, moderniosios technikos laiku susiduriame su nauju santykiu su tikrove: jei lygolinis žmogaus santykis su gamta veikia buvo prisitaikantis prie jos, tai dabar jau pats žmogus nurodinėja gamtai, *stato* arba – nesuklysimė taip pasakę – *gamina* ją pagal savo reikmes. Centrinis čia „provokavimo“, ar, kaip Šliogeris kartais

išverčia gana dramatiškai, netgi „prievartavimo“ terminas – *herausfordern*.

Kaip teigiama straipsnyje, „Visa mūsų egzistencija – tai žaisminga, tai veržli, tai įaudrinta, tai prislopinta – visur jaučiasi prievartaujama [herausgefordert] susitelkti tam, kad viską tik skaičiuotų ir planuotų.“ (Heidegeris 1992g: 338). Įdomu būtų sužinoti, kaip Heideggeris traktuotų pirminio tikrovės sunkumo, būtinybės (Ἀνάγκη) srities pirmykščio vargo ir moderniosios technikos prievartos žmogaus atžvilgiu ryšį – atrodo, jis moderniosios technikos situaciją mato kaip unikalią, nors tai nėra savaime suprantama³⁸. Tai, kad pats žmogus tampa moderniosios technikos prievartos objektu, aptarsime kiek vėliau, o dabar išskleiskime, kaip jis yra verčiamas prievartauti esiniją. Kaip teigiama „Technikos klausime“, „Valstiečio darbas nėra arimo eksploatacija. Pasėdamas grūdus, jis atiduoda sėklą augimo galioms ir globoja jų tarpimą. Tuo tarpu net žemės įdirbimas patenka į visiškai kitaip sutvarkytos žemdirbystės vėžes, kai gamta yra statoma. Ji statoma eksploatacijos prasme. Dabar žemdirbystė yra motorizuota maisto pramonė. Oras priverčiamas duoti azotą, žemės gelmės – rūdą, rūdą, pvz., uraną, o šis – atominę energiją <...>.“ (Heidegeris 1992h: 225). Pridėkime giminingą, kiek ankstesnį (1949 -ųjų metų) fragmentą iš *Brėmeno paskaitų*, beje, esantį vienu iš nedaugelio atvejų, kai Heideggeris paliečia XX a. totalitarinių režimų (taigi ir vokiečių nacionalsocializmo) humanitarines katastrofas: „Žemdirbystė dabar yra motorizuota maisto pramonė, iš esmės tas pat kaip lavonų fabrikavimas [Fabrikation] dujų kameroje ir naikinimo stovyklose, tas pat kaip valstybių blokada ir marinimas badu, tas pat kaip vandenilinės bombos fabrikavimas.“ (Heidegger 1994 [1949]: 27). Tikrovės provokavimas ar prievartavimas čia priešinamas su pačios tikrovės laisvu atėjimu į nepaslėptį, įvardijamu žodžiu *hervorbringen*. Techniškai stovėsenos pavidalu išslaptinama tikrovė, priešingai, nebe laisvai

³⁸ Esama, mano nuomone, visai pagrįstų bandymų parodyti žmogaus susiissteklinimą kaip normalią žmogaus būklę, galiojusią ir, pavyzdžiui, Senovės Graikijoje (Riis 2011).

išsiskleidžia, bet yra suprojektuojama, kaip ir koku pavidalu ji išsiskleis. Kaip teigia tiek Trish Glazebrook, tiek Donas Ihde, čia galime vesti paraleles su veikalo *Būtis ir laikas* pamatinėmis sąvokomis: stovėseną tikrovę atskleidžia kaip objektyvų išteklių, susaistytą visaapimančio sąryšingumo; kitaip tariant, techninėje stovėsenoje sujungiamas tiek tikrovės objektyvumas (esamybė) (*Vorhandenheit*), tiek parankumas (*Zuhandenheit*), kurie pačiame veikle buvo priešinti. Kaip pamename, šiam sugretinimui savo vėlesniuose tekstuose pritaria ir Harmanas, anksčiau apskritai skeptiškai pasisakęs apie technikos elemento ieškojimą veikle: „Stovintis rezervas, toji technologinį amžių persekiojanti pamėklė, akivaizdžiai nėra natūrali nepriklausoma medžiaga, buvojanti nepriklausomai nuo žmogaus. Vietoje to, jis yra įstatytas į totalinę sistemą, lygiai kaip buvo su reikmenimis *Būtyje ir laike*.“ (Harman 2009: 22). Ir toliau: „Šis „stovintis rezervas“ yra be atstumo, be tikrojo artumo, ir ontologiškai yra identiškas tam, kas anksčiau buvo pavadinta esamybe [presence-at-hand].“ (Harman 2009: 22).

Bendrai tariant, „Sąstate visų esančiųjų esamybė tampa stovėseną.“ (Heidegger 1994 [1949]: 32). Tai neatsitiktinis dalykas – tam tikra prasme pamatinėje senovės graikų būties patirtyje esamybės modusu (kaip pamename, tokios patirties ištaka savo ruožtu yra pirmesnė gaminių patirtis), anot Heideggerio, jau glūdi tikrovės suišteklėjimas stovėsenos pavidalu – galima pasakyti, kad pastarasis tėra pirmojo išpildymas. Jeigu prisiminsime pirmąjį šios disertacijos skyrių, kuriame išskleidėme ankstyvojo Heideggerio interpretacinį pamatinių senovės graikų sąvokų – taigi ir οὐσία – kildinimą iš gaminių patirties (οὐσία pirmiausia yra pagaminti ūkio padargai, o filosofine prasme – tų padargų pastovi išvaizda), nesuklysimė pasakę, kad tokia senovės graikų būties patirtis turi bendrą matą ir giminingumą su šiuolaikine technine būties atvertimi: pastaroji netgi dar radikaliau supranta būtį ir esinius jų

pagamintumo ir pagaminamumo modusu. 1946 - ūjų tekste „Kam poetas?“, nors jame dar nesuformuluota sąstato samprata, tačiau apie technikos esmę šitaip šnekama: „Bet kur šitaip pastatytieji [Gestellte] pastatyti ir per ką? Gamta per žmogaus prieš-statymą [Vor-stellen] žmogui pateikta. <...> Žmogus iš savęs pristato pasaulį ir sau pagamina gamtą. Šį pa-gaminimą [Her-stellen] turime mąstyti jo plačiaja ir įvairialype esme.“ (Heidegger 1977b [1946]: 287-288). O 1949 - ūjų priede tekstui „Daiktas“ – 1950 - ūjų laiške „jaunam studentui“ – randame tokią išraišką: „<...> kai apie objektiškumą, pagamintumo [Hergestelltheit] stovį ir kiltį, kai apie sąstatą [Gestell] yra šnekos.“ (Heidegger 2000a: 186). Kitaip tariant, čia jau eksplicitiškai „sąstatiška“ tikrovės išslaptinimo struktūra sutapatinama su gaminimo konceptualiniu lauku. Taigi visai pagrįstai galime teigti, kad moderniosios technikos esmės kaip sąstato (*Gestell*) atliekamas tikrovės „statymas“ (*stellen*) yra ankstyvosios „gaminimo“ (*herstellen*) sampratos, kurią skleidėme pirmajame šios disertacijos skyriuje aptardami senovės graikų mąstymo ištakas, tąsa. Iš tiesų „Technikos klausime“ – pamatiniame sąstato temai tekste – teigiama, jog moderniosios technikos dominavimo laiku „Plačiai paplinta regimybė, kad visa, kas yra, egzistuoja tik tiek, kiek tai padaryta [Gemachte] žmogaus.“ (Heidegeris 1992h: 235).

2.2.1. Netechninė technikos esmė

Taigi, anot Heideggerio, šitaip aptartas sąstatas lemia visą dabartinio tikrovės pasaulio atsivėrimą arba, pasakius mąstytojo mėgstama išraiška, sąstatas dabar lemia „tai, kas yra.“ Kaip teigiama, pavyzdžiui, straipsnyje „Onto-teo-loginė metafizikos sandara“, „Tai, kas yra dabar, nulemta moderniosios technikos esmės viešpatavimo, o šis viešpatavimas reiškiasi visose gyvenimo srityse ir vadinama įvairiai – funkcionavimu, tobulinimu, automatizavimu, biurokratizavimu, informacija.“ (Heidegeris

1992e: 349). O „Metafizikos įveikoje“ moderniosios technikos fenomenų įvairialypumas dar šitaip apibūdinamas: „Šis pavadinimas [technika – T.M.] apima visus esinijos regionus, konstruojančius esinių visumą: suobjektintą gamtą, suindustrintą kultūrą, rutinizuotą politiką ir dirbtinius idealus.“ (Heidegeris 1992b: 274). Šį labai įvairialypiškai besiskleidžiantį procesą toliau disertacijoje galėsime įvardyti ir „technizavimo“ vardu, pavartotu Heideggerio laiške Takehiko Kojimai (Technisierung (Heidegger 2006 [1963]: 157) ir kitur.

Detaliau išskleiskime ontologinį sąstato pobūdį, kaip tik ir lemiantį haidegeriškosios technikos sampratos unikalumą. Anot Dono Ihdes, „Heideggeris yra plačiai šlovinamas kaip viena didžiausių figūrų technologijos filosofijos pamatuose.“ (Ihde 2010: 1). Šis Heideggerio išskirtinumas technikos filosofijos srityje siejamas su jo pastanga ne tiesiog aprašyti pastaruosius porą šimtų metų regimą vis didėjančią moderniosios technikos įtaką žmogaus gyvenamajame pasaulyje, tačiau apmąstyti metafizinę ar ontologinę pačios moderniosios technikos galimybę bei ištakas. Reikia pabrėžti, jog ne išvardytieji konkretūs tikrovės technizavimo aspektai yra svarbiausi, tačiau juos vienijanti esmė. Kaip teigia Heideggeris „Tapatybės tezėje“, „Są-statas – jeigu taip galima dabar sakyti – turi daugiau esaties už visas atomines energijas ir visas mašinerijas, daugiau esaties negu organizacijos, informacijos ir automatizacijos jėga.“ (Heidegeris 1992g: 339). Vienas pagrindinių Heideggerio technikos filosofijos unikalumo bruožų yra bandymas parodyti technizacijos fenomeną jo susietume su visa Vakarų filosofijos tradicija nuo senovės graikų imtinai. O paprastai technika suvokiama kaip sudėtingų techninių aparatų, kuriais žmogus siekia vienokių ar kitokių tikslų, visuma. Anot Heideggerio toks – antropologinis – technikos supratimas yra teisingas, bet vis dėlto nepagaunantis technikos esmės. Čia ir galime prisiminti ankstyvasias Heideggerio Aristotelio filosofijai skirtas

paskaitas, kurios, kaip žadėjau, atsispindės ir vėlyvojoje Heideggerio moderniosios technikos sampratoje. Mąstytojas „Technikos klausime“ pats pakartoja vieną iš tų paskaitų motyvų: „Τέχνη yra ἀληθείην būdas. <...> Τέχνη yra pagaminimas [Her-vor-bringen] būtent kaip išslaptinimas, o ne kaip padarymas.“ (Heideggeris 1992h: 223-224). Ir galiausiai lygiai taip – aristoteliškai – Heideggeris aprašo moderniąją techniką: „Taigi technika nėra tik priemonė. Technika yra tam tikras išslaptinimo būdas. Jei mes tai turėsime galvoje, mums atsivers visai kita technikos esmės stichija. Tai išslaptinimo, t.y. tiesos, stichija.“ (Heideggeris 1992h: 223). Taigi, kitaip tariant, „<...> technikos esmė visai nėra techninė.“ (Heideggeris 1992h: 217). Pagal Heideggerį, technikos esmė nėra patys techniniai agregatai, bet veikia juos vienijantis ir įgalinantis pačios būties atsivėrimo būdas. Štai kodėl Andrew Mitchellas gali pasakyti, kad „Technologija yra ontologija. Sąstato darbas yra būties darbas.“ (Mitchell 2015: 57).

2.2.2. Technizacijos įtaka erdvės patyrimui

Gana svarbus moderniosios technikos elementas yra jos įtaka erdvės patyrimui. *Brėmeno paskaitose* skaitome: „Visi nuotoliai [Entfernungen] erdvėje ir laike traukiasi. Kur link žmogus seniau pakeliui buvo savaites ir mėnesius, ten dabar jis lėktuvu atvyksta pernakt. Tai, ką žmogus geriausiu atveju sužinodavo metų bėgyje arba išvis nesužinodavo, šiandien per radiją jis nuolat patiria akimirksniu. Augalų dygimas ir augimas, per amžius likęs paslėptas, dabar per minutę atvirai pademonstruojamas filmu. Filmą parodo tolimus seniausiųjų kultūrų miestus tarytum stovėtų būtent dabar šiandieniamė gatvės eisme. <...> Viskas kartu suplaunama į vienodą beatstumiškumą [Abstandlose].“ (Heidegger 1994 [1949]: 3-4). (Šis motyvas dar kiek kitaip nagrinėjamas

ir, pvz., 1957 -ųjų tekste „Kalbos esmė“.) Mano supratimu, čia aprašytas vyksmas yra techninio, iš pirminės gaminimo patirties kylančio tikrovės atvėrimo esamybės (*Anwesenheit*) pavidalu aspektas. Įvairiausi šiuolaikiniai techniniai artefaktai, ypač, matyt, medijų priemonės, tikrovę atskleidžia tiesiog grynuoju jos vaizdiniu ar išvaizda be natūraliame patyrimo dar esančių atstumų. Kaip teigia Jeffas Malpas, „Vienas iš būdų apibūdinti tam tikrą užsklaidos, būdingos technologiniam atvėrimui, būdą, yra pasakyti, kad jis pakeičia pačius *daiktus* į daiktų *reprezentacijas* (*Vorstellungen*) – t.y. jis re-prezentuoja daiktus tam tikrame „rėme“ ir tokiu būdu, kuris yra atitrauktas nuo jų autentiško įsivietinimo.“ (Malpas 2000: 226). Taigi techninis atstumų pradanginimas į beatstumiškumą (*Abstandlose*) yra iš pamatinės gaminimo patirties kylančio tikrovės atvėrimo vien esamybės, vien vaizdinio aspektu pavidalas.

Čia galime prisiminti aptartą *Būties ir laiko* nu-tolinimo (*Entfernung*) egzistencialą. Kaip minėta, esama svarstymų apie techninio atstumų (*Entfernung*) panaikinimo ir pastarojo egzistencialo ryšį. Paskaitykime minėtojo Jeffo Malpaso tekstą, mano nuomone, taikliai atskleidžiantį tiek kalbėjimo apie šį ryšį pagrįstumą, tiek šio ryšio narių skirtingumą, be to, šią problematiką susiejantį ir su mūsų jau aptartąja parankumo (*Zuhandenheit*) ir moderniosios technikos ryšio problema: „Kadangi paprastai kas nors suprantamas kaip išteklius per ryšį su gaminimo veikla – kaip mediena gali būti išteklius baldų gamybai – tai galima linkti suprasti Heideggerio technologijos sampratą per *Būties ir laiko* įrankių sąryšingumo darbo kontekste modelį – abejais atvejais, atrodytų, daiktai pasirodo per didesnę instrumentinių ryšių sistemą.“ (Malpas 2006: 281). Tačiau kaip tik *Būties ir laiko* erdviškumo samprata, anot Malpaso, ir neleidžia visiškai sutapatinti veikale išskleistos parankios ir moderniosios techninės būties atverties sampratų: „Vis dėlto technologinis sąryšingumas yra visa-apimantis tokiu būdu, koku įrankių

sąryšingumas nėra; tai, kas technologiška, organizuojasi ne per vietas ir regionus, kurie nulemia tai, kas įrankiška, bet veikia kaip viena išlyginta ir susijungusi „erdvė“, kurioje viskas redukuota į „tą patį“. Be to, kai tai, kas instrumentiška, visada esti ryšyje su tuo, kas esmingai yra žmogiškoji projekcija, taigi su žmogaus tikslais, tai, kas techniška, neturi kitų tikslų, nei daiktų nustatymas kaip prieinamų, sutvarkomų, kaip išteklių.“ (Malpas 2006: 281-282). Iš tiesų, Heideggerio *Būtyje ir laike* aptariama erdviškumo samprata glaudžiai susijusi su parankumo samprata. Būtent „Tai, kas kasdienėje apsieityje paranku, turi *artumos* [*Nähe*] pobūdį³⁹.“ (Heidegger 2014: 86 / *Sein und Zeit*: 102). Taigi kaip tik jau aptartieji reikmenys Heideggeriui yra esmingai artimi. Anot jo, „Ši galimos įrankiškos priklausomybės ‚kur link‘, pirma apdairiai laikytą prieš akis, rūpestingai apsieinant, vadiname *apylinke* [*Gegend*].“ (Heidegger 2014: 86 / *Sein und Zeit*: 103). Ši apylinkė, pagal Malpasą, skirtinga nuo technomokslinės monotoniškos erdvės sampratos – pirmoji veikia žymi senovės graikiškąją konkrečios vietos, τόπος, sampratą, beje, apmąstomą Šliogerio „filotopijos“ sampratoje. Taigi esama ambivalencijos: viena vertus, *Brėmeno paskaitose* aprašytas moderniujų technikų sąlygojamas atstumų pradanginimas panėši į *Būtyje ir laike* aprašytą nu-tolinimą, t.y. priartinimą, juolab ir čia jau aprašomi konkretūs techniniai nuotolius pašalinantys artefaktai (pvz., radijo aparatas); kita vertus, *Būtyje ir laike* aprašytoji *Dasein* tendencija link *artumos* žymi tokius į konkretybę orientuotus fenomenus, kurie veikia priešingai moderniosios technikos niveliuojančioms tendencijoms.

³⁹ Pirmąją Kačerausko vertimo sakinio dalį koregavau.

2.2.3. Ekonominis technizacijos matmuo. Suišteklėjimas

Kitas svarbus technizacijos aspektas – ekonominis. Šis aspektas Heideggerio daugiausiai aptartas 1946 - ujų tekste „Kam poetas?“, skirtame Friedricho Hölderlino ir Rainerio Rilkes poezijai. Nors pats straipsnio pavadinimas nurodo į Hölderlino poeziją, daugiau dėmesio jame neatsitiktinai skiriama Rilkes tekstams – šis poetas, be kita ko, yra žinomas kaip tas, kuris ne tik savo poezijoje, bet ir laiškuose yra aptaręs tikrų daiktų prarastį masinės techninės jų gamybos laike. Šį Rilkes kūrybos motyvą yra nagrinėjęs Arvydas Šliogeris knygoje *Daiktas ir menas* (1988); būtent tai Rilkes kūryboje rūpi ir Heideggeriui. Tad šiame Heideggerio straipsnyje, komentuojant ir interpretuojant poetą, teigiama, kad „Jis [ankstesniame sakinyje minimas techninio dominavimo objektyvumas – T. M.] ne tik produkcijos [Produktion] proceso metu sustato visus esinius kaip pagaminamus [Herstellbares], bet jis pristato produkcijos produktus per prekybą [Markt].“ (Heidegger 1977b [1946]: 292). Taigi, lygiagrečiai prieš tai aptartai visos esinijos technizacijai vyksta ir taip „apdorotos“ tikrovės suprekinimas. Pagal minėtąjį straipsnį, netgi „Žemė ir jos atmosfera tampa žaliava.“ (Heidegger 1977b: 289). Jau 1955 - ujų tekste *Gelassenheit* bus pasakyta, jog „Gamta tampa viena milžiniška benzino kolonėle, energijos šaltiniu moderniajai technikai ir industrijai.“ (Heidegger 2000c: 523). Žmogus, visą esiniją verčiantis preke (Ware (Heidegger 1977b: 313)), savo ruožtu, pats tampa prekybininku (Kaufmann (Heidegger 1977b: 314) *par excellence*). Kaip teigia Lisa Campolo, „Technologinei sąmonei viskas priklauso kalkuliacijai ir vertinimui naudos ar investicijos gražos požiūriu.“ (Campolo 1985: 435). Taigi, kaip minėta, su techniniu esinijos apdirbimu lygiagrečiai vyksta ir jos suprekinimas. Nors Heideggeris šitaip neįvardija, norėdami nurodyti tokį kapitalistinių santykių būdą, kurio pamatu yra technika, gana laisvai –

nesistengdami išskirti konkrečiau šio reiškimo laikotarpio (Norkus 2012: 84-86) – galėtume jo aprašomą procesą įvardyti *technokapitalizmo* vardu.

Apibendrinami pasakykime, kad šis techninio suprekinimo ir vartojimo procesas turbūt yra masiškiausias ir todėl labiausiai mūsų visuomenėse pastebimas sąstato (*Gestell*) (ar machinacijos) vyksmo aspektas. Kaip teigia Robertas Sinnerbrinkas, „Technologinis provokavimo būdas susideda iš dinaminių energijos atvėrimo, transformavimo, kaupimo ir įtinklinimo procesų nesibaigiančiame gamybos ir vartojimo rate, kurio tikslas yra savęs-išsaugojimas ir nuolatinė plėtra (naujoji globalinė ekonomika tad, matyt, yra galingiausias haidegeriškojo *Gestell* atvejis.“ (Sinnerbrink 2006: 87). Toliau panagrinėsime kaip šis procesas liečia žmogų – jau nebe kaip minėtąjį prekybininką, bet jį patį kaip prekę.

2.2.3.1. Žmogus kaip išteklius. Masių visuomenė

Nors tikrovės suišteklėjimas vyksta žmogaus rankomis, vis dėlto, anot Heideggerio, ne žmogus yra tikrasis šio vyksmo autorius. Veikiau tai, kas galioja visai esinijai, taip pat galioja ir pačiam žmogui – jis taip pat tampa visaapimančio suišteklėjimo objektu. Kaip Heideggeris rašo „Technikos klausime“, „Toks nustatantis išslaptinimas gali įvykti tik tiek, kiek žmogus savo ruožtu jau yra išprovokuotas [herausgefordert] eksploatuoti [herauszufordern] gamtos energiją. Bet jeigu žmogus yra tam išprovokuotas, nustatytas, ar tokiu atveju ir pats žmogus – dar pirmapradiškiau negu gamta – nepriklauso⁴⁰ nuo stovėsenos? Įprastinė kalba apie žmogiškąją medžiagą, apie kokios nors klinikos „ligonių sudėtį“ šią mintį patvirtina.“ (Heideggeris 1992h: 227). Taigi ne tik kokios Žemėje glūdinčios uolienos tampa ištekliumi, bet ir pats žmogus. Galima paminėti, kad ir, pavyzdžiui, Vilniaus universitete esama „Žmogiškųjų

⁴⁰ Vertimas kiek koreguotas.

išteklių valdymo skyriaus“, o Ekonomikos fakultete galima studijuoti „Žmogiškųjų išteklių vadybą“. Čia mums ne tiek svarbi šių mokslų ar administracinių struktūrų darbo specifika ir detalės, kiek pamatinis bendras požiūris į žmogų, atsispindintis jų bendrame objekte („žmogiškųjų išteklių“) įvardijime.

Manychiau, kad galima išskirti bent dvi šio Heideggerio aptariamo žmogaus suišteklavimo kryptis. Pirmiausia aptarkime savitą socialinę organizaciją modernybėje. Čia turimas omenyje industrinės revoliucijos sukeltas demografinis sproginimas, išsipildęs vadinamosios masių visuomenės pavidalu. Kaip pamename, šį reiškinį Heideggeris tam tikru mastu aptarė *Das Man* vardu dar *Būtyje ir laike*, aprašydamas anonimino industrinės visuomenės buvojimo specifiką. Kaip teigia Zimmermannas, „Mašinos yra, Heideggeris argumentavo, dalis globalinės gamybos sistemos, kuri nebėra niekieno ar jokios klasės „nuožiūroje“; veikia pati žmonija yra patarnaujanti save-valdančiai technologinei sistemai.“ (Zimmermann 1990: 214). Heideggerio tekstuose, skirtuose techninės dabartinių visuomenių būklės aprašymams iš tiesų neretai randame žmogaus kaip technikos įrenginių priedėlio aprašymus, juose dažnai kalbama apie dabartinį žmogų kaip priedą prie techninių artefaktų. Iš esmės Heideggeriui tai *technizuotas gyvūnas* [*technisierte Tier*], kaip įvardyta dar *Indėliuose į filosofiją* (Heidegger 1989a: 98).

Anot Heideggerio, „Žmonių masės kiekybinis prieaugis iš tikrųjų reguliuojamas planingai, kad niekada neišnyktų pretekstas didelėms masėms reikalauti didesnių „gyvenimo erdvių“⁴¹, kurios vėl savo

⁴¹ Šliogerio atliktą termino „Lebensräume“ vertimą „erdvėmis“ papildau, kaip ir yra originale, „gyvenimo erdvėmis“. Toks vertimas ne tik tiksliau atitinka originalą, bet ir nurodo svarbų vokiečių nacionalsocialistinės ideologijos terminą. Kaip žinia, plačiai svarstomas Heideggerio įsivėlimas į 1933 - ują ir vėlesnius Vokietijos politinius įvykius. Šiame, kaip gana neapibrėžtai pažymėta, 1936-1946 metais rašytame tekste matome, jog Heideggeris yra kritiškas vokiečių nacionalsocialistinės ideologijos atžvilgiu, t.y. jis ją įrašo į būties užmaršties istoriją, nors, pvz., garsiajame 1976 - aisiais metais

ruožtu reikalauja atitinkamai didesnių žmogiškų masių, reikalingų toms erdvėms eksploatuoti. Šis sunaudojimo dėl sunaudojimo ciklinis judėjimas yra vienintelis vyksmas, kuris būdingas absurdišku tapusio pasaulio istorijai.“ (Heideggeris 1992b: 287). Ir kitas fragmentas, papildantis pastarąjį: „<...> žmonių [volkes] išsaugojimas nėra galimas tikslas, bet vien tik tikslo įsteigimo sąlyga. Jei sąlyga tampa besąlygiška, tada ateina tikslų nenorėjimas, nukirtimas bet kokio plačiai siekiančio apmąstymo [Besinnung] vardan galios [Macht].“ (Heidegger 1989a: 99). Heideggeriui, tarsi iš šalies stebinčiam įvairių technikų įgalintą demografinį sprogimą, šis vyksmas atrodo absurdiškas ir beprasmis – jam trūksta kažin kokio tikslo. Būtų galima klausti, ar, tarkime, Heideggeriui prasmingas ikiindustrinio laikotarpio valstiečio gyvenimas – juk iš šalies žiūrint jį taip pat galima traktuoti kaip darbą dėl išlikimo. Kad ir kaip būtų, Heideggerio atlikti planingo masių gyvenimo aprašymai įtakingi vėlyvesniems mąstytojams. Anot Roberto Sinnerbrinko, „Heideggerio technikos esmės apmąstymai sudaro svarbų, nors neįvertintą, pradžios tašką biogalios ir biopolitikos sampratų apmąstymui.“ (Sinnerbrink 2005: 241). Sinnerbrinkas pirmiausia čia turi galvoje mūsų aptartąją machinacijos sampratą ir jos įtaką atitinkamiems Michelio Foucault ir Giorgio Agambeno apmąstymams. Kaip teigia Mitchellas, „Bet koks likutinis žmogaus privilegijavimas, bet koks „humanizmas“, netgi bet kokia erdvė tarp žmogaus kaip subjekto par excellence ir jo objekto (*Gegenstand*) dabar prarasta. Jau pačioje karo pradžioje Heideggeris identifikavo biotechnologinius šios transformacijos išsišakojimus.“ (Mitchell 2015: 34). Kitaip tariant, pačios žmonių visuomenės, anot Heideggerio, tampa techniškai kontroliuojamais, galima sakyti, *pagaminamais* dariniais.

Dabar aptarkime išskirtiną antrą žmogaus technizacijos

išspausdintame (1966 - aisiais duotame) interviu žurnalui *Der Spiegel* yra pripažinęs, jog iš nacionalsocialistinio sąjūdžio tikėjęs to, ką gana bendrai ir siejant su šio darbo tema, galima įvardyti atsvara techninei būties interpretacijai pasaulinėje politikoje.

aspektą, liečiantį jau ne tiek socialinę jo organizaciją, bet pačią žmogaus prigimtį. Naujųjų technomokslių teikiamos galimybės skverbti į pačią biologinę ar fiziologinę žmogaus šerdį itin domino Heideggerį; atrodo, kad jam tai buvo bene svarbiausias technomokslo įvairiausių apraiškų aspektas. Kaip teigiama 1955 - ūjų tekste *Gelassenheit*, „Nemąstoma, kad čia parengiamas toks gyvybės ir žmogaus esmės užpuolimas technikos priemone, palyginus su kuriuo vandenilinės bombos sprogdimas mažai tereiškia. Mat būtent jei vandenilinės bombos *nesprogs* ir gyvybė Žemėje liks išsaugota, su atominiu amžiumi priartės neįvairus pasaulio pasikeitimas. Tuo pačiu iš tiesų neįvairu yra ne tai, kad pasaulis tampa vis labiau ir labiau techniškas. Kur kas neįvairiau lieka tai, kad žmogus šiam pasaulio pasikeitimui nėra pasirengęs, kad jis dar negali, nuovokiai mąstydamas paties dalyko masto ginče, pasiekti tai, kas iš tikrųjų brūkšta šiame amžiuje.“ (Heidegger 2000c: 525). Taigi, technikos teikiamos galimybės žmogaus gyvybės esmės atžvilgiu Heideggeriui svarbiau nei atominės bombos grėsmės egzistavimas; dar daugiau, mąstytojas provokuojančiai teigia, jog jam pavojingiau atrodo galimybė, kad branduolinis pasaulinis karas vis tik neįvyks ir techninės galimybės, liečiančios gyvybės, taigi ir, svarbiausia, žmogaus prigimtį, bus įgyvendintos. Kas čia turima omenyje? Heideggeris detalai neišplėtoja šios temos, tačiau paskirų užuominų galime rasti daugybėje vėlyvųjų jo tekstų. Kaip teigiama, pavyzdžiui, tekste „Metafizikos įveika“, „Kadangi žmonija yra svarbiausia žaliava, galima tikėtis, kad dėl dabarties cheminio tyrinėjimo vieną gražią dieną bus įrengti dirbtinio žmogiškosios medžiagos gaminimo centrai.“ (Heideggeris 1992b: 286). Ši galimybė nuolat traukė mąstytojo dėmesį – 1969 - ūjų seminare skaitome: „Čia išskyla paviršium, neįvairiau nei pasaulio erdvės užkariavimas, biologijos persikeitimas į *biofiziką*. Tai reiškia, kad žmogus gali būti pagamintas pagal numatytą planą kaip koks nors techninis objektas.“ (Heidegger 1986:

358). Galiausiai paskaitykime 1968 - ūjų pokalbį su Richardu Wisseriu, kuriame ši galimybė išplėtojama bene detaliausiai: „<...> aš mažtau apie tai, kas šiandien vystosi kaip biofizika, kad apžvelgiamu laiku būsime tokioje padėtyje, jog žmogų taip galėsime *padaryti* [*machen*], t.y. grynai jo organinėje esmėje taip sukonstruoti, kaip jo bus reikiama: įgudusį ir neįgudusį, protingą ir – kvailą. Štai kas ateina! *Techninės* galimybės šiandien yra parengtos ir jau buvo aptartos Nobelio premijos laureatų suvažiavime Lindau⁴² <...>.“ (Heidegger 1988 [1968]: 25). Praėjus beveik pusamžiui po šių Heideggerio nuogastavimų galime pasakyti, kad bent jau viešai prieinamomis žiniomis ši galimybė nėra įgyvendinta. Šiaip ar taip, intensyviai tiriamos žmogaus DNR struktūros, kurių modifikavimas, įsibraunant praktiškai į pačią žmogaus kaip gyvos būtybės struktūros šerdį, leis išvengti mirtinų ligų ir sunkių sutrikimų. Dar daugiau: visai neseniai mokslininkai, jau nuskaičius žmogaus genomą, sutarė jį *parašyti*⁴³, t.y. jau nebe modifikuoti esamą, natūraliai rastą žmogaus prigimties struktūrą, bet dirbtinai ją susintetinti. Susiejant su mūsų disertacijos vienu pagrindinių motyvų, galima pasakyti, kad čia mokslininkų suplanuotas Heideggerio eksplikuotos (kaip pamine, senovės graikų metafizikos esmės kontekste) tikrovės *pagaminamumo* struktūros išplėtimas į pačią žmogaus prigimtį. Tad visai taikliai rašo Šliogeris: „Visi šios Žemės esiniai yra gimdiniai, ir tik hominidas – gaminys. Todėl jis ir pasmerktas gaminti negyvybės agregatus, kūrinius-lavonus. Tik pusė hominido, įsikūnijusio

⁴² Heideggeris turi galvoje amerikiečių biochemiką ir virusologą Wendellį Stanley, anot mąstytojo, minėtame suvažiavime šitaip išsitarusį: „Arti valanda, kai gyvybė atsidurs chemiko rankose, kuris gyvą substanciją pagal savo nuožiūrą išardydamas ir sudėliodamas pakeis.“ (Heidegger 2000c: 525). (Atrodo, Heideggeris cituoja gana laisvai; aptariamą Stanley paskaitą „Viruses“ galima paklausti čia: <http://www.mediatheque.lindau-nobel.org/videos/31538/viruses-1955/meeting-1955>) Šiaip ar taip, Stanley, matyt, čia turėjo galvoje jau kuris laikas gana sėkmingai vystomą genų inžineriją. Pastaraisiais metais šia gyvybės *pagaminamumo* logikos kryptimi žengtas dar radikalesnis žingsnis sintetinės biologijos pavidalu; šią temą, jos teikiamas perspektyvas, šiek tiek ir filosofinę prasmę įdomiai aptaria Zenonas Norkus (2012).

⁴³ Žr.: <http://science.sciencemag.org/content/early/2016/06/01/science.aaf6850>

moteryje, dar gali gimdyti, bet tai tėra tik laikina funkcija, nes tikrasis hominido pašaukimas – dabar tai akivaizdu – klonuoti į save panašias mašinas, vadinasi – gaminti net save patį, pranokstant net savo oportunistinį Kūrėją.“ (Šliogeris 2016: 121). Heideggeriui taip pat labiausiai rūpėjo *biotechnologijų* (ir Vilniaus universitete esama Biotechnologijos instituto, beje, įkurdinto naujai atidarytame Fizinių mokslų ir technologijos centre) reikšmė būtent žmogaus prigimčiai. Tačiau, žinoma, ši įtaka žmogaus prigimčiai galima tik techniškai įsisavinus smulkesnes gyvybės formas ir struktūras. Kaip teigia Vytautas Rubavičius, „Į ląstelės gyvavimą žvelgiama technologijų požiūriu – išskiriamos vienas ar kitas jos medžiagos gaminančios mašinos, tų medžiagų transportavimo linijos ir mechanizmai, taip pat valdymo blokai: „(...) nanotechnologijų srityje ląstelių dalims ir jose vykstantiems procesams aprašyti taikoma mechaninės inžinerijos kalba: ląstelės ir jų dalys laikomos mikro- ar nanomašinomis“ (Grunwald ir Julliard 2007: 78)⁴⁴.“ (Rubavičius 2010: 53). Prie šios gyvybės technizavimo temos dar sugrįšime. Dabar tik galime prisiminti, kad kartu su tokiu gyvybės techniniu įvaldymu lygiagrečiai vyksta ir jos suprekinimas. Kaip vėlgi rašo Rubavičius, „Įvairių korporacijų, mokslo bendrovių ir valstybinių agentūrų nuosavybe, kuri rinkai pateikiama kaip įvairios prekės, tampa žmogaus kūno „medžiagos“ ir gyvosios materijos elementai – genai bei proteinais, jų sąveikos procesai.“ (Rubavičius 2010: 47).

2.2.4. Moderniosios technikos ir Naujųjų laikų gamtos mokslo ryšys

Ir pats paskutinysis Heideggerio tekstas skirtas technikos temai, tačiau šiame skirsnyje svarbus tas faktas, kad technikos problema tame

⁴⁴ Rubavičius čia cituoja šių autorių straipsnį „Nanotechnology – Steps Towards Understanding Human Beings as Technology?“ žurnale *NanoEthics 1*.

tekste siejama su Naujųjų laikų gamtos mokslo tema. Šis ryšys – technikos ir Naujųjų laikų gamtos mokslo – šalia krikščionybės ir technikos ryšio yra vienas svarbiausių. Štai ką Heideggeris 1976 - aisiais savo laišku pasiūlė apsvaistinti amerikiečiams tuo metu jau dešimtajame *Heideggerio ratelio* (*Heidegger Circle*) suvažiavime: „Ar Naujųjų laikų mokslas – kaip manoma – yra moderniosios technikos pamatas, ar pirmasis pats jau yra pamatinė technologinio mąstymo forma <...>?“ (Heidegger 2000e [1976]: 747). Heideggeris sugestionuoja, kad veikiau tikras yra pastarasis atsakymo variantas, t.y. kad modernioji technika, tiksliau, jos esmė, yra Naujųjų laikų gamtos mokslo pamatas. Šią tezę jis yra išreiškęs daugiau nei prieš du dešimtmečius: „Naujųjų laikų mokslas išaknytas technikos esmėje.“ (Heidegger 2002 [1951-1952]: 140). Tačiau, panašiai kaip ir aptartasis technikos ir krikščionybės ryšys, gamtos mokslo ir moderniosios technikos santykis nėra vienareikšmis. Kaip teigia detaliausiai Heideggerio mokslo sampratą išnagrinėjusi Trish Glazebrook, „Be mokslinio objekto, tad, technika nebūtų galima <...>. [Technika] yra atverties būdas, kuris, panaudojus *Būties ir laiko* terminologiją, perrašo tai, kas esama, į tai, kas paranku; ji perima kaip resursą tai, ką mokslas reprezentuoja kaip objektą.“ (Glazebrook 2000: 114). Šioje vietoje nespręskime, kuris gamtos mokslo ir technikos santykio variantas – ar moderniosios technikos esmė įgalina Naujųjų laikų gamtos mokslą, ar vis tik Naujųjų laikų gamtos mokslas įgalina moderniąją techniką – yra teisingas, bet tiesiog apibendrinkime, kad, anot Heideggerio, tarp šių kultūrinių reiškinių esama tampraus ryšio.

Šiaip ar taip, mano supratimu, svarbiausias moderniajai technikai Naujųjų laikų gamtos mokslo bruožas suformuluotas dar 1935/36 - ūjų metų paskaitų kurse *Daikto klausimas*. Jame teigiama, jog „<...> pranyksta skirtis tarp natūralaus ir priešgamtinio, t.y. prievartinio judėjimo <...>.“ (Heidegger 1984a: 89). Turimas galvoje Isaaco Newtono

pirmasis judėjimo dėsnis, teigiantis, jog judantis kūnas išlaiko savo judėjimą arba rimtį tol, kol išorinė jėga nepriverčia tos padėties pakeisti. Anot Heideggerio, šitokia esinijos samprata panaikina dar Aristotelio *Fizikoje* suformuluotą skirtį tarp gamtinių, natūralių esinių ir žmogaus dirbinių, artefaktų, t.y. tarp esinių, turinčių judėjimo pradą savyje iš prigimties ir tarp esinių, judančių dėl žmogiškosios veiklos – taigi garsiąją skirtį tarp φύσει ὄντα ir τέχνη ὄντα. Vokiečių mokslo filosofas Paulas Hoyningnen-Huene taip pat teigia, kad su Naujųjų laikų gamtos mokslo dėsnio sampratos atsiradimu „<...> skirtis tarp „iš gamtos esinčiųjų daiktų“ ir artefaktų nustoja savo mokslinio relevantiškumo.“ (Hoyningnen-Huene 1989: 45-46). Tokia Naujųjų laikų gamtos mokslo tikrovės samprata leidžia įsigalėti ir yra gimininga moderniajai-techninei tikrovės pagaminamumo logikai. Štai kodėl jau vėlesniame tekste, 1963 - ūjų metų laiške Takehiko Kojimai – viename svarbiausių Heideggerio moderniosios technikos sampratos tekstų – randame tokį pasakymą: „Šis gaminimas [Her-stellen], t.y. tai, kas nuosaviausia technikai, išsipildo autentiškiausiu būdu europietiškujų Vakarų istorijoje per Naujųjų laikų matematinio gamtos mokslo iškilimą.“ (Heidegger 2006 [1963]: 156). Apibendrinkime, kad, anot Heideggerio, tarp Naujųjų laikų gamtos mokslo ir moderniosios techninės būties atverties esama glaudaus ryšio, mano nuomone, ryškiausiai pasirodančio per tikrovės traktuotę gaminimo struktūroje.

2.3. Technika kaip metafizikos išsipildymas

Šiame poskyryje išskleiskime dar vieną pamatinį brandžiosios Heideggerio technikos sampratos aspektą – jos susietumą su klasikine Vakarų metafizika, t.y. tam tikrą techninio būties atvėrimo filosofijos-istorinį matmenį. Kaip teigiama „Metafizikos įveikoje“, „<...> „technika“

čia reiškia ne izoliuotus mašininės gamybos ir montavimo regionus. <...> Pavadinimas *technika* čia suprantamas taip esmingai, kad savo reikšme jis sutampa su pavadinimu *užbaigtoji metafizika*. Jame glūdi prisiminimas apie τέχνη, kuri apskritai yra viena iš pamatinių esmingo metafizikos išsiskleidimo sąlygų.“ (Heidegeris 1992b: 274). Taigi, anot šio Heideggerio mąstymo kelio, modernioji technika išsivystė – per Vakarų filosofijos istoriją – iš senovės graikų metafizikos esmės. Svarbu tai, kad Heideggeris kaip senovės graikų metafizikos esmę čia pamini būtent τέχνη sąvoką – tai patvirtina mūsų keltą hipotezę, jog pirmajame šios disertacijos skyriuje aptartos ankstyvosios Heideggerio paskaitos, skirtos išskleisti gamybinį senovės graikų mąstymo kulties horizontą, esmingai susijusios su vėlyvesniaisiais Heideggerio moderniosios technikos apmąstymais.

Kas konkrečiau čia Heideggerio turima galvoje? Tai susiję su ne kartą šioje disertacijoje jau sutikta „esamybės“ (*Anwesenheit*) samprata. Kaip teisingai pastebi Miguelis de Beistegui, „Technologija, jis [Heideggeris – T.M.] argumentuoja, nėra naujas fenomenas. Tai netgi nėra senas fenomenas. Veikia ji sutampa su europietiška istorija kaip tokia, t.y. su tuo, kas yra nuspręsta ir įvykę mūsų istorijoje. Tai yra technologijos istorija. <...> Mūsų istorinė pradžia yra paženklinta esmingai technologine būties interpretacija esamybės ir radimosi prasme. Pats fenomeniškas ar esmas yra suprasti technologiškai.“ (Beistegui 2005: 117). Kitaip tariant, senovės graikų būties kaip pastovios esamybės interpretacija (kaip pamename, kylanti iš pamatinės gaminimo veiklos) galiausiai išsivysto į moderniosios technikos sąlygojamą būties kaip grynojo suišteklinto vaizdinio patyrimą. Paskaitykime ilgoką – tačiau labai pavaizdų – pasažą iš šeštojo dešimtmečio pradžios teksto *Kas vadinama mąstymu?*: „Jeigu esinių būtis neviešpatautų esamojo esamumo [Anwesens von Anwesendem] prasme, tai esiniai negalėtų pasireikšti kaip priešstovintys, kaip objektų objektyvumas, o pagal tokį priešstovimišką priešstatomumą ir

pastatomumą kiekvienam gamtos statymui ir nustatymui vyksta nepaliaujama jos [gamtos – T.M.] išplėšiamų galių inventorizacija. Toks vyksmas gamtos galios išteklių atžvilgiu kyla iš paslėptos moderniosios technikos esmės. Jeigu *εἶναι*, esinių būtis, neviešpatautų esamumo, taigi priešstovinčios medžiagos priešstovimumo prasme, tai lėktuvo varikliai ne tik neveiktų – jų apskritai nebūtų. Jei esinių būtis neišeitų į atvirumą kaip esamojo esamumas, tai elektrinė atomo energija niekada nebūtų atsiskleidusi ir žmogus nebūtų galėjęs būti įstatytas į jos pobūdžio techniškai nulemtą darbą.“ (Heidegger 2002: 238). Ši tezė – jog būties atsivėrimas esamybės aspektu galiausiai pereina į moderniąją techninę būties atvertį – pasikartoja ir kituose vėlyvuosiuose Heideggerio tekstuose, pvz., 1962 - ujų tekste *Laikas ir būtis*. Čia neskleisime įvairių Heideggerio pateiktų būties istorijos variantų, tik apibendrintai pasakysime, kad, anot mąstytojo, pirminė senovės graikų būties patirties orientacija į pastovią esamybę galiausiai perėjo į techninę būties atvertį. Kaip apibendrina Paola Marrati, „Būties kaip *Anwesen* atspaudas išsiskleidžia per tai, ką Heideggeris vadina transformacijų gausa (*Wandlungsfülle*), sudarančia *Geschichte* per kiekvieną iš metafizinių būties determinacijų iki pat moderniosios technologijos, kuri savuoju planetinio dominavimo mastu, primeta Žemės gyventojams galutinę būties kaip *Anwesen* formą: *Anwesen* kalkuliuojamo *Bestand* prasme.“ (Marrati 2005: 98). Įdomumo dėlei paminėkime, jog, pvz., interviu žurnalui *Der Spiegel* Heideggeris vis dėlto ir suabejoja galimybe dabartinį moderniosios technikos laiką paaiškinti per redukciją į senovės graikų filosofinio mąstymo esmę: „Tačiau aš sakau: tradicinės metafizikos mąstymo būdas, kuris užsibaigia kartu su Nietzsche, nebesiūlo jokios galimybės mąstymu patirti pagrindinių techninio pasaulio laikmečio požymių.“ (Heidegger 2000e [1966]: 674-675).

3. HEIDEGGERIO TECHNIKOS TRAKTUOTĖS AMBIVALENCIJA

Kaip matėme, galima teigti, jog technika yra vienas centrinių Heideggerio būties apmąstymo elementų. Kai Heideggeris klausia, kas yra būtis, dažnai – vėlyviausiajame laikotarpyje eksplicitiškai, tačiau ir ankstyvajame galbūt implicitiškai – jis turi omenyje kaip tik techninės būties atverties ar net tiesiog pačios būties kaip techninės užklausimą. Šiame skyriuje panagrinėsime kaip šis centrinis motyvas – būties techniškumas – Heideggerio traktuojamas ar, galima sakyti, vertinamas. Mano nuomone, čia galime išskirti dvi pagrindines tendencijas: viena vertus, negatyviają, kritišką ir, kita vertus, pozityviają, apropriuojančiąją. Trečiajame šio skyriaus poskyryje šį Heideggerio technikos traktuotės dvilypumą išskleisiu per Heideggerio atliktas pamatinių senovės graikų sąvokų – φύσις ir τέχνη – ryšio interpretacijas.

3.1. Alternatyvos techniškumui linija

Nuo daugmaž ketvirtojo dešimtmečio vidurio Heideggerio raštuose regime gausybę neigiamų moderniosios technikos padarinių aprašymų. Technika vokiečių mąstytojui pirmiausia yra pavojinga (*gefährlich*). Tačiau ji tokia yra ne vien ta prasme, kuria ji suvokiama paprastai, t.y. technika pavojinga ne tik savo griaujamąja galia (modernioji techninė militaristinė industrija su branduoliniu, cheminiu ir biologiniu masinio naikinimo ginklais), tarša (transportavimo ar gyvulininkystės ūkio) ir pan. Heideggeriui technika pirmiausia pavojinga ontologine prasme – tuo, kokią neigiamą įtaką ji daro žmogaus santykiui su būtimi.

3.1.1. Neigiami praktiniai technikos padariniai

Heideggerio raštų korpuse galima rasti įprastų nerimo dėl neigiamų praktinių moderniosios technikos padarinių išraiškų. Pavyzdžiui, „Metafizikos įveikoje“ skaitome: „Kad būtis galėtų įvykti kaip pirmapradė tiesa, prieš tai turi būti sulaužyta būtis kaip valia, pasaulis turi pražūti, žemė turi būti nuniokota, o žmogus turi būti paverstas grynojo darbo vergu.“ (Heideggeris 1992b: 267). Pirmosios šio sakinio dalies prasmę aptarsime vėliau, tačiau šiame skirsnyje mums svarbi antroji: anot Heideggerio – tą sakinio dalį galima ir taip kiek perfrazuoti – šiuo metu „pasaulis žūva, žemė niokojama, o žmogus verčiamas grynojo darbo vergu“. Čia galima išskirti bent du aspektus. Pirmasis – susijęs su paties žmogaus gyvenimo saviorganizacija, kurią aptarėme nagrinėdami „sąstato“ (*Gestell*) temą ir kuri čia įvardijama tuo, kad „žmogus paverčiamas grynojo darbo vergu“. Anot Huberto Dreyfuso, „<...> Heideggeris mano, kad tobulai sutvarkyta visuomenė, skirta visų gerovei, nėra išeitis iš mūsų problemų, bet techninio būties supratimo kulminacija.“ (Dreyfus 2006: 362). Techninė visuomenės organizacija pirmiausia pavojinga tuo, jog ji, anot Heideggerio, neturi pamato: „Ir Rusija, ir Amerika metafizikos požiūriu yra vienas ir tas pat – visur tas nelemtas įsisiautėjusios technikos šėlsmas ir pamato neturinti vidutinio žmogaus organizacija.“ (Heideggeris 2004: 58). Lygiai tas pat pasakytina ir apie, pavyzdžiui, švietimo sistemą (šitaip Heideggeris išsitarė dar 1929-aisiais): „Mokslo sritys labai atitrūkusios viena nuo kitos. Jų objektų nagrinėjimo būdai yra labai skirtingi. Šią išsibarsčiusių disciplinų įvairovę šiuo metu sieja tik universitetų ir fakultetų techninė⁴⁵ organizacija bei praktinis vienareikšmių disciplinų tikslingumas. Tuo tarpu įsišaknijimas [Verwurzlung] į jų esmingąjį pagrindą yra išnykęs.“ (Heideggeris 1992:

⁴⁵ Įterpiu šį Šliogerio vertime praleistą, tačiau originaliaame tekste esantį šiam kontekstui esmingą būdvardį.

113). Tokį mokslų įvairovę vienijantį pagrindą Heideggeris bandė eksplikuoti savojoje rektorius inauguracinėje kalboje. Šiaip ar taip, *Indėliuose į filosofiją* jau tiesiogiai kalbėta apie dabartinės visuomenės – ne vien aukštojo mokslo – iššaknijimą (Entwurzelung) (Heidegger 1989a: 62). Prie šio bepatatiškumo ar iššaknijimo tuoj dar prieisime.

Dabar išskleiskime antrąjį moderniosios technikos keliamo pavojaus aspektą – būtent liečiantį žmogaus santykį su gamta. Kalbant apie šią temą galima pasakyti, jog nenuostabu yra tai, kad Heideggerio pavardė yra gana regima toje srityje, kurią plačiaja prasme, nesigilinant į šių apmąstymų išsišakojimus ir kryptis, galime pavadinti ekologine filosofija. Heideggeriui tikrai nesvetimas toks ekologinis gamtos ir moderniosios technikos supriešinimas: „Beržas niekada neperžengia savo galimybių ribų. Bičių šeimyna gyvena pagal savo galimybes. Tik valia, visapusiškai įsimontuodama į techniką, žemę bloškia į nuovargį, išnaudojimą ir dirbtinę kaitą. Ji išbloškia žemę anapus prigimtinio jos galimybių rato ir priverčia ją tapti tuo, kas jau nėra galima ir todėl yra negalima.“ (Heideggeris 1992b: 288). Taigi, anot mąstytojo, modernioji technika gamtą ne tik nuniokoja tiesiogine šio žodžio prasme, pavyzdžiui, vis daugiau natūraliųjų erdvių išnaikinant paverčiant jas žmogui tinkamomis gyventi teritorijomis ar išdarkant natūralų kraštovaizdį, pavyzdžiui, geležies rūdos išgavimui, tačiau ji turi ir bendresnio pobūdžio, galima sakyti, metafiziškesnių neigiamai vertintinų padarinių – modernioji technika peržengia tam tikras gamtoje nusistovėjusias vidines jos ribas. Kaip dar vieną pastarojo atvejo pavyzdį paskaitykime vėlyvesnį garsųjį interviu žurnale *Der Spiegel*: „Viskas funkcionuoja. Būtent tai ir yra neįaukiausia, kad tai funkcionuoja ir kad funkcionavimas veda prie tolesnio funkcionavimo, ir kad technika žmogų vis labiau išplėšia ir su šaknimis išrauna iš žemės. Aš nežinau, ar jūs esate šokiruoti, bet kokiu atveju, aš buvau šokiruotas, kai pamačiau žemės nuotrauką, darytas iš

mėnulio. Mums visai nereikia jokios atominės bombos, žmogus jau išrautas iš žemės. Mums beliko grynai techniniai santykiai. Žmogus šiandien gyvena jau nebe ant žemės.“⁴⁶ (Heidegger 1976b: 206). Ir čia pasikartoja žmogaus iššaknijimo motyvas, tik jau ne žmogaus gyvenimo saviorganizacijoje, o jo santykiyje su gamta. Pakartokime, kad modernioji technika ne tik tiesiog fiziškai naikina gamtą, tačiau ir peržengia tam tikras vidines jos ribas bei natūralų žmogaus santykį su ja. Šliogeris šia tema šitaip yra kalbėjęs: „Kodėl Heideggeris savotiškai atmetė metafiziką arba norėjo išryškinti kitas galimybes? Todėl, kad iš metafizikos kiaušinio išsiriti šiuolaikinis mokslas, iš mokslo – technika, kuri, kaip Heideggeris, ypač savo vėlyvuosiuose darbuose, teigia, nuniokojo žemę, sukėlė baisingas katastrofas, kurių liudininku jis buvo. Metafizika virto ideologija, virto technologija. Būtent iš metafizikos, metafizinių idėjų atsirado konclageriai – taip galima pasakyti. Heideggeris bando apmąstyti tą tradicinės filosofijos pusę, kuri galbūt galėjo (Heideggeris vartoja tokią figūrą: galbūt galėjo) atskleisti tas žmogaus sąlyčio su pasauliu galimybes, kurios būtų sukėlusios ne dabartinę katastrofišką pasaulio padėtį, bet būtų išvedusios į švelnų, mylintį sąlytį su pasauliu.“ (Šliogeris 1997: 135). Alternatyvos techninei būties atverčiai motyvą aptarsime netrukus, o dabar patvirtinkime, jog išties Heideggerio mąstyme esama gana ryškios nerimo dėl neigiamų praktinių moderniosios technikos padarinių raiškos.

Išskyrę, kad Heideggeriui modernioji technika pavojinga ne tik paprasčiausiu fiziniu gamtos naikinimu, bet ir tam tikru metafiziniu gamtos ribų peržengimu (kaip matėme, galiojančiu ir žmogaus santykiui su pačiu savimi), priartėjame prie kito šio poskyrio skirsnio.

⁴⁶ Heideggerio interviu žurnalui *Der Spiegel* cituoju iš spaudai ruošiamo Justino Grigo vertimo.

3.1.2. Ontologinis technikos pavojus

Kaip teisingai pastebi Vincas Vyčinas, „Ne mirtimi grasantieji technikos išradimai pirmiausia sudaro žmogaus grėsmę.“ (Vyčinas 2002: 449). Iš tiesų Heideggerio raštuose netgi dažniau rasime ne prieš tai aptartų konkrečių moderniosios technikos neigiamų padarinių – pavyzdžiui, gamtos nuniokojimo – aprašymus, tačiau įspėjimus dėl visai kitokio pobūdžio moderniosios technikos keliamo pavojaus. Šitai pastebi ir Arthuras Bradley: „Heideggeriui, kaip jam būdinga, toks pavojus nesusideda pirmiausia iš ontinių technologijų, tokių kaip branduolinė ginkluotė, keliamos grėsmės žmogaus rūšiai ar planetai – modernioji technologija savaime nėra pavojinga – veikiau tai yra *das Gestell* keliamą grėsmę *ontologiniam* santykiui tarp žmonijos ir Būties.“ (Bradley 2011: 83). Kas čia Heideggerio turima omenyje?

Kaip rašoma „Technikos klausime“, „Technikos esmė kelia grėsmę išslaptinimui, joje glūdi grėsminga galimybė, kad bet koks išslaptinimas ištirps nustatyme⁴⁷ ir viskas bus išstatyta⁴⁸ [darstellt] tik stovėsenos nepaslėptyje.“ (Heideggeris 1992h: 241). Kitaip tariant, grėsminga yra tai, kad visa kas taps žmogaus *pastatoma* (nuo žodžio *stellen*) kaip techninės manipuliacijos išteklius – stovėseną (*Bestand*). Tariant šios disertacijos pirmojo skyriaus terminais – grėsminga yra tai, kad visa kas bus suvokiama kaip *gaminimo* (*Herstellung*) objektas. Anot Heideggerio, „<...> jeigu likimas skleidžiasi kaip sąstatas, išskyla didžiausias pavojus. Jis pasirodo mums dvejomis pavidalais. Kai tik nepaslėptas esinys žmogui pasirodo jau nebe kaip objektas, o tik kaip stovėseną, ir kai žmogus, paniręs į neobjektinę stichiją, yra tik stovėsenos statytojas, – žmogus atsiduria ant prarajos krašto, t. y. ten, kur jis pats turi

⁴⁷ Sąvokos *Bestellen* vertimas suvienodintas su prieš tai šiame mano tekste buvusiais vertimais.

⁴⁸ Vertimas patikslintas.

būti suvokiamas kaip stovėsena. Tuo tarpu kaip tik toks žmogus, kuriam iškyla ši grėsmė, užsimoja tapti žemės rutulio viešpačiu.“ (Heidegeris 1992h: 235). Kas bloga tame, kad žmogus tampa pats save ištekliu pavertusiu didžiuoju esinijos suišteklintoju, gamintoju?

Pagal vokiečių mąstytoją, „Visų žaliavų, neišskiriant nė „žmogiškos“ žaliavos, panaudojimas besąlygiškam techninės apdorojimo galimybės įgyvendinimui paslėptu pavidalu yra nulemtas visiškos tuštumos, į kurią panardinama esinija kaip veiklos žaliava. Ši tuštuma turi būti užpildyta. Tačiau kadangi būties tuštuma, ypač tada, kai ji nepatiriama, niekada negali būti užpildyta esinio pilnatve, lieka tik vienas dalykas, padedantis nuo jos pabėgti – nenutrūkstamas esinio įmontavimas į nuolat atsinaujinančią tvarkymo galimybę, kaip betikslės veiklos įtvirtinimo forma. Šiuo požiūriu technika – nes pati to nežinodama ji yra įtraukta į būties tuštumą – yra stokos organizacija.“ (Heidegeris 1992b: 286). Kokia stoka ir tuštuma čia turimos galvoje? Tai susiję su tuo, kad techninis būties atvėrimas, svarbiausia, paslepia savo kaip būties atvėrimo pobūdį – kitaip tariant, beišteklinant esiniją užmirštama pati būtis. Pagal „Technikos klausimą“, „Kur viešpatauja toks išslaptinimas, išstumiamos kitokio išslaptinimo galimybės. Visų pirma są-statas nuslopina tą išslaptinimą, kuris leidžia čia-esiniui išeiti į atvertį ποιησις prasme. <...> Są-statas net nebeleidžia pasirodyti pačios jos pamatiniam bruožui, t.y. šiam išslaptinimui pačiam savaime. Todėl eksploatuojantis są-statas ne tik paslepia ankstesnį išslaptinimo būdą – pagaminimą [Her-vor-bringen], bet jis kartu paslepia išslaptinimą kaip tokį, o kartu su juo ir tai, kame įvyksta [ereignet] nepaslėptis, t.y. tiesa.“ (Heideggeris 1992h: 235). Kitaip tariant, kaip buvo sakyta, užmirštama pati būtis. Anot filosofo, „<...> Technika yra kaip esiniai be Būties [Technik ist als das Seiende ohne Seyn].“ (Heidegger 2009: 290). O esinių buvimas be būties reiškia beprasmybę: „*Būties buvimas-be-proskynos [Lichtung-lose] yra esinių visumos*

*beprasmybė [Sinnlosigkeit].“ (Heidegger 1997: 26). Taigi pavojingiausia techniniame būties išslaptinime yra tai, kad nenatūraliai, iššaknytai atverta tikrovė pasirodo kaip beprasmė grynoji techninės manipuliacijos medžiaga, kaip grynasis suišteklintas vaizdinys. (Tai susiję ir su aptartaisiais erdvės patyrimo pokyčiais techniniame laike.) Nepaisant technikos efektyvumo, Heideggerio ji dažnai įvardijama neigiamomis konotacijomis, pvz.: „Šiandien mąstanti mašina per sekundę suskaičiuoja tūkstančius ryšių. Bet nepaisant jos techninės naudos, ji yra beesmė.“ (Heideggeris 1992g: 342). Techninis būties atverties būdas pavojingas tuo, kad jis tikrovę atveria kaip beesmę ir beprasmę – bebūtišką. Kaip teigiama penktojo praėjusio amžiaus dešimtmečio paskaitų kurse *Parmenidas*, „Galimas daiktas, technikoje pasirodantis pakeistas būties santykis su žmogumi yra toks, kad būtis save paslėpė žmogui ir Naujųjų laikų žmogus yra nukritęs į visišką būties užmarštį (todėl jis nėra pasirengęs klausimo, kaip jis keltas *Būtyje ir laike*, daugiau nebe ir, pirmiausia, kol kas dar negali ap-mąstyti [nach-denken]).“ (Heidegger 1982: 128). Galime pasakyti, kad modernioji technika Heideggeriui grėsmingiausia ne dėl ankstesniame skirsnyje aptartų neigiamų praktinių jos padarinių, bet pirmiausia dėl jos neigiamos įtakos žmogaus ir būties sąryšiui, t.y. todėl, kad ji naikina pačios būties įžvalgą.*

Apibendrinant galima taip pasakyti: Heideggeriui pats techninis būties išslaptinimas yra įvairiopai pavojingas, tačiau pavojingiausia yra tai, kad toks išslaptinimas gali tapti vieninteliu ir, dar daugiau, būtų pamiršta, kad tai apskritai yra būties atvėrimas – kitaip tariant, būtų užmiršta pati būtis.

3.1.3. Technikos įveika (*Überwindung*)

Aptarus Heideggerio aprašytą moderniosios technikos grėsmingumą – tiek praktinį, tiek, dar svarbiau, ontologinį – nenuostabu sužinoti, kad mąstytojas siekė techninės būties atverties įveikos (*Überwindung*). Tačiau pradėkime nuo aptartosios netechninės technikos esmės. Anot Zimmermanno, „Ar negalėtų būti taip, Heideggeris mąstė, kad instrumentalinė nuostata, aptinkama senovės graikuose bei šiuolaikinio amatininko veikloje, nėra *a priori*, bet yra istoriškai nulemta nuostata, susijusi su technologine Galia Valiai?“ (Zimmermann 1990: 143). Prateškime šią mintį kito amerikiečių Heideggerio tyrinėtojo – taip pat jau sutikto Huberto Dreyfuso – interpretacija šia tema: „<...> Heideggeris teigia, kad mes privalome permąstyti Vakarų būties istoriją. Tada mes pamatysime, kad, nors technologinis būties supratimas yra mūsų likimas [destiny], jis nėra mūsų lemtis [fate].“ (Dreyfus 2006: 363). Tai susiję su Heideggerio teiginiu „Technikos klausime“, jog „<...> technika nėra tik priemonė. Technika yra tam tikras išslaptinimo būdas.“ (Heideggeris 1992h: 223). Be to, tai susiję su aptartuoju istoriniu moderniosios technikos kaip būties atverties būdo matmeniu. Mano supratimu, kaip tik toks žvilgsnis į moderniąją techniką – kaip į vieną iš istorinių būties atverties būdų – jau iškart suponuoja kitus – vadinasi, alternatyvius techniškajam – būties atverties būdus. Iš čia ir kyla tokios Heideggerio sugestijos kaip: „Turi būti apmąstyta galimybė, kad šiuo metu prasidedanti pasaulio civilizacija kada nors įveiks [überwindet] techninę-mokslinę⁴⁹ industrinę žmogaus vietos pasaulyje sampratą, – tiesa, ne pati savaime ir savo jėgomis, bet dėl žmogaus pasirengimo tokiam nusistatymui, kuris kiekvienu momentu, išgirstas ar ne, įsiveržia į vis dar neaiškų ir paslaptinę žmogaus likimą.“ (Heideggeris 1992a: 413); arba

⁴⁹ Vertime vietoje jungtuko „ir“ įterpia brūkšnį, kaip yra originale.

tekste „Kam poetas?": „<...> iš šventos esinių visumos besižvalgantis žvilgsnis priims iš besirandančios technikos reiškinių nuorodą į sritis, iš kurių galbūt gali kilti pirmapradiškai statanti [bildende] to, kas techniška [des Technischen] įveika [Überwindung].“ (Heidegger 1977b: 290). Technikos kaip būties atverties būdo supratimas leidžia numanyti kitus būties atvėrimo būdus, alternatyvius šiam dominuojančiajam.

Beje, galime bendrai – nesigilindami į šią temą detaliai, nors tai galėtų būti pilnavertis atskiro tyrimo objektas – pasakyti, kad siekis įveikti moderniosios technikos dominavimą susijęs ir su viešojoje erdvėje turbūt labiausiai su Heideggerio pavarde žinomu faktu – t.y. mąstytojo įsivėlimu į politinius praėjusio amžiaus ketvirtojo dešimtmečio įvykius. Kaip teigia vėlgi Hubertas Dreyfusas, „Heideggerio politinis įsitraukimas grįstas jo atlikta Vakarų situacijos kaip technologinio nihilizmo interpretacija, ir nacionalinio socializmo [interpretacija – T. M.] kaip naujos paradigmos, kuri galėtų mūsų kultūrai suteikti naują būties supratimą.“ (Dreyfus 2006: 367). Heideggeris tai patvirtina interviu žurnalui *Der Spiegel*, ir, tarkime, paskaitų kurse *Įvadas į metafiziką*, kuriame minima „<...> nacionalsocializmo filosofija, kuri neturi nieko bendra su šio judėjimo vidine tiesa ir didybe (būtent planetiškai apspręstos technikos ir Naujųjų laikų žmogaus susidūrimu) <...>.“ (Heidegger 1983: 152). Apibendrinant galima pasakyti, jog Heideggerio mąstyme ryškus moderniosios technikos įveikos (*Überwindung*) motyvas.

Tiesa, kaip pastebėjo Michaelas Zimmermannas, „Heideggeris tikėjo, kad jo užduotis buvo ne tik destruktuoti gamybinės metafizikos istoriją, bet taip pat ir parengti kelią tos istorijos alternatyvai.“ (Zimmermann 1990: 222). Kitaip tariant, Heideggeris ne tik abstrakčiai pasiūlė negatyvų technikos įveikos kelią, bet ir tam tikrus konkrečius alternatyvius pasiūlymus techninio būties supratimo atžvilgiu. Toliau keletą iš jų ir panagrinėkime.

3.1.4. Būtis kaip alternatyva technikai

Kaip minėta, mano supratimu, Heideggeris ne tik pasiūlo bendrą prieš tai aptartąją moderniosios technikos įveikos (*Überwindung*) programą, bet ir bent keletą konkretesnių oponavimo techniniam būties supratimui strategijų. Vienas iš tokių motyvų yra pagrindinis jo mąstymo interesas apskritai – pati būtis. Prisiminkime jau skaitytą ištrauką iš ketvirtojo dešimtmečio teksto *Nuovokumas*: „Tik ateidamas iš „tos“ Būties istorijos pradžios tolumos, laisvas nuo bet kokios istoriografijos, *mąstymas* gali paruošti pasiruošimo pagrindimą *vienam sprendimui* <...> ir vien tik dėl šito: ar esinių machinacija paleis žmogų kaip ypatingai galingą ir į nesuvaldomą galios esmę, ar būtis padovanos savo tiesos pagrindimą kaip bėdą [die Not], iš kurios *prieštaravimas* tarp dievų ir žmogaus bei *kova* tarp žemės ir pasaulio susikryžiuos.“ (Heidegger 1997: 15). Kaip pamename, šiame tekste technikos esmė, tuo metu įvardyta machinacijos vardu, priešinama su būtimi (*Seyn*). Tokio supriešinimo strategijos variantus aptinkame ir kituose Heideggerio tekstuose. Kadangi juose šio supriešinimo esmė eksplikuota detalesniu pavidalu, kai kuriuos iš jų ir panagrinėkime.

Jau septintojo dešimtmečio straipsnyje „Filosofijos pabaiga ir pagrindinis mąstymo uždavinys“ skaitome: „Filosofijos pabaiga pasirodo kaip mokslinio-techninio pasaulio valdomojo pastatymo ir šį pasaulį atitinkančios visuomenės organizacijos triumfas. Filosofijos pabaiga reiškia: pasaulinės civilizacijos, pagrįstos vakarietišku europietišku mąstymu, pradžia.“ (Heideggeris 1992a: 411-412). Anot Heideggerio, filosofijos vietą užima iš jos kylantis technomokslinis esinijos suišteklinimas. Kodėl Heideggeris gana netikėtai (kaip pamename, anksčiau jis kritikavo, pavyzdžiui, šiuolaikinio universiteto iššaknijimą ir techninę jo organizaciją) pateisina tokį filosofijos išsiskaidymą į paskiras

technomokslo šakas? Tam, kad išsiaiškintume šią mintį, pasitelkime kitą tekstą – ketvirtojo dešimtmečio paskaitų kursą *Pamatiniai filosofijos klausimai. Rinktinės „logikos“ „problemos“*. Jame Heideggeris teigia, kad pamatinė Vakarų kultūros nuostata yra nuostaba (θαυμάζειν) esinių esiniškumo akivaizdoje (Heidegger 1984b: 177-178). Esiniai čia tapatinami su φύσις, o jų atvertis nuostaboje – su τέχνη. Nors Heideggeris – su jam būdinga ambivalencija – teigia jog ši τέχνη nesutampa su moderniąja technine esinių organizacija, vis dėlto pastaroji kyla kaip tik iš pirmosios. Nors, argumentuoja Heideggeris, τέχνη yra sąlyga, reikalinga esiniams pasirodyti jų nepaslėptyje (ἀλήθεια), τέχνη taip pat savyje talpina galimybę esinių ἀλήθεια pakeisti į atitiktį (ὁμοίωσις) – o tai, pagal Heideggerį, jau pirmas žingsnis į moderniąją techninę būties atvertį. Anot mąstytojo, pastarojoje „Esiniai yra ir lieka, tačiau apleisti būties ir palikti patys sau, kad būtų vien machinacijos objektas.“ (Heidegger 1984b: 185). Kaip tik šis „būties apleidimas“ (Seinsverlassenheit (Heidegger 1984b: 184)) yra tas motyvas, kuriuo remdamasis Heideggeris sugestionuoja – priešpriešoje su senovės graikų pirmąją pradžia (*erste Anfang*) – kito mąstymo pradžia (*andere Anfang*) (Heidegger 1984b: 184). Mano supratimu, Heideggero argumento linija tokia: kadangi esinių esiniškumo tyrimą visai pagrįstai perima į esinius orientuotas technomokslas, mąstymui lieka apmąstyti pačią – su esiniais nesusaistytą – būtį. Kaip tik todėl Heideggeris ir užbaigia šį tekstą su viltimi, „<...> kad galbūt žmogus nėra vien tik nepaslėptų esinių saugotojas, bet *Būties atvirybės sargas*.“ (Heidegger 1994: 163). Sugrįžkime prie straipsnio „Filosofijos pabaiga“. Po savo tezės, jog dabar filosofijos vietą užima technomokslas ir juo grindžiama visuomenės organizacija, jis klausia: „Tačiau ar filosofijos pabaiga kaip mokslų išsklaida sykiu yra ir tobulas visų filosofinio mąstymo galimybių realizavimas?“ (Heideggeris 1992a: 411-412). Heideggeris atsako neigiamai ir – lygiagrečiai ką tik aptartajam tekstui

Pamatinės filosofijos problemos – ateities mąstymui – pabrėžkime, priešinamam technomoksliui – pasiūlo apmąstyti pačią būtį, čia įvardijamą „proskynos“ (*Lichtung*) vardu. Ji – kaip ir būties atvirybė (*Offenheit*) *Pamatinėse filosofijos problemose* – orientuota (skirtingai nuo, anot Heideggerio, senovės graikų⁵⁰) nebe į esinius, o į pačią būtį. Kitaip tariant, esiniai Heideggerio paliekami technomoksliniam tyrimui ir eksploatacijai, tačiau pastarieji neturėtų būti suprasti kaip vienintelė prieiga prie tikrovės – turi būti palikta erdvė „kitam mąstymui“, orientuotam į pačią būtį.

Žinoma, šio „kito mąstymo“ motyvas Heideggerio raštuose greičiausiai sutampa su jo viso gyvenimo pastanga apmąstyti pačią būtį. Anot Heideggerio, „Būties tiesa „<...> daugiau nebegali būti apmąstyta iš esinių, ji privalo būti apmąstyta iš jos pačios.“ (Heidegger 1989a: 7). Vėliau šiame tekste (*Indėliai į filosofiją*) skaitome: „Filosofija, čia suprantama vien kaip mąstanti Būties tiesos ir, taigi, klaustinumo nuovoka [Besinnung], ne kaip istoriškai ir „sistemiškai“ pagaminamas mokslingumas, „universitete“ ir darbo įstaigoje [Betriebsanstalt], kuria jis galiausiai virs, neturi jokios vietos.“ (Heidegger 1989a: 156). Suaktualindami šį sakinį su šios disertacijos tema galime pasakyti, kad kitoje teksto vietoje (Heidegger 1989a: 143) Heideggeris mini machinacinę šiuolaikinio mokslo esmę, taigi ir čia matoma priešprieša tarp būties ir technikos. Anot Heideggerio, šiuolaikiniame universitete, orientuotame į mokslinės produkcijos produktyvią gamybą, nėra vietos jo siūlomam bandymui išsakyti būties unikalumą iš jos pačios – bandymui, kuriam besiryžtantis „<...> žmogus vėl turi leisti užkalbinamas pačios būties rizikuodamas, kad, taip užkalbintas, jis pats gali pasakyti labai nedaug ir tik protarpiais.“ (Heideggeris 1989: 228). Matėme, kad viena iš moderniosios technikos grėsmių Heideggeriui yra ta, kad ji naikina

⁵⁰ Apie tokio Heideggerio teiginio problemiškumą žr. mano straipsnį „Heideggeris ir Platonas: tiesos samprata“, *Problemos* 83, 62-72. Vėlyvasis Heideggeris ir pats suabejojo šio savo ankstesnio teiginio pagrįstumu.

žmogaus ir būties sąryšį, o šiame skirsnyje išskleidėme jo siūlymą būti ir jos apmąstymą priešinti moderniosios technikos dominavimui.

3.1.5. Priežastingumo konceptualinio horizonto kritika

Kaip pamename, dar aptardami ankstyvasias Heideggerio paskaitas apie senovės graikus kaip vieną iš pamatinės gaminimo patirties kylančio būties atvėrimo elementų išskyrėme konceptualinį priežastingumo horizontą. Penktojo dešimtmečio pradžios paskaitų kurse, skirtame vokiečių poeto Friedricho Hölderlino poezijai, skaitome: „<...> esinio interpretacija per priežastį ir pasekmę metafizine prasme yra techninė. Neribota moderniosios technikos viešpatystė kiekviename šios planetos kampe tėra vėlyva išdava labai seno techninio pasaulio aiškinimo; tas aiškinimas dar vadinamas metafizika. Esmingoji naujosios technikos kilmė glūdi metafizikos pradžioje ties Platonu.“ (Heidegger 1992a [1941-1942]: 91). Mano supratimu, tokios pamatinės suvokimo struktūros, Heideggerio nuomone, esmingai būdingos moderniajai techninei būties atverčiai, kritika yra dar vienas esminis Heideggerio polemikos moderniosios technikos atžvilgiu elementas.

Zimmermannas teigia, jog Heideggerio mąstyme regima „<...> metafizinio fundamentizmo destrukcija ir su tuo susijusi moderniosios technologijos ištakų ir pobūdžio analizė.“ (Zimmermann 1990: 249). Kaip aptarėme, dar ankstyvuosiuose tekstuose, paskaitų kursuose bei *Būtyje ir laike* Heideggeris ištyrė pamatinę mokslinio-metafizinio, taigi ir techninio, mąstymo struktūrą, parodydamas klausimo „kodėl?“ kiltį reikmeniškumo „tam-kad“ sąryšyje. Mano supratimu, vėlesniame tekste *Pagrindo tezė*, pasitelkdamas viduramžių vokiečių mistiko Angelo Silezijos ištarmę, Heideggeris siūlo kaip tik *Būtyje ir laike* ir kituose tekstuose

„destruktuotos“ mąstymo struktūros alternatyvą. Turiu galvoje šią Silezijos ištarmę: „Rožė yra be kodėl; ji žydi, nes ji žydi.“ (Heidegger 1957 [1955-56]: 53). Heideggeris čia polemizuoja su Gottfriedo Leibnizo suformuluotu pakankamo pagrindo principu – nieko nėra be pagrindo (*nihil est sine ratione*), kurį, beje, prisimindami pirmąjį šio disertacijos skyrių galime taip reformuluoti: nėra nieko, kas būtų nepagaminta. Kaip teigta šiame Heideggerio tekste, „Per pakankamų pagrindų pateikimą šis [moderniojo subjekto – T.M.] vaizdavimas įgyja tokį pobūdį, kuris nulemia Naujųjų laikų žmogaus santykį su pasauliu, ir, t.y., įgalina moderniąją techniką.“ (Heidegger 1957 [1955-56]: 130). Daugelis garsių tyrinėtojų (pavyzdžiui, Johnas Caputo savo knygoje *Mistinis elementas Heideggerio mąstyme*) pripažįsta, jog Heideggeris menkai teisplėtoja šią pakankamo pagrindo principo alternatyvą, tačiau, nepaisant to, tarsi intuityviai numano, kad mąstytojui šis motyvas buvo itin svarbus ir bando pateikti savas jo interpretacijas. Štai Michaelas Zimmermannas, neabejotinai taikliai šį Heideggerio mąstymo motyvą susiedamas su technikos tema, rašo: „Pagal Heideggerį, nėra jokios „priežasties“, kodėl yra kažkas, o ne veikiau niekas. Pasaulis pasauliuoja; esiniai randasi. Galiausiai, tai yra viskas, ką jis galėtų pasakyti apie *faktą*, kad daiktai yra. Technologinė žmonija, tačiau, viską suvokia tikslingo ar instrumentinio racionalumo rėmuose.“ (Zimmermann 1990: 235). Išties galime pasakyti, kad tokiu tautologiniu ar tautofatiniu mąstymo būdu Heideggeris kvietė pabandyti mąstyti išvengiant, kaip pamename, τέχνη struktūrai esmingo priežasties arba pagrindo konceptualinio horizonto. Euristiniais sumetimais paskaitykime ištrauką iš Arvydo Šliogero teksto, kuriame jis, nors nekomentuoją Heideggerio, tačiau siūlo jam šiuo požiūriu giminą mintį: „Ko gero, pati svarbiausia natūralaus patyrimo galimybės sąlyga – **antikreacionizmo** prezumpcija, leidžianti ar net priverčianti įveikti visų tipų ir visų stilių dirbtinio patyrimo nulemtą **mitinį** mirtingojo sąlytį su

tuo, kas nėra jis pats, ir su tuo, kas yra jis pats <...>.“ (Šliogeris 2009: 490). Šitaip įvardijus (antikreacionizmu) tokią mąstymo strategiją, galime teigti, kad Heideggeris čia bando vengti pirmajame šios disertacijos skyriuje aptartos pamatinės gaminimo patirties struktūros ir rasti jai alternatyvų mąstymo būdą.

Mano nuomone, idant susidarytume dar turiningesnį šios temos vaizdą, galime kreiptis į kitą Heideggerio mąstymo motyvą, susijusį su pastaruoju ir jį kiek papildanti. Turiu galvoje daikto (*das Ding*) temą. *Brèmeno paskaitų* skyriuje, skirtame šiai temai, skaitome: „Kaip ilgai jau žmogus daiktus stebėjo ir užklausė, kaip įvairiopa jis juos naudojo ir turbūt jau pernaudojo. Kaip atkakliai jis, su tokiais ketinimais, daiktus taip pat aiškino, t.y. link jų priežasčių atgalios kreipė? Žmogus šitaip elgiasi su daiktais jau ilgai ir vis dar taip elgiasi, tik, tačiau, šalia to, daiktų *kaip daiktų* neapmąstant.“ (Heidegger 1994 [1949]: 5). Kaip teisingai pastebi Vincas Vyčinas, anot Heideggerio, „Žmogus moderniosios technikos amžiuje gyvena bedaiktiniame pasaulyje: juk, moksliskai tariant, daiktų nebėra, o yra tik molekulių ir atomų junginiai.“ (Vyčinas 2002: 448). Zimmermannas tarsi papildė: „Technologinė daiktų atvertis buvo tokia siaubinga Heideggerio akyse todėl, kad jai trūko vidinių daikto ribų išvalgos; be tokios išvalgos negali būti autentiško istorinio pasaulio. Taigi jis traktavo technologinį pasaulį kaip ne-pasaulį [un-world].“ (Zimmermann 1990: 227). Tad *Brèmeno paskaitose* toliau pateikiama paties daikto – sąsčio – patirties analizę kaip tik ir galima traktuoti kaip netechninės tikrovės patirties paiešką. Tokiai interpretacijos kryptčiai pritaria – pridurdami dar vieną tekstą – Hubertas Dreyfusas su Charlesu Spinosa: „[Tekstuose – T. M.] „Daiktas“ (1949) ir „Statymas buvojimas mąstymas“ Heideggeris ieško tokio sutelktumo būdo, kuris leistų pasipriešinti postmodernioms technologinėms praktikoms.“ (Dreyfus, Spinosa 1997: 166).

Jau kiek išeidami iš šio skirsnio rėmų prisiminkime, kad daiktą Heideggeris bandė apmąstyti dar anksčiau – ketvirtojo dešimtmečio tekste *Meno kūrinio ištaka*. Jame, anot Hanso Ruino, vienu iš polemikos objektų buvo „<...> tradicinė – technologiškai orientuota – formos ir materijos matrica“ (Ruin 2013: 357), kuri taip pat neleido autentiškai patirti paties daikto. Šio tyrinėtojo įžvalga – dar vienas argumentas, jog daikto motyvą Heideggerio mąstyme išties galime traktuoti kaip pastangą rasti alternatyvą techniniam būties patyrimo būdai. Kaip jau minėjome, susiejant šiuos elementus – priešasties ir formos bei materijos konceptualines struktūras – taip pat galima teigti, kad čia ieškoma alternatyva ir pirminei gaminimo (*Herstellung*) patirčiai, sruktūruojančiai metafizinį-techninį (Heideggeris vartoja tokią kalbos figūrą – metafiziškai-techninis aiškinimas (metaphysisch-technische Erklären) (Heidegger 1985: 193)) Vakarų mąstymo konceptualinį horizontą. Techninei būties atverčiai priešinamas apmąstomas daiktas (*Das Ding*) turi artumos (*Nähe*) pobūdį; taip pat techninei būties atverčiai priešinama buvojimo (*wohnen*) samprata, kaip pastebi Jeffas Malpas, gimininga reikmens artumoje tarpstančios būties-pasaulyje (*In-der-Welt-sein*) sampratai, išskleistai *Būtyje ir laike*.

3.2. Techniškumo apropiacijos linija

Šiame poskyryje išskleisiu tezę, jog negatyvusis, besistengiantis įveikti Heideggerio santykis su moderniąja technika nėra vienintelis jo raštų korpuse. Gal net labiau intriguojantis ir tikrai mažiau, mįslingiau išskleistas yra priešingas Heideggerio raštų korpuse aptinkamas judesys moderniosios technikos atžvilgiu – t.y. toks, kuris nukreiptas į pastangą tinkamai įsisavinti techninį būties supratimą.

3.2.1. Sąstatas kaip būties įvykis (*Ereignis*)

Prisiminkime, jog Heideggeris siūlė moderniosios technikos įveikos (*Überwindung*) programą, kurią sukonkretinome išskleidę kelias mąstytojo pasiūlytas techninio būties supratimo alternatyvas. Tačiau, atrodo, pats Heideggeris ilgainiui suabejojo tokio santykio su moderniąja technika pagrįstumu ir galimumu. Kaip lietuviškųjų Heideggerio rinktinių raštų pastaboje teisingai pastebi Antanas Rybelis, „Noras įvaldyti techniką, M. Heideggerio supratimu, priklauso [instrumentiškai, neesmingai suprastos – T.M.] technikos sričiai.“ (Heideggeris 1992: 432). Iš tiesų dar „Metafizikos įveikoje“ Heideggeris teigė, jog „Joks aklas veiksmas nepakeis pasaulio būsenos, nes būtis kaip veiklumas ir veikla esiniją atskiria nuo Įvykio⁵¹ [*Ereignis*].“ (Heideggeris 1992b: 289). Deja, reikia pripažinti, jog Heideggeris buvo visiškai skeptiškas racionalių, politinių diskusijų technikos raidos klausimais atžvilgiu. Tai susiję su ta moderniosios technikos ypatybe, kad ji, anot mąstytojo, yra ne kas kita, o pačios būties atsivėrimas. Kaip tik dėl to, kaip teisingai pastebi Rita Šerpytytė, „<...> žmogus negali prisiskirti sau *Überwindung* (*įveikos*) galios <...>.“ (Šerpytytė 2007: 399). Kaip toliau profesorė komentuoja ir cituoja Heideggerio tekstą *Technika ir posūkis*: „<...> technikos esmė, *Ge-stell* kaip pavojus būtyje, yra pati Būtis. Todėl technika nėra Būties istorijos fazė, kuri leistų save *įveikti* (*überwinden*) ir būti atidėta į šalį dėl žmogaus veiklos. „Tai reikštų, kad žmogus yra viešpataujantis Būčiai.““ (Šerpytytė 2007: 399). Išskleisdamas brandžiąją technikos sampratą Heideggeris nuolat pabrėžia, jog ji, kaip pačios būties atsivėrimas, nėra pagaminta žmogaus – veikiau pats žmogus yra saistomas jos galių. Todėl ir negali būti jokios kalbos apie tai, kad žmogus savo jėgomis įveiktų šiuo metu susiklosčiusią technikos dominavimo padėtį.

⁵¹ Šliogerio atliktą termino „*Ereignis*“ vertimą „Didžiuoju Įvykiu“, nors ir pavaizdų, vis dėlto keičiu tiesiog „Įvykiu“.

Šioje vietoje Heideggerio mąstymas vėlgi ambivalentiškas: pamename, kad mąstytojas teigė techniką esant pavojingą dėl būties gramzdinimo užmarštin ir siūlė būties apmąstymą kaip alternatyvą technikos dominavimui, o čia jis ima teigti, kad vis dėlto technika ir yra pati būtis. Kaip šį prieštaravimą bando paaiškinti minėtasis Rybelis, „Techninės gamybos intensyvumas nepalieka laiko būties apmąstymui, bet, kita vertus, liudija nebūtą būties tiesos atsivėrimą žmogui.“ (Heidegeris 1992: 432). Tai susiję su garsiuoju, taip pat ambivalentišku ir paradoksaliu, „Technikos klausimo“ motyvu, Heideggerio išreikštu per poeto Friedricho Hölderlino eilutę – „Bet kur pavojus, atsiranda ir tai, kas gelbsti“. Kaip pastebi Vyčinas, „Pagalba – išsigelbėjimas iš technikos amžiaus pavojaus – nereiškia nususukimo nuo technikos esmės, jos ignoravimo. Priešingai, pagalba reiškia technikos esmės suvokimą – suvokimą, kad ji yra būties jėgų saistoma. Šitame suvokime žmogus ne tik rastų visapusiškesnį būties atsiskleidimą, bet ir savo žmogiškos esmės tinkamesnį supratimą.“ (Vyčinas 2002: 449).

Kaip Heideggeris artikuliuoja šią savo mintį? Straipsnyje „Tapatybės tezė“ jis rašė, kad „Žmogaus ir būties tarpusavio susiklausymas abipusio prievartavimo [Herausforderung] pavidalu, mūsų nuostabai, priartina mus prie to, kaip žmogus perima būtį <...>.“ (Heidegeris 1992g: 339). Iš tiesų dar „Technikos klausime“ Heideggeris kalbėjo, kad „<...> technikos esmė yra dviprasmiška intensyviausia šio žodžio prasme.“ (Heidegeris 1992h: 240). Technika, viena vertus, skatina beatodairiškai suišteklinti esinį su visomis tame glūdinčiomis mūsų aptartomis grėsmėmis, bet, kita vertus, jei tik prisiminsime, jog šis suišteklėjimas yra būties atvertis, technika sudaro galimybę atsiverti pačiai būčiai. Plačiai suprastos technikos (įimant ir technomokslą) aprėptis ir skvarbumas esinijos atžvilgiu nepaliaujamai auga, o Heideggeris kviečia atsižvelgti į būtiškąjį šios technizacijos aspektą. Todėl straipsnyje „Tapatybės tezė“

Heideggeris teigia: „Tai, ką ištardami žodį „są-statas“ [Ge-Stell] apie būties ir žmogaus sandermę, patiriame moderniajame techniniame pasaulyje, yra *preliudija* į tai, ką reiškia į-vykis [Er-eignis].“ (Heideggeris 1992g: 339-340). Atrodo, mintis čia tokia: nepaliamojamas esinijos suišteklinimas, priešingai, nei Heideggeris bijojo anksčiau, ne užvers būtį, bet pačiame esinių suišteklinimo įkarštyje naujai atsivers pačios būties, nesusaistytos su techniškai manipuluojamais esiniais, įžvalga. Tai susiję ir su tuo faktu, kad technika Heideggeriui yra klasikinės metafizikos, orientuotos į esinių esiniškumo apmąstymą, išsipildymas ir pabaiga – su technika pasibaigus šiam į esinius orientuotam mąstymo būdai, Heideggeris tikėjosi, galbūt rasis naujo, į pačią būtį orientuoto, mąstymo pradžia. Šiuo požiūriu modernioji technika vaidina pozityvų vaidmenį būties istorijoje – technika yra būtina sąlyga, reikalinga pačios būties įžvalgos atsiradimui.

Šiaip ar taip, Heideggerio tonas technikos atžvilgiu pakinta – jis tampa pozityvesnis. Kaip Heideggeris teigė 1955 - aisiais, „Mes nežinome, kokia prasmė glūdi save didinančios atominės technikos viešpatystės neįaukume. *Techninio pasaulio prasmė slepiasi*. <...> Kas savo būdu slepiasi ir tuo pat metu atsiskleidžia yra pamatinis vyksmas to, ką mes vadiname paslaptimi. Aš vadinu laikyseną, kuri įgalina mūsų atvirą santykį su paslėpta techninio pasaulio prasme: *atvirybė paslapčiai*. Atvirumas daiktams ir atvirybė paslapčiai priklauso kartu.“ (Heidegger 1959: 24). Kaip pastebi Arvydas Šliogeris, „Ortega i Gasetas yra labai gerai pasakęs: Heideggeris yra puikus stilistas, jo kalba nuostabi būtent tuo savotišku tikslumu, ne elementariu, bet gilesniu tikslumu, kuris smelkiasi į pačią daiktų esmę, į epochos paslaptį, kuri dar iš tikrųjų yra paslaptis. Beje, paslaptis yra vienas lemtingų Heideggerio žodžių, jis bando apmąstyti ir išsakyti tai, kas dar tik mezgasi, kas paslaptinga ir [Heideggerio – T.M.] kalba tuo požiūriu idealiai atitinka tai, į ką ji

nukreipta.“ (Šliogeris 1997: 133). Tikrai Heideggeris, pavyzdžiui, tekste *Natūrali kalba ir techninė kalba* šneka apie „<...> paslaptį to, kas šiandien iš tiesų yra techniškai nulemtame pasaulyje <...>.“ (Heidegger 1989b: 20). Taigi, dar sykį, čia jau regime subtilų santykio su technika pokytį: kviečiama nebe įveikti moderniąją techniką, bet atsigręžti į ją pačią kaip paslaptinę dalyką. Tiesa, šis atsigręžimas nėra vien pozityvus; Heideggeris šitaip, vėlgi, paradoksaliai kalba: „Aš norėčiau šią laikyseną – vienu metu ir „taip“, ir „ne“ – techninio pasaulio atžvilgiu pavadinti senu žodžiu: *atsileidimas daiktams* [*Gelassenheit zu dem Dingen*].“ (Heidegger 1959: 23). Taigi, bent jau šiame mąstymo etape regime tarsi dviejų kraštutinių santykio su moderniąja technika polių – radikalaus, luditiško paneigimo ir nemažiau aklo priėmimo – vidurį. Tiesa, tikrai nėra savaime suprantama, ką Heideggeris turėjo galvoje; kaip visai pagrįstai svarsto Zimmermannas, „Sunku pasakyti, kaip Heideggeris tikėjosi suderinti tai, ką jis numatė kaip totalinį žmonijos pavergimą technologijai, su jo teiginiu, kad žmonija gali būti išlaisvinta iš tokio pavergimo tiesiog išmokstant naudoti techninius objektus tinkamai, t.y. tokiu būdu, kuris leistų žmonėms išvengti buvimo paverstiems į automatus.“ (Zimmermann 1990: 219). Šiaip ar taip, svarbu fiksuoti, kad jau šiame dvilypčiame – ir teigiančiame, ir neigiančiame – santykiyje su moderniąja technika matome perėjimą prie pozityvesnio jos traktavimo. Pailiustruokime šį motyvą 1968 - ūjų pokalbiu su Richardu Wisseriu, kuriame Heideggeris, aptaręs grėsmingas biofizikos perspektyvas (susijusias su mūsų aptartuoju žmogaus susištekliniu), teigia: „<...> *nesusipratimas*, tarytum aš būčiau prieš techniką, yra atmestinas. Aš matau technikoje, būtent jos esmėje, kad žmogus stovi po tam tikra galia, kuri jį provokuoja [*herausfordert*] ir prieš kurią jis daugiau nebėra laisvas – kad čia kažkas pasireiškia, būtent būties ryšys su žmogumi – ir kad šis ryšys, kuris slepiasi technikos *esmėje*, vieną dieną galbūt ateis į šviesą savo

nepaslėptyje. Ar tai įvyks, aš nežinau! Bet technikos esmėje aš matau pirmąjį ypatingai gilios paslapties, kurią aš vadinu „įvykiu“ [Ereignis], atsiskleidimą – iš to galite spręsti, kad apie pasipriešinimą ar nuosprendį technikai visiškai negali būti šnekos. Priešingai, technikos ir techninio pasaulio *esmė* suprastina.“ (Heidegger 1988: 25-26).

3.2.2. Technikos įsavinimas (*Eignis*) ir įveika (*Verwindung*)

Mano supratimu, Heideggerio mąstymo visumai svarbią ir paslaptinę įvykio (*Ereignis*) sampratą galime dar kiek kitaip eksplicuoti, tampriau susiedami ją su technikos tema. Kaip teigiama „Tapatybės tezeje“, „Į-vykti [Er-eignen] pirmapradiškai reiškia: įsižiūrėti, t.y. išvysti, pasikviesti žvilgsniu, įsisavinti [an-eignen].“ (Heideggeris 1992g: 339). Įsavinimo konotacija ir bus svarbi šiame skirsnyje. Kaip teisingai teigia Lin Ma ir Jaap van Brakel, „Heideggeris pradėjo naudoti terminą *Eignis* 1970 - aisiais. Jis aiškina, kad *Eignis* pasirinkimas susijęs su tuo, kad *Ereignis* dažnai buvo klaidingai suprastas kaip *Geschehnis* (įvykis, atsitikimas), tai yra, kaip tai, kas paprasčiausiai atsitinka. *Eignis* pirmiausia ir svarbiausia perteikia „savinimo“ prasmę.“ (Ma/Brakel 2014b: 531). Nors šie tyrinėtojai šitaip neišplėtoja šios minties, manau, galime šį įvykį kaip įsavinimą suprasti būtent kaip tinkamo moderniosios technikos įsavinimo programą. Galbūt sąstatu iššaukiamas įvykis (*Er-eignis*) ir yra toks moderniosios technikos būties atvėrimo įsavinimas (*Eignis*), kai techninis būties atvėrimas įimamas į autentiškosios būties atverties patirtį. Kaip sugestionuojama *Brèmeno paskaitose*, „Nėra keista, kad būties esmė patenka į esmingą santykį su statymu [Stellens], keista vien tai, kad per šimtmečius žmogus niekad šito santykio neužklausė.“ (Heidegger 1994 [1949]: 63). Tai yra, Heideggeris teigia, keista, jog per šimtmečius

neapmąstyta esminis būties ir technikos ryšys bei siūlo pagaliau tai padaryti.

Tokią interpretaciją pagrįsti galima ją siejant su dar viena Heideggerio technikos sampratai esminga sąvoka – įveika kaip *Verwindung*. Kaip Heideggeris rašė „Tapatybės tezėje“, „<...> į-vykis užsimena apie galimybę įveikti [verwindet] grynąjį są-stato viešpatavimą ir atverti pirmapradiškesnę sąveiką. Tokia sąstato įveika [Verwindung], remiantis į-vykiu, są-statui suteiktų įvykišką⁵², vadinasi, niekada nepadaromą⁵³ techninio pasaulio sugražinimą iš viešpatavimo į tarnystę⁵⁵ srityje, kurioje žmogus autentiškiau patenka į įvykį.“ (Heideggeris 1992g: 339-340). Čia *Verwindung* sąvoka pakeičia minėtąją *Überwindung* sampratą – ir dėl aptartųjų priežasčių. Kaip teigia Šerpytė, „Taip suprantama „įveika“ reiškia ne pseudoromantinį technikos pasaulio apleidimą, ne pabėgimą iš jo, turint iliuziją geros valios dėka jo atsisakyti, o, priešingai, tokį atsigręžimą į jį, kuris techniką sugražintų prie jos esmės.“ (Šerpytė 2007: 399). Tikrai, mano supratimu, cituotoje atkarpoje Heideggeris techninį pasaulį siūlo ne atmeti, tačiau panaudoti jį žmogaus kelyje į pačios būties patyrimą.

Šis Heideggerio mąstymo motyvas, deja, nėra pakankamai išplėtotas nei paties mąstytojo nei jo tyrinėtojų; pastarieji dažniausiai apsiriboja – ne be pagrindo – šio motyvo neaiškumo konstatavimu. Mano žiniomis, turbūt daugiausiai (nors ir šio mąstytojo interpretacija taip pat tikrai nėra išsami) apie tai rašė italų filosofas Gianni Vattimo savo knygoje *Modernybės pabaiga. Nihilizmas ir hermeneutika postmoderniojoje kultūroje*. Joje skaitome: „Žinoma, nelengva pamatyti, kas gi būtų *verwindend* mokslo ir technologijos ‘žinučių’ prisiminimas: matyt,

⁵² Žodžio „ereignishafte“ vertimą žodžiu „likimiškas“ pakeičiau žodžiu „įvykiškas“.

⁵³ Žodžio „niemals <...> machbar“ vertimą „nepagamintu“ pakeičiau „nepadaromu“.

⁵⁴ Panaikinau originaliame tekste nesamą apibūdinimą „tik žmogaus“.

⁵⁵ Pridėjau praleistą žodžio „Dienstschafft“ vertimą bei kiek pakeičiau sakinio struktūrą.

rekonstrukcija *Weltanschauung*, suvienyto pasaulio vaizdo, iš įvairiopus informacijos, teikiamos gamtos ir humanitarinių mokslų.“ (Vattimo 1991 [1985]: 178). Greičiausiai tai susiję su jau minėtuoju straipsniu „Filosofijos pabaiga ir pagrindinis mąstymo uždavinys“. Jame, kaip pamename, rašoma, jog „Filosofijos išsiskaidymas į savarankiškus, tačiau vis glaudžiau vienas su kitu komunikuojančius mokslus yra visiškai natūralus filosofijos užbaigimas. Filosofija baigiasi dabarties epochoje. Jos paskutinioji vieta – visuomeniškai veikiančio žmogaus mokslis. Tačiau šio mokslis branduolys yra jo kibernetinė, t.y. techninė, pusė.“ (Heideggeris 1992a: 411). Tiesa, šiame tekste, kaip pamename technomokslinis esinijos tyrimas buvo atribotas nuo pačios būties apmąstymo. Vis dėlto, turėdami omenyje cituotą atkarpą iš „Tapatybės tezės“ bei, kaip matysime, kai kuriuos kitus fragmentus, galime teigti, jog viduriniajame kūrybos laikotarpyje kritikavęs techninio būties supratimo dominavimą galiausiai Heideggeris vis dėlto jį priima kaip atveriantį būties tiesą ir siūlo autentiškai jį įsisavinti. Galbūt tai panašu į Charleso Percy Snow ar, kiek ankstesnį, Georgo Sartono kvietimus panaikinti prarają tarp humanitarinių ir gamtos mokslų bei juos suvienyti, suderinti.

Kitame šiam motyvui svarbiame Heideggerio tekste – straipsnyje „Hebelis – namų draugas“ – skaitome: „Mes šiandien klaidžiojame per pasaulio namus, kuriems trūksta namų draugo, būtent tokio, kuris lygiu būdu ir stiprumu palinkęs į techniškai pastatytą pasaulio statinį ir pasaulį kaip namus pirmapradiškesniam buvojimui. Trūksta tokio namų draugo, kuris galėtų vėl paslėpti [zurückzubringen] gamtos skaičiuojamumą ir techniką [Technik der Natur] naujai patirto gamtos gamtiškumo atviroje paslapyje.“ (1957b: 31). Nors šiame tekste regimas ir technikos dominavimo motyvas, vis dėlto, mano supratimu, jis čia nėra neigiamas, nėra bandomas įveikti (*überwinden*), bet veikia suderinti su natūraliu gamtos patyrimu. Kaip teigia minėtieji Ma ir Brakel, „Reikia

turėti galvoje, kad Heideggeriui kelias iš *Ge-stell* tikrai neglūdi paprasčiausiame atsigręžime į romantizmą, kuris apima mįslingos gamtos idėją priešpriešoje su žmogiškąja dirbtinybe <...>.“ (Ma/Brakel 2014a: 21). Taigi nors šiame Heideggerio straipsnyje ir kalbama apie techninės būties atvėrimo paslėpimą, vis dėlto, čia kviečiama ne jį paneigti, o veikiau poetiškai (tekste nagrinėjama Johanno Peterio Hebelio poezija) apmąstyti naujai moderniosios technikos teikiamų galimybių kontekste atsivėrusios gamtos prasmę, o tai kartu reiškia – naujai apmąstyti ir technikos prasmę.

1966 - aisiais pirmojo amerikiečių *Heideggerio ratelio* (*Heidegger Circle*) dalyviams mąstytojas rašė: „Tinkamai suprastas būties klausimas [Seinsfrage] atsiskleidžia kaip technikos esmės ir jos ryšio su nūdienos žmonėmis, t.y. industrijos visuomene, klausimas. Jei šioji pristatoma sociologiškai kaip tvarką ir vertes prieš techninio pasaulio objektyvumą steigiantis subjektas, būties klausimo permąstymui nubunda būtinybė išvysti, kad sociologinė pasaulio interpretacija per subjektyvumo ir objektyvumo schemą užstringa ir lieka neįgali būties klausimo šviesoje dalyko ir laiko atžvilgiu žinoti, kas šiandieną iš tiesų yra.“ (Heidegger 2000d: 685). Čia Heideggeris tiesiogiai sutapatina pamatinį savo mąstymo interesą – būties klausimą (*Seinsfrage*) – su technikos tema.

Pabaigdami šį skirsnį paskaitykime 1963 - ūjų laiško japonui Takehiko Kojimai pabaigą: „Modernusis pasaulėamžis, kuris per kelis šimtmečius išsiskleidė ir buvo paruoštas per du tūkstantmečius, nesileidžia nei tiesiog pernakt, nei apskritai vien per žmogiškąją machinaciją taip iškilti švieson, kad paties savume [Eigenes] išgelbėtas žmogaus žmogiškumas galėtų rasti jame [moderniajame (techniniame) pasaulėamžyje – T. N. M.] buvojimo buveinę.“ (Heidegger 2006 [1963]: 161). Kitaip tariant, nepaisant to, jog nėra lengva autentiškai įsitaisyti techniniame pasaulyje, mano supratimu, Heideggeris viliasi ir sugestionuoja, jog tai padaryti yra įmanoma.

Matėme, jog šioje pozityviojoje moderniosios technikos traktuotėje Heideggeris kviečiai apmąstyti žmogaus ir technikos ir netgi pačios būties ir technikos pirmapradi ryšį. Kaip minėjau, vėlyvuosiuose tekstuose ši galimybė nėra detaliai išplėtojama – veikiau randame tik gana glaustas ir mįslingas tokios minties sugestijas, keletą kurių prieš tai ir perskaitėme. Tačiau prisiminę pirmąjį disertacijos skyrių galime pastebėti netgi tam tikrą tapatybę tarp jame suformuluotų įžvalgų ir čia aptariamų Heideggerio vėlyvųjų sugestijų. Turiu galvoje tai, kad tiek senovės graikams skirtose paskaitose, tiek joms giminingame veikle *Būties ir laikas* matėme tokias (kaip pamename, aptariančias pamatinę gamtinimo patirtį) analizes, kurios kaip tik ir leidžia svarstyti apie pirminį technikos ir žmogaus ryšį ir netgi pirminį pačios būties ir technikos ryšį. Čia tik užsiminsiu apie apmąstytiną galimybę, kad galbūt minėtosios vėlyvosios fragmentinės sugestijos pozityviai apmąstyti žmogaus ir technikos bei būties ir technikos ryšį iš tiesų turi solidų pagrindą dar ankstyvajame Heideggerio mąstyme.

3.3. Techninės φύσις samprata

Baigdamas šios disertacijos dėstymo dalį norėčiau išskleisti prieš tai šiame skyriuje aptartą Heideggerio moderniosios technikos traktuotės ambivalenciją – ypač aproprijuojančiąją nuostatą technikos atžvilgiu – per jo atliktas pamatinių senovės graikų sąvokų φύσις ir τέχνη (bei šiai giminingų) interpretacijas. Apmąstydamas moderniosios technikos kilmę Heideggeris nuolat grįždavo prie to, ką šia tema galėtų pasakyti senovės graikai, o šios sąvokos, kalbant apie technikos esmę, yra bene aktualiausios.

Senovės graikiškoji φύσις samprata Heideggeriui yra principinės svarbos – ji yra pamatinio jo mąstymo intereso, t.y. būties, atitikmuo senovės graikų filosofijoje. Anot Heideggerio, graikai šį žodį suprato kur kas plačiau nei dabar įprasta „gamtos“ prasme: „*Fysis* kaip stiepimasis gali būti patiriamas visur, pavyzdžiui, dangaus reiškiniuose (saulės stiepimasis aukštyn), jūros bangavime, augalų augime; gyvūno ar žmogaus gimime (Hervorgehen) iš iščių. <...> *fysis* pirmiausia reiškia tiek dangų, tiek ir žemę, tiek akmenį, tiek ir augalą, tiek gyvūną, tiek ir žmogų sykiu su visa žmonijos istorija kaip pačių žmonių ir dievų kūrinium, o galiausia ir pirmiausia pačius dievus, paklūstančius likimui.“ (Heideggeris 2004: 50). Kitaip tariant, φύσις, anot Heideggerio, graikams yra visų esinijos formų, neapsiribojant vien gamtiniais reiškiniiais siaurąja prasme, reiškimasis. Apibendrinus, „Esiniai kaip tokie yra φύσις.“ (Heidegger 1984b: 129).

Tačiau φύσις yra ne tik esiniai, bet ir pačią jų atvertį įgalinanti būtis: „*Fysis* yra pats buvimas, kurio dėka buvinys tampa ir išlieka pastebimas.“ (Heideggeris 2004: 50). Kitaip tariant, φύσις yra Heideggeriui rūpimos būties sinonimas. Kaip pastebi Richardas Capobianco, „Čia nesama išlygos ir neaiškumo: *Physis yra pati Būtis*. <...> tai yra pamatinė pozicija, kurios Heideggeris laikėsi, vienu ar kitu būdu, visą likusį jo mąstymo gyvenimą.“ (Capobianco 2015: 58).

Kaip minėjome, dar nuo Aristotelio *Fizikos* laikų ši φύσις aptariama pamatinėje poroje su τέχνη – pati savaime besirandanti gamta priešinama su vien žmogiškąja gamyba. Šios poros statuso nustatymas yra esminis Heideggerio keltam technikos ir būties ryšio klausimui, tad toliau galimus šio nustatymo variantus ir panagrinėsime.

Kaip jau ne kartą šioje disertacijoje paminėta, nuo Aristotelio *Fizikos* laikų φύσις suprantama priešpriešoje su τέχνη – tai kas gamtiška, natūralu paprastai priešinama tam, kas vien žmogaus pagaminta. Toks šių

sąvokų traktavimo kelias taip pat yra viena iš pamatinių Heideggerio mąstymo šia tema trajektorijų. Kaip šią trajektoriją apibendrinamas bei susiedamas su technikos tema teigia Jacques Derrida (pokalbyje su Bernardu Stiegleriu), „Heideggeris, mąstytojas labai atidus didžiajam *tekhnē* klausimui, klausimui apie technikos ir filosofijos, technikos ir metafizikos, technikos ir Vakarų ryšį, tikriausiai išlieka, tam tikru metu, suviliotas tam tikro techniškumo pažeminimo į antrinę poziciją santykiyje su ikitechniniu *physis* pirmapradiškumu. Žinoma, ši *physis* nėra tai, kas vėliau kasdienėje kalboje bus pavadinta „gamta“, bet tiek, kiek ji yra, tiek, kiek ji yra pati būtis ar esinių visuma, *physis* dar nebus, ar nebus savyje, *tekhnē*. <...> Jeigu ir *tekhnē* priklauso tiesos judėjimui, *physis* [struktūroje – T. M.] būtų kažkas panašaus į tiesą, kuri nebūtų *tekhnē*. <...> Kaip kas nors galėtų nepastebėti haidegeriškojo „pathos“, kuris, nepaisant tiekos paneigimų šia tema, išlieka antitechnologinis, pirmapradistinis, netgi ekologistinis?“ (Derrida 2002: 133). Derrida visiškai tiksliai φύσις ir τέχνη ryšio problemą Heideggerio mąstyme susieja su technikos ir būties ryšio tema. Φύσις ir τέχνη sąvokų priešinimas iš tiesų lygiagretus tai Heideggerio strategijai technikos atžvilgiu, kurią įvardijome oponuojančia, taigi tokia, kuri supriešina būtį su technika. Pavyzdžiui, *Indėliuose į filosofiją (Iš Įvykio)* skaitome: „<...> ypač Platonui τέχνη yra pamatinis žinojimo, t.y. pamatinio santykio su esiniais kaip tokiais, būdas. Ar visa tai nerodo, kad netgi ir φύσις turi būti aiškinama per atitikimą ποιήσις⁵⁶ ποιούμενον (plg. galiausiai Aristotelį), kad φύσις nėra pakankamai galinga idant παρουσία ir ἀλήθεια tiesą atskleistų per save ir jų išskleidą pakeltų? Tačiau visa tai yra tai, ką kita pradžia [anderes Anfang] atliks ir turi atlikti <...>.“ (Heidegger 1989a: 184). Svarstydamas, jog φύσις klasikinio laikotarpio senovės graikų suvokta per τέχνη struktūrą, jis kaip alternatyvą siūlo pirmapradiškesnę ikisokratikų pačios φύσις patirtį, į kurią, beje,

⁵⁶ Šis terminas čia yra *genitivus subiectivus* – tai vokiškame sakinyje demonstruojama artikeiliais, tačiau lietuvių kalboje nėra atitikmenų tokiai išraiškai.

nurodo ir jo būties sampratą, kuri apmąstyta Heideggerio siūlomą „kitą mąstymą“. Kaip minėjome, šiame laikotarpyje techninei machinacinei būties atverčiai Heideggeris priešino pačios būties patirtį, lygiai taip jis siūlo apmąstyti grynąją φύσις vietoje per τέχνη patiriamos φύσις. Ši motyvą susiedami su konkretesniu moderniosios technikos pavyzdžiu paskaitykime tokį sakinį iš straipsnio „Apie Φύσις esmę ir sąvoką. Aristotelis, Fizika B, 1“: „*Τέχνη* gali vien tik atsižvelgti į *φύσις*, gali sveikumą daugiau ar mažiau paspartinti; bet kaip *τέχνη* ji niekada negali pakeisti *φύσις* ir pati jos vietoje tapti *σveικατος ἀρχή*. Taip atsitiktų tuomet, jei gyvybė taptų „techniškai“ pagaminamu dirbiniu; tą pačią akmirką neliktų ne tik sveikatos, bet ir gimimo bei mirties. Kartais atrodo, kad Naujųjų laikų žmonija palaida į tokį tikslą: kad *žmogus pats save techniškai gamintų* <...>.“ (Heidegger 1976 [1939]: 257). Taigi čia φύσις ir τέχνη ryšio tema susiejama su mūsų jau aptartąja techninio žmogiškosios gyvybės pagaminimo hipotetine galimybe. Φύσις ir τέχνη čia supriešinamos, kaip ir pati būtis su vien žmogiškąja gaminimo veikla – paliekant išlygą, jog *galbūt* ateityje technika įgis primatą tikrovės atžvilgiu ir taps techniškai pagaminama. Tad, nuo šio konkretaus hipotetinių technikos galimybių pavyzdžio sugrįžtant prie φύσις ir τέχνη ryšio, apibendrinkime tikslia Güntherio Figalio citata: „Heideggerio metafizikos vaizdinys yra visiškai ir išimtinai jo paties. Jam metafizika yra mąstymo būdas, kuriam nepavyksta patirti φύσις, mat ji bando suvokti „tai, kas iš savęs atsiskleidžia“ per gamybos, dirbtinės reprezentacijos modelį.“ (Figal 2009: 24). Šiame mąstymo kelyje Heideggeris atiboja gamtos, φύσις, vyksmą nuo τέχνη, gaminimo, konceptualinio lauko, nors, kaip paminėjome, Heideggeris taip pat yra teigęs, jog senovės graikai gyvos būtybės sąrangą suvokė kaip tik per žmogiškosios kūrybos, τέχνη, struktūrą.

Tad priešinantį φύσις ir τέχνη sampratų traktuotė toli gražu nėra vienintelė Heideggerio mąstyme. Pavyzdžiui to paties laikotarpio tekste *Pamatiniai filosofijos klausimai. Rinktinės „logikos“ „problemos“* teigiama, jog „Tęchnę yra veiksenos priešpriešoje su φύσις būdas, bet dar ne įsiviešpatavimui ir išnaudojimui, ir apskritai ne padarymui išnaudojimo bei apskaičiavimo mašininiais principais, bet atvirkščiai, φύσις vešėjimą laikyti nepaslėptyje. <...> τέχνη ir jos įgyvendinimas kaip visiškai kita φύσις [atžvilgiu – T.M.] tampa būtinybė – visiškai kitu, esmingai priklausančiu φύσις.“ (Heidegger 1984b: 179-180). Taigi, atvirkščiai, čia τέχνη suprantama kaip pamatinė ir autentiška prieiga prie pačios φύσις patirties. Nietzsches filosofijai skirtame tekste τέχνη susiejama netgi su graikiškuoju „rūpesčio“ (*Sorge*) įvardijimu: „Μελέτη ir τέχνη vienovė tad nurodo pamatinę sąrangą numanančio Dasein pa-siryžimo pagrįsti esinius iš jų pačių.“ (Heidegger 1961: 192).

Tačiau įdomiausias φύσις ir τέχνη ryšio traktavimo kelias yra diametrialiai priešingas pirmajam – šiuo keliu teigiama φύσις ir τέχνη tapatybė. Tam tikras šios minties variantas (tiesa, išreikštas per giminingą φύσις ir ποίησις ryšį) randamas ir garsiajame „Technikos klausime“: „Ir φύσις, iš-savęs-pakilimas, yra pagaminimas [Her-vor-bringen], yra ποίησις. Φύσις yra ποίησις aukščiausiu mastu.“ (Heideggeris 1992h: 222). Taigi φύσις, tai, kas esti natūraliai, sutapatinama su ποίησις, žmogiškuoju darymu. Tiesa, čia šis pagaminimas suprantamas ne amatininkiškos gamybos prasme, bet veikiau kaip pats tikrovės radimasis: „Pagaminimas iškelia iš paslėpties [Verborgenheit] į nepaslėptį [Unverborgenheit]. Pagaminimas įvyksta tik ten, kur tai, kas paslėpta, išeina į nepaslėptį. Šis ėjimas glūdi ir skleidžiasi tame, ką mes vadiname išslaptinimu (Entbergen).“ (Heideggeris 1992h: 222). Taigi galima pasakyti, kad φύσις ir ποίησις čia sutapatinamos sąlyginai, nes ποίησις įgyja gana neįprastą prasmę. Be to, nors techninė būties atvertis ir kildintina iš šios ποίησις, vis

dėlto, paradoksaliu būdu, pirmoji iškreipia pastarąją.

Tad paskaitykime tuos Heideggerio tekstų fragmentus, kuriuose φύσις suprantama jau visai techniškai. Štai straipsnyje „Mokslas ir apmąstymas“ skaitome: „Augimas, gamtos (φύσις) sklaida yra darymas [Tun], ir būtent tikslia žodžio θέσις prasme. Tik vėlesniais laikais žodžiai φύσις ir θέσις supriešinami, o tai vėl tampa įmanoma tik todėl, kad jų pagrindas yra tas pats. Φύσις yra θέσις: spontaniškas padėjimas, pastatymas [her-stellen], išvedimas į čia-esatį [Anwesen].“ (Heideggeris 1992h: 247). Nors čia nekalbama būtent apie φύσις ir τέχνη tapatybę, vis dėlto čia postuluojamas φύσις ir θέσις identiškumas svarbus pozityviajai Heideggerio technikos traktuotei. Kaip teigiama *Brèmeno paskaitose*, „Sąstato [Ge-Stells] kaip technikos esmės esmingoji genealogija siekia ir ženklina esmingąją Vakarų-europietiškosios ir, šiandien, planetinio būties likimo kilmę iš Φύσις.“ (Heidegger 1994 [1949]: 65). Tai radikaliausia Heideggerio atlikta φύσις sampratos traktuotė technikos temos aspektu – tokia, kuri teigia, jog iš to, ką aptarėme kaip pačią natūraliai besirandančią tikrovę, ir išsivystė modernioji technika. Todėl, kaip matėme, Derrida buvo tikslus labai atsargiai formuluodamas tezę, kad Heideggeris postulavo φύσις ir τέχνη skirtybę, nors, mano galva, buvo netikslus, teigdamas, jog Heideggeris per visą savo mąstymo karjerą išlaikė kritinę nuostatą moderniosios technikos atžvilgiu. *Brèmeno paskaitose* Heideggeris minėtąją tezę grindžia kalbėdamas apie „Ankstyvosios Būties istorijos [Seynsgechickes] Φύσις [sampratoje – T.M.] paslėptą Θέσις, statymą [Stellen] <...>.“ (Heidegger 1994 [1949]: 66). Mano supratimu, tokia φύσις samprata nurodoma, kad gamta kaip besigaminanti, tvarkingai „besistatanti“ yra esmingai pagauli moderniosios technikos esmės kaip įvairių statymo (*stellen*) būdų sąstato (*Gestell*) būties atverčiai, taigi tam tikra prasme pati yra *techniška*. 1963 - ują laiške Takehiko Kojimai, kuriame, beje, taip pat kalbama apie *Her-stellen* kaip technikos esmę,

minimas „statymo dėsningumas“ (Gesetzlichkeit des Stellens) (Heidegger 2006 [1963]: 157). Atrodo, φύσις su joje glūdinčiu θέσις, ne tik pagauli žmogiškajai τέχνη, bet reiškiasi taip, tarytum pati jau būtų palikta, kaip tiksliai įvardija Naglis Kardelis, kažin kokios „*nežmogiškos kultūros*“ (Kardelis 2011: 243) rezultatas. Galėtume pasakyti – *nežmogiškos technikos*. Šis prieštaringas įvardijimas kreipia į tokią tikrovės patirtį, kuriai kvietė Heideggeris ir, anot jo, senovės graikai. Šioje vietoje sugrįžtame prie pačios šios disertacijos pradžios – senovės graikų gamtos patirties per artefakto struktūrą. Čia svarbi tokia *Brėmeno paskaitų* išraiška: „statymas [stellen] (Θέσις), gaminimas [das Herstellen]“ (Heidegger 1994 [1949]: 64). Kitaip tariant, θέσις, sudarantis pačios φύσις esmę ir čia įvardijamas moderniosios technikos esmei esmingu „statymu“ (*stellen*), savo ruožtu, susiejamas su gaminiu (*herstellen*), taigi čia randame dar vieną paties Heideggerio patvirtinimą, kad pirmajame šios disertacijos skyriuje kelta hipotezė apie senovės graikų pagamintos būties (*Hergestelltsein*) sampratos susietumą su moderniosios technikos samprata yra teisinga. Kalbant apie senovės graikų filosofiją, reikia pasakyti, kad, nepaisant pagrįsto teiginio, jog jai būdinga esminė φύσει ὄντα ir τέχνη ὄντα perskyra, vis dėlto jų tekstuose galime rasti ir priešingą šių sampratų traktavimo kelią. Tai jau būtų atskiro tyrimo tema, tad čia kaip vieną iš įspūdingiausių pavyzdžių paminėkime Platono *Sofisto* pabaigą⁵⁷, kurioje kalbama apie gamtą (φύσις) kaip kuriamą dieviškojo amato, dieviškosios technės (θεία τέχνη) (*Soph.* 265e). Galbūt čia galime rasti nuorodas techniškai beatsiveriančios tikrovės apmąstymams?

⁵⁷ Nors pats Heideggeris, deja, šios *Sofisto* vietos nenagrinėja. Įdomu, kad šis dialogas yra detaliausios Heideggerio analizės (Heidegger 1992b) susilaukęs tekstas, tačiau jam skirtas paskaitų kursas nutrūksta kaip tik nespėjus pasiekti dialogo pabaigos.

IŠVADOS

1. Heideggerio moderniosios technikos sampratos giją – implicitinę, tačiau dar ne eksplicitinę – galima atsekti dar nuo pačių ankstyviausių jo paskaitų ir tekstų. Šį teiginį įgalina, kaip pastebi kai kurie tyrinėtojai, ta aplinkybė, jog daugelis tų paskaitų ir tekstų motyvų pasikartoja Heideggerio moderniosios technikos aprašymuose. Svarbiausia čia Heideggerio pateikta senovės graikų metafizikos kilties iš gaminimo veiklos samprata, išreikšta pamatiniu trečiojo dešimtmečio „pagamintos būties“ (*Hergestelltsein*) vardu. Jai esmingi būties patirties esamybės (*Vorhandenheit* ir *Anwesenheit*) lauke, priežastingumo konceptualinio horizonto bei gamtos patirties per artefakto struktūrą motyvai pasikartoja vėlesniuose Heideggerio technikos apmąstymuose. Šiam pamatinės gaminimo patirties apmąstymo laikotarpiui priskirtinas ir žymusis veikalas *Būtis ir laikas*. Esama tamprus ryšio tarp veikalui pamatinės parankumo (*Zuhandenheit*) sampratos ir moderniosios techninės būties atverties sampratos. Taip pat esama tamprus ryšio tarp, pirma, esamybės (*Vorhandenheit*) sampratos ir moderniosios technikos, atveriančios tikrovę kaip gryną vaizdinį, sampratos bei, antra, tarp veikalo erdviškumo (*Räumlichkeit*) egzistencialo ir vėlyvesniųjų moderniosios technikos įtakos erdvės patyrimui aprašymų. Svarstyтина galimybė, kad jau šiuo mąstymo periodu Heideggeris sugestionavo esant pirmapradžio ryšio tarp žmogaus ir technikos bei netgi technikos ir pačios būties.

2. Pirmasis terminas, eksplicitiškai skirtas techninei būties atverčiai įvardyti, yra ketvirtojo dešimtmečio „machinacijos“ (*Machenschaft*) samprata. Šia samprata tęsiamas ankstyvųjų paskaitų pagamintos būties motyvas – machinacinėje tikrovės atvirtyje vyrauja tikrovės pagaminamumo struktūra, taip pat ir iš jos plaukiantis tikrovės patyrimas esamybės (*Anwesenheit*) modusu. Be to, šioje sampratoje

randame ir pirmąjį moderniosios techninės būties atverties įvertinimą: ji traktuojama neigiamai ir jai priešinama autentiška pačios būties (*Seyn*) patirtis. Šiame Heideggerio mąstymo laikotarpyje iškilusiame istoriniame matmenyje bene svarbiausias krikščioniškojo pasaulėvaizdžio motyvas: Dievo, kaip Visatos kūrėjo, samprata atspindi pamatinę tikrovės patirtį per gaminimo struktūrą (su priešastingumo konceptualiniu horizontu) ir yra tampriai susijusi su moderniuoju techniniu pasaulėvaizdžiu; esinio kaip *ens creatum* samprata taip pat parengia kelią tikrovės techninio pagaminamumo logikos įsitvirtinimui.

3. Nors brandžiojoje moderniosios technikos kaip įvairių statymo (*stellen*) būdų santalkoje – sąstato (*Gestell*) sampratoje – gaminimas (*herstellen*) eksplicitiškai įvardijamas tik kaip vienas iš statymo būdų, vis dėlto, pasiremiant giminingais „Technikos klausimui“ tekstais, teigtina, jog ir sąstato sampratoje, panašiai kaip machinacijos (*Machenschaft*) sampratoje, išlaikoma pamatinė tikrovės pagaminamumo patirtis, suformuluota dar ankstyvosiose senovės graikams skirtose paskaitose bei tekstuose (turiu galvoje pagamintos būties (*Hergestelltsein*) sampratą). Lygiagrečiai su pačiais techniniais įrenginiais nesutampančios technikos esmės lemiamu tikrovės suištekliniu vyksta ir taip „apdorotos“ tikrovės suprekinimas. Heideggeriui bene labiausiai rūpėjo technizacijos įtaka žmogui: tiek jo socialinei organizacijai, kuri tampa dirbtinai pagaminama, tiek, ypač, netgi jo kaip gyvos būtybės prigimčiai, kuri taip pat tampa vis labiau pavaldi techniniam pagaminimui ir manipuliacijai. Techninės būties atverties susiformavimui svarbus ir įtakingas Naujųjų laikų gamtos mokslo gamtos supratimas: panaikinęs perskyrą tarp natūralių ir dirbtinių esinių jis parengia kelią tikrovės techninio pagaminamumo struktūros įsitvirtinimui.

4. Išskirtinos dvi pamatinės Heideggerio nuostatos moderniosios technikos esmės atžvilgiu: negatyvioji ir pozityvioji. Anot Heideggerio, modernioji technika pavojinga ne tik savo praktiniais griaunamaisiais padariniais, bet, pirmiausia, dėl įtakos žmogaus santykiui su būtimi – pirmoji panaikina pastarosios išvalgą. Technikos kaip būties atverties būdo samprata bei istorinis techninio būties atvėrimo matmuo leidžia Heideggeriui suformuluoti technikos įveikos (*Überwindung*) programą, kuri išsiskleidžia kai kuriomis konkrečiomis kryptimis. Pirmą, Heideggeris pasiūlo kito mąstymo (*andere Denken*) koncepciją, skirtą apmąstyti pačiai būčiai, priešinamą klasikiniam esinių būties apmąstymui, dabar perimtam technomokslo. Antra, Heideggerio mąstyme regima priešastingumo conceptualinio horizonto, kurio ištakos išskleidžia randame dar ankstyvosiose gaminimo struktūros analizėse ir kurį Heideggeris traktuoja kaip techninio būties atvėrimo elementą, kritika: nepriežastiniam mąstymui pasitarnauja paties daikto patirtis ir tautologinio ar tautofatinio, išvengiančio priešastingumo struktūros, mąstymo pavidalai.

5. Kita vertus, Heideggerio mąstyme ryški ir pozityvi moderniosios technikos traktuotė. Teigęs, jog modernioji technika palieka esinius be būties ir panaikina pastarosios išvalgą, ilgainiui Heideggeris pradeda teigti pozityvų technikos vaidmenį žmogaus kelyje į pačios būties patirtį (*Ereignis*): technomokslo beišteklinant esinius atsiveria erdvė pačios būties patirčiai. Dar daugiau: negatyvi technikos įveikos kaip *Überwindung* samprata pakeičiama pozityvia technikos įveikos kaip *Verwindung* samprata: sutinkamai su kai kuriais tyrinėtojais, Heideggerio mąstyme esama sugestijos technomoksliškai atveriamą tikrovę įsisavinti (*aneignen*) ir įimti į autentišką pačios būties patirtį. Nors vėlyvajame mąstyme pozityvioji moderniosios technikos traktuotė su pasiūlymais apmąstyti esminį žmogaus ir technikos bei būties ir technikos ryšį

išskleista fragmentiškai, svarstyti galimybė, kad ji turi detaliau išreikštą pagrindą dar ankstyvosiose senovės graikams skirtose paskaitose bei veikale *Būtis ir laikas* – tekstuose, skirtuose aptarti pamatinę gaminimo patirtį.

6. Haidegeriškosios technikos traktuotės ambivalencija matyti ir filosofo atliktose pamatinių senovės graikų sąvokų – φύσις ir τέχνη – interpretacijose. Viena vertus, mąstytojas, kaip yra įprasta, jas priešina: techninis φύσις supratimas iškreipia autentišką φύσις patirtį. Kita vertus, Heideggerio raštų korpuse esama teigimo, kad pačioje φύσις glūdi technikos užuomazgos. Tokia φύσις traktuotė pakartoja dar ankstyvųjų senovės graikų mąstymui skirtų paskaitų mintį: graikai φύσις suvokė per pirminę gaminimo patirtį. Viename iš savo mąstymo kelių (*Wege*) Heideggeris teigia, kad technomokslinis žvilgsnis į esinį ne iškreipia jos patirtį, bet atskleidžia tikrąją jos struktūrą, tačiau reikalingas atidesnis įsimąstymas (*Besinnung*) į šį vyksmą.

LITERATŪRA

1. Aleksandravičius, P. 2010. „Viduramžių ontologijos „destrukcija“ (*Destruktion*) Heideggerio paskaitose *Pamatinės fenomenologijos problemos* (1927)“, *Logos* 62, 90-101.
2. Aristotelis. 1990. „Nikomacho etika“, in Aristotelis. *Rinktiniai raštai*. Vilnius: Mintis, 61-273.
3. Aristotelis. 1999. „Metafizika. Pirma knyga. Pirmas skyrius“, in *Estetikos istorija. Antologija I. Senovės rytai / Antika* (sud. Andrijauskas, A.). Vilnius: Pradai, 570-572.
4. Beistegui, M. 2003. *Thinking with Heidegger: Displacements*. Bloomington & Indianapolis: Indiana University Press.
5. Beistegui, M. 2005. *The New Heidegger*. London: Continuum.
6. Bradley, A. 2011. *Originary Technicity: The Theory of Technology from Marx to Derrida*. New York: Palgrave Macmillan.
7. Campolo, L. 1985. „Derrida and Heidegger: The Critique of Technology and the Call to Care“, *Journal of the American Academy of Religion* 53, 431-448.
8. Capobianco, R. 2015. *Heidegger's Way of Being*. Toronto Buffalo London: Toronto University Press.
9. Derrida, J. 2000. „Tikėjimas ir žinojimas: Du „religijos“ šaltiniai paprasto proto ribose“, in *Religija* (sud. Derrida, J.; Vattimo, G.). Vilnius: Baltos lankos, 9 - 91.
10. Derrida, J.; Stiegler, B. 2002. *Echographies of Television*. Malden: Polity Press.
11. Dreyfus, H. 1992. „Heidegger's History of the Being of Equipment“, in *Heidegger: A Critical Reader* (eds. Dreyfus, H; Hall, H.). Oxford: Blackwell, 173-185.

12. Dreyfus, H.; Spinoza, Ch. 1997. „Highway Bridges and Feasts: Heidegger and Borgmann on How to Affirm Technology“, *Man and World* 30, 159-177.
13. Dreyfus, H. 2006. „Nihilism, Art, Technology, and Politics“, in *Cambridge Companion to Heidegger* (ed. Guignon, Ch.). Cambridge: Cambridge University Press, 345-372.
14. Figal, G. 2009. *The Heidegger Reader*. Bloomington & Indianapolis: Indiana University Press.
15. Gadamer, H. G. 2003. „Įvadas“, in Heidegger, M. *Meno kūrinio ištaika*. Vilnius: Aidai, 95-118.
16. Glazebrook, T. 2000a. „From φύσις to Nature, τέχνη to Technology: Heidegger on Aristotle, Galileo, and Newton“, *The Southern Journal of Philosophy* XXXVIII, 95-118.
17. Gutauskas, M. 2013. „Dialogo, teksto ir prasmės tapatybės klausimai Gadamerio ir Derrida pokalbyje“, *Baltos lankos* 38-39, 79-109.
18. Harman, G. 2002. *Tool-Being: Heidegger and the Metaphysics of Objects*. Chicago: Open Court.
19. Harman, G. 2009. „Technology, Objects and Things in Heidegger“, *Cambridge Journal of Economics* 34, 17-25.
20. Heidegeris, M. 1992a. „Filosofijos pabaiga ir pagrindinis mąstymo uždavinys“, in Heidegeris, M. *Rinktiniai raštai*. Vilnius: Mintis, 408-425.
21. Heidegeris, M. 1992b. „Metafizikos įveika“, in Heidegeris, M. *Rinktiniai raštai*. Vilnius: Mintis, 266-290.
22. Heidegeris, M. 1992c. „Mokslas ir apmąstymas“, in Heidegeris, M. *Rinktiniai raštai*. Vilnius: Mintis, 244-265.
23. Heidegeris, M. 1992d. „Nyčės žodis „Dievas mirė““, in Heidegeris, M. *Rinktiniai raštai*. Vilnius: Mintis, 168-216.

24. Heidegeris, M. 1992e. „Onto-teo-loginè metafizikos sandara“, in Heidegeris, M. *Rinktiniai raštai*. Vilnius: Mintis, 343-362.
25. Heidegeris, M. 1992f. „Pasaulėvaizdžio metas“, in Heidegeris, M. *Rinktiniai raštai*. Vilnius: Mintis, 136-167.
26. Heidegeris, M. 1992g. „Tapatybės tezė“, in Heidegeris, M. *Rinktiniai raštai*. Vilnius: Mintis, 331-342.
27. Heidegeris, M. 1992h. „Technikos klausimas“, in Heidegeris, M. *Rinktiniai raštai*. Vilnius: Mintis, 217-243.
28. Heidegger, M. 1957a. *Der Satz vom Grund*. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.
29. Heidegger, M. 1957b. *Hebel – der Hausfreund*. Pfullingen: Neske.
30. Heidegger, M. 1961. *Nietzsche. Erster Band*. Pfullingen: Neske.
31. Heidegger, M. 1975 [1927]. *Die Grundprobleme der Phänomenologie*. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.
32. Heidegger, M. 1976 [1939]. „Vom Wesen und Begriff der *Φύσις*. Aristoteles, Physik B, 1“, in Heidegger, M. *Wegmarken*. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 239-302.
33. Heidegger, M. 1977a [1927]. *Sein und Zeit*. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.
34. Heidegger, M. 1977b [1946]. „Wozu Dichter?“, in Heidegger, M. *Holzwege*. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 269-320.
35. Heidegger, M. 1978 [1928]. *Metaphysische Anfangsgründe der Logik im Ausgang von Leibniz*. Vittorio Klostermann: Frankfurt am Main.
36. Heidegger, M. 1979 [1943-1944]. *Heraklit*. Vittorio Klostermann: Frankfurt am Main.
37. Heidegger, M. 1982. *Parmenides*. Vittorio Klostermann: Frankfurt am Main.
38. Heidegger, M. 1983a. *Aus der Erfahrung des Denkens*. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.

39. Heidegger, M. 1983b [1935]. *Einführung in die Metaphysik*. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.
40. Heidegger, M. 1984a. *Die Frage Nach dem Ding*. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.
41. Heidegger, M. 1984b [1937-1938]. *Grundfragen der Philosophie. Ausgewählte „Probleme“ der „Logik“*. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.
42. Heidegger, M. 1985 [1957/58]. „Das Wesen der Sprache“, in Heidegger, M. *Unterwegs zur Sprache*. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 147-204.
43. Heidegger, M. 1986. *Seminare*. Vittorio Klostermann: Frankfurt am Main.
44. Heidegger, M. 1988. „Martin Heidegger im Gespräch mit Richard Wisser“, in *Antwort: Martin Heidegger im Gespräch* (sud. Neske, G.; Kettering, E.). Pfullingen: Verlag Günther Neske, 21-28.
45. Heidegger, M. 1989a. *Beiträge zur Philosophie (Vom Ereignis)*. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.
46. Heidegger, M. 1989b [1962]. *Überlieferte Sprache und Technische Sprache*. St. Gallen: Erker.
47. Heidegger, M. 1990. *Aristoteles: Metaphysik θ 1-3: Von Wesen und Wirklichkeit der Kraft*. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.
48. Heidegger, M. 1992a [1941-1942]. *Hölderlins Hymne „Andenken“*. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.
49. Heidegger, M. 1992b [1924]. *Platon: Sophistes*. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.
50. Heidegger, M. 1994 [1949/1957]. *Bremer und Freiburger Vorträge*. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.
51. Heidegger, M. 1997. *Besinnung*. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.

52. Heidegger, M. 2000a [1950]a. „Das Ding“, in *Vorträge und Aufsätze*. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 166-187.
53. Heidegger, M. 2000b [1953]. „Die Frage nach der Technik“, in *Vorträge und Aufsätze*. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 5-36.
54. Heidegger, M. 2000c. „Gelassenheit“, in Heidegger, M. *Reden und andere Zeugnisse eines Lebensweges*. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 517-529.
55. Heidegger, M. 2000d [1966]. „Grusswort an das Heidegger-Symposium Chicago 11./12. Nov. 1966“, in Heidegger, M. *Reden und andere Zeugnisse eines Lebensweges*. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 684-686.
56. Heidegger, M. 2000e [1966]. „Spiegel-Gespräch mit Martin Heidegger“, in Heidegger, M. *Reden und andere Zeugnisse eines Lebensweges*. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 652-683.
57. Heidegger, M. 2002 [1951-1952]. *Was heisst Denken?* Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.
58. Heidegger, M. 2003. *Meno kūrinio ištaka*. Vilnius: Aidai.
59. Heidegger, M. 2005 [1922]. „Phänomenologische Interpretationen zu Aristoteles (Anzeige der hermeneutischen Situation)“, in Heidegger, M. *Phänomenologische Interpretationen ausgewählter Abhandlungen des Aristoteles zur Ontologie und Logik*. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 345-396.
60. Heidegger, M. 2006 [1963]. „Brief an Takehiko Kojima“, in Heidegger, M. *Identität und Differenz*. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 153-161.
61. Heidegger, M. 2007. *Zur Sache des Denkens*. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.

62. Heidegger, M. 2009. *Leitgedanken zur Entstehung der Metaphysik, der Neuzeitliche Wissenschaft und der Modernen Technik*. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.
63. Heidegger, M. 2014 [1927]. *Būtis ir laikas*. Vilnius: VGTU Leidykla Technika.
64. Heideggeris, M. 1989. „Laiškas apie humanizmą“, in *Gėrio kontūrai*, sud. Kuzmickas, B. Vilnius: Mintis, 224-260.
65. Heideggeris, M. 2004. „Metafizikos įvadas“, *Žmogus ir žodis IV*, 45-63.
66. Hoyningen-Huene, P. 1989. „Naturbegriff - Wissensideal - Experiment. Warum ist die neuzeitliche Naturwissenschaft technisch verwertbar?“, *Zeitschrift für Wissenschaftsforschung* 5, 43-55.
67. Ihde, D. 2010. *Heidegger's Technologies: Postphenomenological Perspectives*. New York: Fordham University Press.
68. Joronen, M. 2012. „Heidegger and the History of Machination: Oblivion of Being as Degradation of Wonder“, *Critical Horizons* 13, 351-376.
69. Kardelis, N. 2011. „Kultūros ir natūros sąsajų samprata antikoje: filosofiniai aspektai“, in *Inveniens Quaero: Ieškoti, rasti, nenurimti*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 233-245.
70. Kisiel, Th. 1994. *The Genesis of Heidegger's Being and Time*. California: University of California Press.
71. Kisiel, Th. 2014. „Heidegger and Our Twenty-First Century Experience of Ge-Stell“, in *The Multidimensionality of Hermeneutic Phenomenology. Contributions to Phenomenology 70* (eds. Babich, B.; Ginev, D.). Cham: Springer International Publishing, 137-151.
72. Langdameo, F. J. 2014. „From *Machenschaft* to *Ge-stell*: Heidegger's Critique of Modernity“, *Filocracia I*: 1-23.

73. Ma, L.; van Brakel, J. 2014a. „Heidegger’s Thinking on the „Same“ of Science and Technology“, *Continental Philosophy Review* 47, 19-43.
74. Ma, L.; van Brakel, J. 2014b. „Out of the *Ge-stell*? The Role of the East in Heidegger’s *Das Andere Denken*“, *Philosophy East & West* 64, 527-562.
75. Malpas, J. „The Fourfold and the Framework: Heidegger’s Topological Critique of Technology“. Prieiga internetu [žiūrėta 2015 11 14]: https://www.academia.edu/3982893/The_Fourfold_and_the_Framework_Heideggers_Topological_Critique_of_Technology .
76. Malpas, J. 2000. „Uncovering the Space of Disclosedness: Heidegger, Technology, and the Problem of Spatiality in *Being and Time*“, in *Heidegger, Authenticity, and Modernity: Essays in Honor of Hubert L. Dreyfus, Volume 1* (eds. Wrathall, M.; Malpas, J.). Cambridge: The MIT Press, 205-228.
77. Marrati, P. 2005. *Genesis and Trace: Derrida Reading Husserl and Heidegger*. Stanford: Stanford University Press.
78. Mitchell, A. J. 2015. *The Fourfold: Reading The Late Heidegger*. Northwestern University Press.
79. Moran, D. 1994. „The Destruction of the Destruction“, in *Martin Heidegger: Politics, Art, and Technology* (eds. Harries, K.; Jamme, Ch.). New York: Holmes & Meier Publishers, 175-196.
80. Norkus, Z. 2012. „Apie ateinančią sintetinės biologijos Kondratjevo bangą ir biokapitalistinę Lietuvą“, *Problemos* 81, 79-97.
81. Pippo, A. 2000. „The Concept of Poiesis in Heidegger’s *An Introduction to Metaphysics*“, in *Thinking Fundamentals, IWM Junior Visiting Fellows Conference, Vol. 9*, 1-33.

82. Riis, S. 2011. „Towards the origin of modern technology: reconfiguring Martin Heidegger’s thinking“, *Continental Philosophy Review* 44, 103-117.
83. Rojcewicz, R. 2006. *The Gods and Technology: A Reading of Heidegger*. New York: State University of New York Press.
84. Rubavičius, V. 2010. *Postmodernusis kapitalizmas*. Vilnius: Kitos knygos.
85. Ruin, H. 2013. „Technology“, in *Bloomsbury Companion to Heidegger* (eds. Raffoul, F.; Nelson, E.). London · New Dehli · New York · Sydney: Bloomsbury Academic, 353-359.
86. Ruin, H. 2014a. „*Gestell*: Enframing as the Essence of Technology“, in *Martin Heidegger: Key Concepts* (ed. Davis, B.). New York: Routledge, 183-194.
87. Ruin, H. 2014b. „Technology, Time and Existence. On Heidegger’s Thinking of *Technē*“, in *Time and Form: Essays on Philosophy, Logic, Art and Politics* (eds. Schuback, M.; Pereira, L.). Stockholm: Axl Books, 1-31 (rankraštis).
88. Šerpytytė, R. 2007. *Nihilizmas ir Vakarų filosofija*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
89. Sinclair, M. 2006. *Heidegger, Aristotle and the Work of Art: Poiesis in Being*. New York: Palgrave Macmillan.
90. Sinnerbrink, R. 2005. „From *Machenschaft* to Biopolitics: A Genealogical Critique of Biopower“, *Critical Horizons* 6, 239-265.
91. Šliogeris, A. 1985. *Žmogaus pasaulis ir egzistencinis mąstymas*. Vilnius: Mintis.
92. Šliogeris, A. 1997. „Prakalbinti pasislėpusį būties stebuklą“, in *Nuo Kierkegoro iki Kamiu: Tekstai ir Astridos Petraitytės pokalbiai su Lietuvos filosofais*. Vilnius: Pradai, 125-146.

93. Šliogeris, A. 2009. „Filosofijos likimas“, in Mickūnas, A.; Šliogeris, A. *Filosofijos likimas*. Vilnius: Baltos lankos, 297-551.
94. Šliogeris, A. 2011a. „Patyrimo link“, in Šliogeris, A. *Lietuviškosios paraštės*. Vilnius: Vilniaus universitetas, 181-234.
95. Stasiulis, N. 2011. „Parankiškumas kaip būties mąstymo anticipacija *Būtyje ir laike*“, *Problemos* 79, 17-32.
96. Stasiulis, N. 2014. *Aristotelio filosofijos reikšmė Heideggerio mąstyje*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla (daktaro disertacija).
97. Stiegler, B. 1998. *Technics and Time (I): The Fault of Epimetheus*. Stanford: Stanford University Press.
98. Sverdiolas, A. 2013. „Du demiurgai“, *Baltos lankos* 38/39, 156-194.
99. Sverdiolas, A. 2015. „Platono materializmas“, *Athena* 10, 43-53.
100. Vattimo, G. 1991. *The End of Modernity: Nihilism and Hermeneutics in Postmodern Culture*. Baltimore: The Johns Hopkins University.
101. Vyčinas, V. 2002. „Žmogus ir technika“, in Vyčinas, V. *Raštai I*. Vilnius: Mintis, 464-479.
102. Zimmermann, M. 1990. *Heidegger's Confrontation with Modernity: Technology, Politics, Art*. Indiana: Indiana University Press.
103. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ. 1960. „ΗΘΙΚΩΝ ΝΙΚΟΜΑΧΕΙΩΝ Ζ“, in *Aristotelis Opera edidit Academia Regia Borussica. Volumen Posterius*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1192-1145.
104. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ. 1960. „ΤΩΝ ΜΕΤΑ ΤΑ ΦΥΣΙΚΑ Α“, in *Aristotelis Opera edidit Academia Regia Borussica. Volumen Posterius*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 980-995.
105. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ. 1960. „ΦΥΣΙΚΗΣ ΑΚΡΟΑΣΕΩΣ Β“, in *Aristotelis Opera edidit Academia Regia Borussica. Volumen Prius*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 192-200.